

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS  
TEISĖS FAKULTETAS  
TEISĖS FILOSOFIJOS KATEDRA

**IRMANTAS DEGUTIS**

Magistrantūros dieninių studijų Finansų teisės programos  
II kurso FNTmd7-01 grupės studentas  
(Programos kodas 62401S102)

**ISLAMO IR VAKARŲ TEISĖS SISTEMŲ SANKIRTA:  
TURKIJOS TEISĖS SISTEMOS INTEGRAVIMOSI  
Į EUROPOS SĄJUNGOS TEISĘ PROBLEMA**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –  
Docentas dr. Linas Baublys

Vilnius, 2009

## TURINYS

IVADAS.....	3
DĖSTOMOJI DALIS.....	8
Tyrimo problematikos išvalga.....	8
Islamo teisės ir Vakarų teisės sistemų turinys.....	9
1. Islamo teisės ir Vakarų teisės sistemų apžvalga.....	11
1.1. Teisės sistemų ištakos.....	11
1.2. Teisės sistemų raida.....	19
2. Šiuolaikinės Islamo teisės ir Vakarų teisės sistemos.....	25
2.1. Teisės sistemos suvokimas.....	29
2.2. Teisės mokslas.....	31
2.3. Teisės šaltinių forma.....	32
2.4. Pozityvioji teisė.....	36
2.5. Turkijos teisės sistemos analizė.....	38
3. Teisės santykis su kitais socialiniais reiškiniais.....	49
3.1. Teisė ir ekonomika.....	49
3.2. Teisė ir politinė sistema bei ideologija.....	52
3.3. Teisė ir religija.....	54
3.4. Teisė ir kultūra.....	55
3.5. Valstybės suvokimas ir vaidmuo Islame ir Vakaruose.....	57
4. Turkijos teisės sistemos integracija į Europos Sąjungos teisę.....	64
4.1. Turkijos integracijos į Europą dosjė.....	64
4.2. Turkijos ir Europos Sąjungos teisės sistemos.....	69
4.3. Europos Sąjungos tapatumas.....	73
4.4. Turkijos integracija: už ir prieš.....	76
4.5. Turkijos integracija į Europos Sąjungą po Lisabonos sutarties.....	79
IŠVADOS.....	81
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	82
SANTRAUKA.....	86
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA (SUMMARY).....	87

## ĮVADAS

**Tyrimo problemos formulavimas.** Ištikus šimtmečius Vakarai pasižymėjo novatoriškumu, nuolatiniu progresu ir aukštu sąmonės lygiu. Tačiau net ir pasižymėdami šiomis savybėmis, arba priešingai, vien dėl to, kad šiomis savybėmis pasižymėjo, Vakarai visus tuos šimtmečius išgyveno karų ir revoliucijų, judėjimų ir sąjungų, persitvarkymo ir perversmų laikotarpius. Vakarai arba patys tapdavo didelių istorinių persitvarkymų objektu, arba bent jau šių persitvarkymų dalyviais. Šiandien, kai atrodo, kad Vakarai pagaliau susivienijo, pripažino savo pamatines vertybes ir atrado savo tapatumą, išlieka aktuali Vakarų ir Islamo pasaulių priešpriešos problema.

Islamo teisė – sudėtingas mechanizmas. Viena vertus, ji turi nepajudinamus principus – šaltinius, kita vertus, nestokoja įrankių evoliucionuoti. Šiandien musulmonų pasaulis blaškosi tarp sustabarėjusių tradicijų ir naujoviškų idėjų. Musulmoniškoji jurisprudencija taip pat stovi kryžkelėje – senoji praktika nebeatitinka laiko dvasios, bet pirmyn eiti vis nesiryžtama. Žengti pirmyn taip pat nesiryžta ir Vakarai, ilgą laiką ir net dabar vadindami save šiuolaikine civilizacija. Vakarai iki šiol sunkiai pripažįsta Islamo pasaulį, jo kultūrą ir palikimą. Šis nenoras ar nepajėgumas įsigilinti ir suprasti kitaip manančius ir matančius šiandien gražina Vakarus kelis šimtmečius atgal ir stumia į gilią krizę.

Kol kas šiuo klausimu yra daug nežinomųjų. Pavyzdžiui, sunku pasakyti, kokias formas ir metodus pasirinks šiandienos musulmonų teisininkai. Tačiau nepaisant jų pobūdžio, krikščioniškajam Vakarų pasauliui neišvengiamai teks skaitytis tiek su esama, tiek su būsimą musulmonų teisininkų karta. Todėl turime ir netgi privalome kuo nuodugniau susipažinti su musulmoniškosios jurisprudencijos istorija, sekti dabartinio musulmonų teisininkų pasaulio įvykius ir siekti supratimo bei pagarbos Islamo kultūrai. Tik tuomet šių dviejų pasaulinių religijų atstovai galės išvengti baisaus nesusikalbėjimo, kuris abiem pusėms ištikus šimtmečius temdė akis.

**Tyrimo temos aktualumas.** Vakarų ir Islamo teisės sistemų sankirtos problema išlieka ypatingai aktuali Turkijai siekiant integruotis į Europos Sąjungą. Viena vertus, esminių ir reikšmingų Turkijos teisės ir ekonomikos neatitikimų ar prieštaravimų Europos Sąjungos reikalavimams nėra. Kita vertus, nors ir pradėjusi vienyti išimtinai ekonominių interesų pagrindu, šiandien Europa vis dažniau ir vis garsiau kalba apie Vakarų teisės tradicijos tęstinumo, kultūrinio palikimo bendrumo ir vieningo identiteto svarbą. Natūralu, kad Vakarams, ilgus šimtmečius kovojusiems dėl išlikimo ir pagaliau atradusiems socialinę taiką, kyla tapatumo problema. Vakarai supranta, kad atsakyti į klausimą, kas mes esame, jie privalo kaip tik dabar, nes kitu atveju tolesnė perspektyva yra sunkiai įsivaizduojama. Europos Sąjunga yra, ko gero,

geriausias šio būtino apsisprendimo pavyzdys, o Turkijos integravimosi į Europos Sąjungą eiga ir rezultatas neabejotinai parodys Vakarų atsakymą.

**Tyrimo dalykas.** Šio magistro baigiamojo darbo tyrimo dalykas – Islamo ir Vakarų teisės sistemos, jų sankirta; Turkijos teisės sistemos integravimasis į Europos Sąjungos teisę ir šio integravimosi problematika.

**Tyrimo tikslas.** Atsižvelgiant į magistro baigiamojo darbo tyrimo dalyką, darbo tikslas yra išanalizuoti Islamo ir Vakarų teisės sistemas, jų santykį su kitais socialiniais reiškiniu, Turkijos teisės sistemos raidą, esamą padėtį ir integravimosi į Europos Sąjungos teisę problemą.

**Tyrimo uždaviniai.** Šiam magistro baigiamajam darbui yra keliami žemiau nurodyti uždaviniai:

1. Išanalizuoti dviejų teisės sistemų – Islamo ir Vakarų – formavimosi ir raidos esminius bruožus, taip pat nustatyti ir akcentuoti šių dviejų teisės sistemų istorinius sankirtos ir (ar) sąjungos taškus;
2. Atskleisti esminius šių dviejų teisės sistemų elementus ir kategorijas, lemiančias jų prieštaravimą ar suderinamumą, religiniu, teisės ir kitais aspektais;
3. Išanalizuoti Islamo ir Vakarų teisės sistemų santykį su kitais socialiniais reiškiniu – religija, kultūra, ekonomika, politine sistema ir ideologija, atskleidžiant kiekvienos iš jų vidinius ir išorinius prieštaravimus;
4. Išanalizuoti Turkijos teisės sistemos formavimąsi, raidą ir esamą padėtį, siekiant suvokti Turkijos teisės sistemos vertybinę orientaciją;
5. Nustatyti ir išskirti esmines Turkijos valstybės ir Europos Sąjungos, kaip Vakarų teisės tradicijos puoselėtojos, integracijos problemas ir pateikti jų sprendimo būdus bei priemones, jeigu jie būtini.

Magistro baigiamajame darbe patikslinamos ir interpretuojamos šios sąvokos:

**1. Islamas** (angl. *islam*, vok. *islam*). Islamas bendrąja prasme yra apibūdinamas kaip musulmonų tikyba. Šią sąvoką mums pateikia *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*<sup>1</sup>. Tačiau minėto žodyno pateikta sąvoka yra abejotina ir vargu ar galima ja vadovautis, kadangi ji nepaaiškina nežinomo termino ir neatskleidžia jo turinio. Šiame magistro baigiamajame darbe vadovausimės anglišku šio termino paaiškinimu, kurį pateikia *New Oxford dictionary of English*. Minėtame žodyne pateikiama tokia šio termino sąvoka: „Islam – musulmonų religija, monoteistinis tikėjimas, atskleidžiamas per Mahometą kaip Alacho Pranašą“<sup>2</sup>.

**2. Teisės sistema** (angl. *legal system*, vok. *das Rechtssystem*). Teisės apskritai termino sąvoka, kuria vadovausimės šiame magistro baigiamajame darbe, aiškina, kad: „Teisė – taisyklių

<sup>1</sup> Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. P. 221.

<sup>2</sup> Angl. „*Islam – the religion of the Muslims, a monotheistic faith regarded as a revealed through Muhammad as the Prophet of Allah*“. New Oxford dictionary of English. Oxford University Press: 1998. P. 2001.

visuma, kurią konkreti šalis arba bendruomenė pripažįsta kaip reguliuojančią savo narių veiksmus (elgesį) ir kurios privalomumas yra užtikrinamas nustatytomis bausmėmis<sup>3</sup>. Tuo tarpu teisiniu bus vadinama visa tai, kas yra kilę iš teisės, paremta teise ir/arba susiję su teise.

Sistema yra visuma principų ir procedūrų, atsižvelgiant į kurias kažkas yra daroma<sup>4</sup>. Taigi šiame magistro baigiamajame darbe vadovausimės tokia teisinės sistemos sąvoka: „Teisinė sistema – tai visuma principų ir procedūrų, kurias konkreti valstybė ar visuomenė pripažįsta privalomomis jų nariams ir kurių vykdymas užtikrinamas prievarta“.

**Tyrimo hipotezė.** Islamo ir Vakarų teisės sistemos skaudžiai išgyvena sankirtos laikotarpį, kurio tiesioginė priežastis yra šių dviejų teisės sistemų kultūros palikimas, šiandien esantis pagrindine Turkijos teisės sistemos integravimosi į Europos Sąjungos teisę problema.

**Tyrimo metodai.** Teoriniai tyrimo metodai:

1. Abstrakcijos metodas;

Abstrakcija (lot. *abstractio* – atitraukimas; angl. – *abstraction*; vok. *abstraktion*; rus. – *абстракция*) - atitrūkimas (atsiejimas) pažinimo procese nuo neesminių nagrinėjimo reiškinių dalykų, siekiant susikoncentruoti ties pagrindiniais, esminiais jo bruožais, atskleisti jų esmę.

Šiame tyrime abstrakcijos metodas naudojamas išskiriant dviejų teisės sistemų – Islamo ir Vakarų – esminius ir pagrindinius kilmės, evoliucijos etapus ir esamus dabarties bruožus. Naudojant šį metodą nėra nustatomi reikšmingi minėtų teisės sistemų sankirtos ir sąjungos taškai, tačiau aptinkamos sąvokos, kurių pagalba bus siekiama įgyvendinti šiame tyrime užsibrėžtus tikslus.

2. Analizės metodas;

Analizė (gr. *analysis* – suskaidymas, išnagrinėjimas; angl. – *analysis*; vok. – *analyse*; rus. – анализ) – mokslinio tyrimo objektas, praktiškai ar mintyse suskaidant daiktą, reiškinį, visumą į sudėtines dalis, požymius, savybes, kurios nors dalies, kuri vėliau nagrinėjama atskirai, išskyrimas iš visumos.

Analizės metodas šiame tyrime naudojamas kaip priemonė, kurios pagalba abstrakcijos metodu gauti duomenys yra skaidomi į smulkesnius. Naudojantis šiuo metodu bendro pobūdžio sąvokos yra vertinamos iš naujo ir vietoj jų išsamiam tyrimui yra pasitelkiamos kitos, pasižyminčios didesniu specifiškumu, nes žyminčios tik tam tikrą reiškinio savybę ar požymį. Šio metodo pagalba teisės sistemos kategorija analizuojama išskiriant atskirus jos požymius: teisės šaltinių formas, teisės mokslą, pozityviąją teisę ir t.t.

3. Genetinis metodas;

---

<sup>3</sup> Angl. „*Law – the system of rules which a particular country or community recognizes as regulating the actions of its members and which it may enforce by the imposition of penalties*“. New Oxford dictionary of English. Oxford University Press: 1998. P. 1043.

<sup>4</sup> New Oxford dictionary of English. Oxford University Press: 1998. P. 1883.

Genetinis metodas (gr. *genesis* – kilmė, vystymasis; angl. – *method genesis*; vok. – *methode genetisch*; rus. – *метод генетический*) – socialinių reiškinių ir procesų tyrimas, paremtas jų atsiradimo ir vystymosi analize).

Genetinis metodas reikalauja išaiškinti:

1. Pradines vystymosi sąlygas;
2. Svarbiausius etapus;
3. Pagrindines vystymosi tendencijas, kryptis.

Genetinio metodo tinkamas panaudojimas šiame tyrime yra ypatingai svarbus. Šio metodo pagalba analizuojant Islamo ir Vakarų teisės sistemas, užfiksuojami pradiniai šių teisės sistemų formavimosi etapai; sąlygos, kurioms esant kiekviena iš šių teisės sistemų vystėsi. Taip pat svarbu pažymėti, kad šio metodo pagalba yra įvertinamos priežastys, lėmusios kiekvienos iš dviejų analizuojamų teisės sistemų vystymosi kryptis ir tendencijas, siekiant pabrėžti buvusią ir esamą jų sankirtą ar sąjungą.

4. Sisteminės analizės metodas.

Sisteminės analizė (gr. *systema* – visuma, sudaryta iš dalių, junginys; angl. – *systemanalyse*; vok. – *systemmethode*; rus. – *системный подход*) – mokslinio trimo metodologinė kryptis, kurios pagrindas yra sudėtingo vientiso objekto su daugybe elementų, jų visumos santykių ir ryšių nagrinėjimas.

Sisteminės analizės metodas šiame tyrime naudojamas dviejų teisės sistemų – Islamo ir Vakarų; Turkijos ir Europos Sąjungos – nagrinėjimui. Atsižvelgiant į tai, kad kiekviena šių sistemų yra sudėtingas reiškiny, susidedantis iš specifinių ir tik tam tikrai sistemai būdingų kategorijų, sisteminės analizės metodu siekiama išskirti tas kategorijas, kurios yra bendros. Šių bendrų kategorijų pagrindu atliekamas išsamus tyrimas.

Empiriniai tyrimo metodai:

1. Stebėjimo metodas;

Stebėjimas (angl. – *observation*; vok. – *beobachtung*; rus. – *наблюдение*) – tai tiesioginis jutiminės tikrovės reiškinių suvokimas arba pirminės socialinės informacijos rinkimo metodas, kai ji renkama tyrėjui tikslingai registruojant stebimus įvykius, reiškinius ir procesus, vykstančius natūraliomis sąlygomis.

Atsižvelgiant į tai, kad šiame tyrime nagrinėjama šiuo metu aktuali Turkijos teisės sistemos integracijos į Europos Sąjungos teisę problema, stebėjimo metodas šiame tyrime taip pat yra aktualus. Stebėjimo metodo pagalba yra renkama informacija, vertinami ir analizuojami kitų vertinimai Turkijos integracijos tema. Islamo ir Vakarų teisės sistemų sankirta taip pat aktuali šiandien, todėl stebėjimo metodas naudojamas ir šiai temai tinkamai atskleisti.

2. Dokumentų analizės metodas.

Dokumentų analizės metodas (lot. *documentum* – įrodymas, liudijimas; angl. – *analysis document*; vok. – *dokumentenanalyse*; rus. – *анализ документов*) – pirminių duomenų rinkimas, kai dokumentai naudojami kaip pagrindiniai informacijos šaltiniai.

Šiame tyrime dokumentų analizės metodas yra dvejopas pagal analizės šaltinio autentiškumą. Pirma, istorinių dokumentų pagalba šiame tyrime yra formuluojami teiginiai ir daromos išvados apie analizuojamų teisės sistemų esminius bruožus, tačiau žinių apie šiuos istorinius dokumentus gauname ne tiesiogiai juos analizuodami, bet iš kitų mokslininkų veikalų. Taip yra todėl, kad nėra praktinės galimybės susipažinti su šiais dokumentais. Antra, analizuojami šių dienų teisiniai ir kiti dokumentai. Kitaip nei pirmieji, šie dokumentai yra analizuojami tiesiogiai. Tiesioginis jų analizavimas leidžia daryti nepriklausomas išvadas.

## DĖSTOMOJI TYRIMO DALIS

### TYRIMO PROBLEMATIKOS IŽVALGA

Paskutinių metų pasaulio įvykiai, kurių kontekste susitiko Vakarų ir Islamo pasauliai, leidžia suprasti, kad šiuo metu šios dvi sistemos išgyvena tarpusavio nesutarimų laikotarpį. Tačiau vargu ar iš to galima daryti išvadą, kad šios dvi sistemos tokių nesutarimų neturėjo anksčiau, kai žinoma, kad Vakarų teisės tradicija jau skaičiuoja savo trečią tūkstantmetį, o Islamo – antrą. Istorija liudija apie daugelį Vakarų ir Islamo pasaulių susidūrimų mūsųose, karuose ir susirėmimuose, tačiau istorija taip pat sutaria dėl šių susidūrimų priežasčių. Buvusių konfliktų priežastys kildavo iš noro valdyti kuo didesnes teritorijas ir skleisti savo išpažįstamas tiesas bei vertybes. Šiandienos Vakarų ir Islamo pasaulių nesutarimų priežastys yra plačiai analizuojamos ir diskutuojamos, o užsitęsusi diskusija verčia manyti, kad istorijoje žinomos ekonominės ir vertybinės nesutarimų priežastys šiandienos situacijai netinka. Arba priešingai, šių dienų nesutarimų priežastys jau yra žinomos ir yra tapačios.

Ši užsitęsusi diskusija paragino tyrime iš esmės išanalizuoti istorines Islamo ir Vakarų teisės sistemų ištakas ir raidos tendencijas. Siekiant suvokti šių dienų Vakarų ir Islamo teisės sistemų esamą padėtį ir atskirų klausimų reglamentavimą, svarbu yra tinkamai ir įdėmiai susipažinti su šių abiejų teisės sistemų istoriniais formavimosi aspektais dėl to, kad žvelgiant į šias sistemas jų vystymosi laikotarpiu ir lyginant jų raidą, galima padaryti apibendrinamas išvadas apie tai, kokioje socialinėje terpėje jos atsirado, koku būdu istorija pakeitė jų veidą.

Analizuoti Vakarų ir Islamo teisės sistemas jų ištakų, raidos ir esamos padėties kontekste yra naudinga tiek moksliskai, tiek praktiskai. Mokslinė prasme turime galimybę geriau suvokti atskirų Islamo ir Vakarų teisės sistemų kategorijų, institutų ir vertybių svarbą. Praktikoje šios žinios naudingos vertinant šių dienų situaciją pasaulyje ir ieškant būdų jai spręsti. Kita vertus, pati analizuojama teisės sistema teorijoje dažnai gali atrodyti visiškai priešingai, negu yra iš tikrųjų. Tokiu atveju šiame tyrime taip pat analizuojama abiejų šių teisės sistemų – Vakarų ir Islamo – santykis su kitais socialiniais reiškiniais: ekonomika, kultūra, politinė sistema ir ideologija, religija, taip pat valstybės vaidmuo kiekvienoje iš jų. Tokia dviguba teisės sistemos analizė, kai pati teisės sistema yra įvertinama ne tik iš vidaus, t.y. atliekant vidinių jos kategorijų tyrimą, bet ir iš išorės – tiriami santykiai ir ryšiai su kitomis svarbiomis visuomenės gyvenimo sritimis, papildomai suteikia naudingos informacijos apie šių teisės sistemų esmę.

Tiek mokslinis, tiek praktinis Vakarų ir Islamo teisės sistemų aspektai yra ypač aktualūs šiomis dienomis. Šie aspektai tampa aktualūs tuomet, kai nagrinėjame Vakarų teisės tradicijos krizės ir tapatumo klausimus. Nuo tada, kai 1957 metais buvo pasirašyta Romos sutartis, pagal



kurią įkurta Europos Ekonominė Bendrija ir inicijuotas vis dar tebesitęsiantis Europos integracijos procesas, Vakarų visuomenės ėmė sparčiai, drastiškai ir iš pažiūros negrįžtamai sekuliarizuotis. Šiuo atžvilgiu galima sakyti, kad atsirado postkrikščioniškoji Europa. Tuo pat metu Europos integracijos procesas ir Europos Sąjungos plėtra rytų kryptimi iškėlė fundamentalius klausimus, susijusius su europiniu tapatumu. Kaip ir kur derėtų nubrėžti išorines teritorines ir vidines kultūrinės Europos ribas?

Labiausiai šie aspektai svarbūs kalbant apie Turkijos siekį integruotis į Europos Sąjungą. Turkija ir Europa pradėjo bendradarbiauti jau XX a. viduryje, kai Turkijos Respublika ir tuo metu Europos Ekonominė Bendrija sudarė Ankaros susitarimą dėl tarpusavio bendradarbiavimo. Nuo to laiko iki dabar Turkija sėkmingai įsijungė į kitas tarptautines ir šakines organizacijas, tačiau iki šiol nesėkmingai siekia narystės Europos Sąjungoje. Nors oficialiai teigiama, kad tikrosios atsisakymo priimti Turkiją į Europos Sąjungą priežastys yra ekonominės, politinės ir teisinės, tikrosios priežastys gali būti visai kitos. Galbūt Turkija nėra tinkama Europos Sąjungai dėl jos kultūrinio palikimo ir vertybinio nesuderinamumo su krikščioniškąja Vakarų kultūra. Paskutinė šio tyrimo dalis skirta šiai problematikai išanalizuoti ir pateikti atitinkamas išvadas. Viso tyrimo metu tyrinėjama Vakarų ir Islamo teisės sistemų ištakos, raida ir esama padėtis, o taip pat ryšiai su kitais socialiniais reiškiniiais turėtų padėti atsakyti į šį klausimą. Be to, išanalizavę šių teisės sistemų vidinius ir išorinius prieštaravimus, galėsime padaryti išvadą, ar Vakarų ir Islamo teisės sistemos yra sankirtoje, t.y. būsenoje, kuri iki šiol neleidžia Turkijai integruotis į Europos Sąjungą.

## **ISLAMO TEISĖS IR VAKARŲ TEISĖS SISTEMŲ TURINYS**

Islamo ir Vakarų teisės sistemų tyrimo pradžioje privaloma nustatyti, kuo bus laikomi terminai „Islamo teisės sistema“ ir „Vakarų teisės sistema“, arba „Vakarų teisės tradicija“, ir kokie yra ir (ar) bus šių terminų turiningieji aspektai (sudėtiniai elementai).

Islamo teisės sistema ir jos turinys nėra aktyvaus teisės mokslo diskurso objektas. Šiandien daugelis Islamo teisės tyrinėtojų sutaria klausimu, kas šiandien yra laikoma Islamo teise. Islamo teisė vadovaujasi dieviškąja teisės kilmės teorija. Šaryja<sup>5</sup> nėra tapati Islamo religijai, tačiau joje užima ypač svarbią vietą. Šaryja pasižymi tuo, kad reglamentuoja visas gyvenimo sritis, o ne tik tas, kurias reglamentuoti būtina dėl socialinės taikos ir sugyvenimo. Pagrindiniu Islamo teisės šaltiniu laikomas musulmonų šventraštis Koranas, tačiau, kaip paaiškės toliau šiame tyrime, teisės jame yra nedaug. Islamo teisės sistema šių laikų pasaulio kontekste yra unikali, nes jos turinys yra kartu nekintantis ir lankstus. Taigi šiame tyrime Islamo teisės

---

<sup>5</sup> Taip Islamo teisę reikėtų taisyklingai vadinti lietuviškai.

sistema bus laikoma dieviškosios kilmės teisės sistema, kurios pagrindiniu teisės šaltiniu yra pripažįstamas šventasis Koranas.

Terminas „Vakarai“ šio tyrimo kontekste nebus laikoma socialinė-ekonominė kategorija, pavyzdžiui, kapitalizmas, taip pat nebus laikoma geopolitinė koncepcija, pavyzdžiui, Vakarų Europa. Pasaulio lyginamosios teisės specialistai iki šiol ginčijasi, ką reikėtų laikyti Vakarų teisės tradicija ir koks yra jos turinys. Nesutarimo priežastis yra tai, ar socialistinę teisės sistemą galima laikyti Vakarų teisės tradicijos dalimi. H. J. Berman<sup>6</sup> ir J. H. Merryman<sup>7</sup> įrodinėja, kad socialistinė teisės sistema privalo būti laikoma Vakarų teisės tradicijos dalimi. Kiti du garsūs XX a. lyginamosios teisės profesoriai R. David<sup>8</sup> ir G. Sawyer<sup>9</sup> energingai priešinasi socialistinės teisės sistemos įtraukimui į Vakarų teisės tradicijos turinį. Profesorius R. David išskyrė penkias teisės šeimas: Vakarų, Socialistinę, Islamo, Indų ir Kinų, o profesorius G. Sawyer Vakarų teisės tradicijos teisės šeimomis laiko Romanų – Germanų ir Anglų – Amerikiečių teisės sistemas, o Socialistinę teisės sistemą sulieja su Kinų teisės sistema. Lyginamosios teisės ir teisės filosofijos profesorius H. W. Ehrmann atrado, kad socialistinė teisės sistema yra Vakarų teisės tradicijos dalis kartu su Romanų – Germanų teisės sistema ir Anglų – Amerikiečių teisės sistema<sup>10</sup>. Pasak jo, pasaulyje egzistuoja keturios teisės šeimos: Romanų – Germanų teisės sistema, Anglų – Amerikiečių teisės sistema, Socialistinė teisės sistema, kurios kartu sudaro Vakarų teisės tradiciją, ir ne Vakarų teisės šeima. Priešingai, garsių Vokietijos lyginamosios teisės specialistų, profesorių K. Zweigert ir H. Kotz nuomone, tik keturios šiuolaikinės teisės sistemos gali vadintis Vakarų teisės tradicijos perėmėjomis: Romanų, Vokietijos, Angloamerikiečių ir Šiaurės šalių, o visos kitos teisės sistemos yra ne Vakarų teisės tradicijos dalis<sup>11</sup>.

Esant aukščiau minėtam nesutarimui, koks yra termino „Vakarų teisės sistema“ turinys ir atsižvelgiant į tyrimo savitą temą, šiame tyrime bus laikoma, kad Vakarų teisės sistema, arba Vakarų teisės tradicija, apima tris teisės šeimas: Romanų – Germanų, Anglų – Amerikiečių ir Socialistinę teisės šeimas. Taigi šiame tyrime remiamasi prielaida, kad visos trys aukščiau minėtos teisės šeimos išsivystė iš Vakarų teisės sistemos.

---

<sup>6</sup> Berman H. J. Teisė ir revoliucija. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 1-10.

<sup>7</sup> Merryman J. H. The Civil Law Tradition: An Introduction to the Legal Systems of Western Europe and Latin America, 1985. P. 1-5.

<sup>8</sup> David R. Introduction. Second International Encyclopedia. Comparative Law, 1975. P. 3-13.

<sup>9</sup> Sawyer G. The Western Conception of Law. Second International Encyclopedia. Comparative Law, 1975. P. 14-16.

<sup>10</sup> Ehrmann H. W. Comparative Legal Cultures. 1976. P. 124.

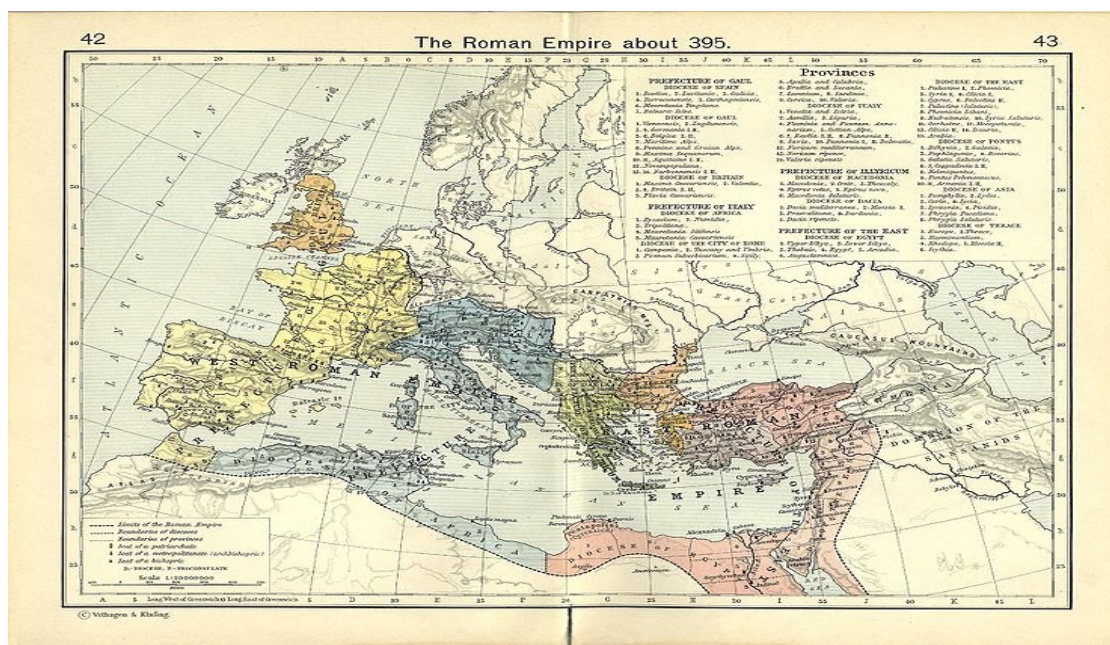
<sup>11</sup> Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 67.

# 1. ISLAMO TEISĖS IR VAKARŲ TEISĖS SISTEMŲ APŽVALGA

## 1.1. TEISĖS SISTEMŲ IŠTAKOS

**Vakarų teisės sistema.** Vakarų teisės tradicijos aušra laikoma Antikos valstybių – Atėnų ir Romos – civilizacija. Antikos pasaulis istorijos moksle apima I tūkstantmečio pr. m. e. – I m. e. tūkstantmečio valstybes. Būtent nuo čia prasideda civilizacijos ir teisės istorija Vakaruose.

Pav. 1



Atėnuose, kaip ir Romoje, I tūkstantmečio pr. m. e. pradžioje visuomeninė organizacija iš esmės rėmėsi trimis gimininės santvarkos institutais: karaliumi, seniūnų taryba ir tautos susirinkimu. Šie laikai istorijoje dar vadinami „karalių laikotarpiu“. Maždaug tuo pat metu tiek Atėnuose, tiek Romoje įvyko karalių valdžios likvidavimas (Atėnuose - VII a. pr. m. e., Romoje – VI a. pr. m. e.), o po jo viršūnę pasiekė antikinė demokratija, kuri iš esmės buvo vergvaldinė, ir romėniškoji respublika, turėjusi nemažai aristokratiškosios bėros. Seniausias romėnų teisės šaltinis buvo papročiai (*mores majorum*), tačiau jau karališkuoju laikotarpiu tam tikrą vaidmenį ėmė vaidinti karalių įstatymai. Vėliau reikšmę įgavo centurijų komicijų priimami įstatymai (*leges*), laiko patikrinta teismų praktika. Būdingiausių romėnų teisės šaltinių, pradedant III a. pr. m. e., tapo pretorių ediktai (*edicta*). Turtinga Romos valdymo istorija liudija skirtingų teisės šaltinių svarbą ir įvairovę: principato laikotarpiu įstatymų leidybos teisė priklausė principsui, vėlesnių imperatorių valdymo laikais svarbiausiu teisės šaltiniu tapo imperatorių konstitucijos, dominato

laikotarpiu – imperatorių konstitucijos, galiojusios ne kokioje nors provincijoje, o visoje Romos imperijos teritorijoje. Teisės raida antikinėje Graikijoje neperžengė polių ribų, ji rutuliojosi vietos papročių, tradicijų ir įstatymų pagrindu, todėl pasižymėjo tuo, kas paprastai vadinama teisės partikuliarizmu. Seniausias teisės šaltinis Atėnuose buvo papročiai, tačiau jau nuo VII a. pr. m. e. pabaigos, pagrindiniu teisės šaltiniu tapo įstatymai.

**Islamo teisės sistema.** Tuo metu, kai Mahometas ﷺ, paskutinis pranašas, pradėjo girdėti Dievo, arba Alacho, balsą, aplink jį buvo daug teisės sistemų. Mahometas ﷺ gimė VI a. pabaigoje, t.y. maždaug 35 metai po Justiniano Digestų užbaigimo ir maždaug tuo metu, kai buvo rašomas (bet ne pabaigtas) Babilono Talmudas. Jeruzalės Talmudas buvo parašytas maždaug prieš vieną ar du amžius. Mahometas ﷺ geografiniu požiūriu gimė į pietus nuo visų šių įvykių, Mekoje, t.y. Saudo Arabijoje, maždaug 700 mylių nuo Jeruzalės link Raudonosios Jūros. Žemė, kurioje gimė ir gyveno Mahometas ﷺ, nebuvo Romos imperijos dalis, tačiau Beirute veikė teisės mokykla. Čia gyveno įvairių tautų ir tikėjimų žmonės, taip pat ir atstovaujantys skirtingas teisės mokyklas: buvo žinoma romėnų, talmudų, semitų teisė. Kadangi valstybių sienų idėja dar buvo labai silpna, žmonės dažnai keitėsi, o keičiantis šiems žmonėms, daug teisės mokyklų buvo žinoma.

Mahometo ﷺ laikais buvo įgyvendinta rašytinės teisės koncepcija. Tai aiškinama tuo, kad skirtingai nei Judaizme ar Krikščionybėje, Dievo apreiškimas Islame buvo kitoks. Mozės apreiškimas buvo palyginti glaustas ir laiko atžvilgiu trumpas, nors ir turtingas turiniu. Jėzaus mokymas Dievo žodžio buvo skelbiamas jo paties žodžiais ir vėliau skirtingai perduodamas per Evangeliją. Dievas atskleidė savo mokymą Mahometui ﷺ žodis į žodį per 23 metų laikotarpį. Per šiuos metu žodis į žodį šie mokymai buvo užrašomi kitų ant odos gabalėlių, molio šukių, palmių lapų ir netgi kaulų (įskaitant kupranugarių šonkaulius). Nuo pat pirmo žodžio Mahometo ﷺ žodžiai, kuriais buvo skelbiamas Dievo mokymas, buvo užrašinėjami gausiais poezijos žodžiais (virš 6000 eilėraščių) ir pačioje pradžioje buvo skelbiama, kad Dievas moko per plunksną<sup>12</sup>. Koranas moko tuos, kurie jį skaito ir studijuoja ir būtent todėl, kaip sakoma, kad tai nepakartojamas dalykas, kurio paprasto žmogaus ranka negalėtų parašyti. Būtent dėl šios priežasties<sup>13</sup> Islamas buvo laikomas sėkmės civilizacija<sup>14</sup>.

<sup>12</sup> Skirtingai nei Jėzus, Mahometas ﷺ nedarė stebuklų ir neprikelia iš mirusiųjų. Tiesioginis jo žodžių ryšys slypi pačiuose žodžiuose.

<sup>13</sup> Pagrindine Islamo, kaip sėkmės civilizacijos, priežastimi yra laikomas faktas, kad Dievo žodis, kitaip nei Krikščionybėje ar Judaizme, buvo užrašinėjamas iš karto, o ne perduodamas žodine forma iš kartos į kartą ir tik po to susistemintas.

<sup>14</sup> Braudel F. A history of civilizations, trans. R. Mayne. New York: Penguin, 1993.

Yra daugybė įrodymų, kad Islamo teisė išsivystė iš arabų paprotinės teisės ir po Islamo valstybės išsiplėtimo ji perėmė nukariautų teritorijų papročius ir tradicijas ne mažiau, nei kitos religinės sistemos. Besiformuojanti Islamo teisė buvo įtakojama mažiausiai keturių teisės sistemų: Persijos teisės, romėnų Bizantijos teisės, rytų kanonų teisės ir Talmudo teisės. Judaizmo ir krikščionybės įtaka Islamo teisei pasireiškė per Islamo kultą ir ritualus, o romėnų Bizantijos teisės ir Talmudo teisės – per Islamo politines ir išdo institucijas<sup>15</sup>. Ikiislaminė arabų teisė buvo paremta paprotine teise, jungiančia savyje teisinius ir moralinius principus, ir dar kitaip vadinama *sunna*. Kitaip nei mažos krikščionių ir žydų bendruomenės, kurios turėjo savo atskiras religines teisės sistemas, dauguma arabų buvo stabmeldžiai; jų *sunna* buvo paremta netikėjimu, t.y. tuo, ko klajoklių visuomenė gali norėti ir trokšti. Išlikę negausūs to meto istoriniai šaltiniai liudija, kad iki Islamo Arabijoje vyravo viena iš senųjų semitų religijų atmainų. Daugelis arabų genčių kreipdavosi į dvasias, pasireiškiančias medžiuose, akmenyse, olose, žvaigždėse bei garbino didįjį kūrėją – Dievą, kurį jie vadino *Allāh*<sup>16</sup>.

Mahometas ﷺ tapo skirtingų genčių vadu. Gentys, ilgų ir kruvinių tarpusavio ginčų nukamuotos, noriai jungėsi į *umma* – musulmonų bendruomenę ir pamažu kūrė Islamo valstybės – *daula* - pagrindus. Taigi dauguma tiek sėslių oazių žemdirbių, tiek atvykusių iš miestų ėmė burtis apie naują vadą – Mahometą ﷺ, vieni nuoširdžiai priimdami Islamą, o kiti ieškodami sau naudos<sup>17</sup>.

Tuo metu Vakarų Romos imperija jau buvo žlugusi – ją buvo užgrobę barbarai. Rytinė – Bizantija – dėl išorės priešų ir vidaus kivirčų bei intrigų silpo. Bizantijos varžovas VII a. buvo sasanidų Persijos imperija, kuri tęsėsi nuo Irako iki Afganistano. Nuo 602 metų Bizantija ir Persija rengėsi kariauti, nors ir buvo labai išsekusios. Mahometas ﷺ šią padėtį sumaniai išnaudojo. Sujungęs arabų gentis į sąjungas, kurių pagrindas buvo Islamas – atsidavimas vienam Dievui, visam Arabijos pusiasaliui jis užtikrino ramybę, saugumą ir pelną iš prekybos.

Lyginant dviejų teisės sistemų – Vakarų ir Islamo – kilmės istorinius faktus, galima teigti, kad Vakarų teisės ir Islamo teisės sistemų **šių sistemų formavimosi aušroje nebūtų galima pavadinti esančiomis sankirtoje. Istorijos šaltiniuose neatrandama faktų, teigiančių**

<sup>15</sup> Edge I. Islamic law and legal theory. Great Britain: Galliard, 1996.

<sup>16</sup> Manoma, kad *Allāh* yra žodžio *ilāh* vedinys: „*al*“ yra žymimasis artikelis, o daiktavardis „*ilāh*“ reiškia „Dievas“. *Al-ilāh* tolygu „Tas, kuris yra Dievas“.

<sup>17</sup> Įdomu pastebėti tai, kad Islamo ir judaizmo priešprieša kilo jau pačiame Islamo valstybės kūrimosi pradžios laikotarpyje. Nors patys musulmonai laikė savo tikėjimą nuoseklia judaizmo tąsa ir buvo tikri, kad žydų ir musulmonų bendruomenės susijungs į vieną, žydai atsisakė prisijungti prie Mahometo ﷺ ir pradėjo rengti prieš jį išpuolius. Mahometo ﷺ norą, kad žydai jį pripažintų pranašu, iliustruoja ir tai, kad Mahometas ﷺ perėmė kai kurias žydų religines praktikas, pavyzdžiui, pasninką Susitaikymo dieną ir meldimąsi atsigręžus veidu į Jeruzalę. Tačiau tiesa yra kitokia. Užuoat priėmė Mahometą ﷺ kaip pranašą, žydai jį dergė sakydami, kad tai, kas jam buvo apreikšta, prieštarauja Šventajam Raštui. Pamažu Mahometas ﷺ suteikė Islamui savitus bruožus ir nurodė savitas praktikas.

**apie musulmonų ir krikščionių idėjinius konfliktus. Galima daryti ir dar vieną išvadą:** tiek Vakaruose, tiek musulmoniškose šalyse teisei atsirasti didžiausią reikšmę turėjo vietiniai papročiai. Be abejo, atsižvelgiant į skirtingus šių teisės sistemų atsiradimo laikmečius bei geografines teritorijas, šie papročiai skyrėsi. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad tuo metu, kai Islamas „žengė“ pirmuosius savo gyvenimo žingsnius, romėnų teisė buvo pasiekusi nemažai laimėjimų ir pasklidusi net ir arabų žemėse. Galbūt todėl Vakarų ir Islamo teisės sistemos nebuvo tokios skirtingos, nes Islamas jautė didelę romėnų teisės įtaką.

Kiek bebuvo veikiamas romėnų teisės mokslo, tačiau Islamas visgi nebuvo tik Vakarų teisės recepsija arabų šalyse, nes pasižymėjo viena ir esmine savybe – teisės šaltinio specifika. **Vakarų teisė ilgainiui atitolo nuo papročių ir rėmėsi valdovų teisės aktais – įstatymais. Tuo tarpu Islamo teisė savo kilmės šaltiniu išlaikė Alacho valią.** Nors ir yra pripažįstama, kad Islamo teisei didelę įtaką jos formavimosi laikotarpiu turėjo krikščioniškoji ir romėnų teisė, ypač jos institucijoms, tačiau akivaizdus jų skirtumas – teisės šaltinis. Šis tyrimas atskleis, ar šis skirtumas lems toli siekiančius padarinius.

Vertinant, kokią įtaką šis laikotarpis padarė Islamo ir Vakarų teisės sistemoms, verta paminėti ir tai, kad teisės šaltinio skirtumai abiejose teisės sistemose **buvo tik antrasis šias teisės sistemas pradėjęs skirti veiksnys. Pirmas ir pats svarbiausias veiksnys, skatinęs kiekvieną iš šių teisės sistemų plėtotis savaip buvo kultūra, kurios aplinkoje tiek Vakarų teisė, tiek Islamo teisė atsirado.** Taigi jau pačioje šių pasaulinių teisės sistemų formavimosi pradžioje ėmė aiškėti, kad šios dvi teisės sistemos plėtošis skirtingai dėl to, kad, pirma, jos atsirado skirtingų kultūrų ir pasaulėžiūrų žemėse ir, antra, įtakojamas būtent skirtingų kultūrų, savo teisės pagrindu pasirinko skirtingus teisės šaltinius.

**Turkijos teisės sistema.** Turkijos valstybės istorija pasižymi labai turtinga patirtimi. Formavimosi laikotarpiu buvusi krikščioniška, vėliau priėmė Islamą, kurio pasekėjai šiandien sudaro daugumą šios valstybės gyventojų. Kultūriniu požiūriu Turkija buvo įtakojama ir Vakarų, ir Rytų tradicijų. Buvusi ir esanti prekybos kryžkelėje tarp Vakarų ir Rytų Turkija buvo vieta, kurioje dažnai susikirsdavo Vakarų ir Rytų interesai.

Turkijos valstybės istorijos ištakų reikėtų ieškoti Bizantijos imperijos istorijoje. Net ir šiandien, atlikus tiek daug istorinių tyrinėjimų, vis dar nesutariama, kada susikūrė ši valstybė. Šiuo klausimu egzistuoja įvairių nuomonių, nes Bizantijos imperija natūraliai susiformavo iš buvusios Romos imperijos rytinės dalies ir galutinę formą įgavo per gana ilgą laikotarpį nuo IV iki VII a.

Rytų Romos imperija beveik nesusidūrė su sunkumais, kuriuos patyrė Vakarų imperija III - IV a. dėl stabilios miesto kultūros ir didesnių finansinių šaltinių, kurie leido nuraminti

įsiveržėlius duoklėmis ar nusamdyti barbarus samdinius. V a. įvairios armijos niokojo Vakarus, bet nekreipė dėmesio į Rytus.

Pav. 2



Daugybę amžių Bizantijos ekonomika buvo pažangiausia Europoje ir Viduržemio jūros regione. Europa šiuo atžvilgiu neprilygo Bizantijai iki viduramžių pabaigos. Konstantinopolis buvo svarbiausias prekybos tinklo, apėmusio beveik visą Euraziją ir Šiaurės Afriką, centras. Kai kurie mokslininkai teigia, kad iki atvykstant arabams VII a. Bizantija turėjo galingiausią ekonomiką pasaulyje. Tačiau arabų užkariavimai sukėlė Bizantijai nuosmukį ir stagnaciją. Konstantino V reformos (apie 765 metus) žymi atgimimo, kuris tęsėsi iki 1204 metų, pradžia. Nuo X a. iki XII a. pabaigos Bizantijos imperija atrodė prabangiai ir keliautojai būdavo priblokšti sostinėje sukauptų turtų. Visa tai baigėsi su Ketvirtuoju Kryžiaus žygiu, kuris buvo katastrofa ekonomikai. Paskutinė imperijos dinastija Paleologai bandė atgaivinti ekonomiką, bet vėlyvoji Bizantijos valstybė nevisiškai valdė tiek išorines, tiek vidines ekonomikos jėgas. Palaipsniui ji neteko įtakos prekybos modalumui ir kainų mechanizmui, valstybė nebevaldė brangiųjų metalų nutekėjimo ir, kai kurių mokslininkų nuomone, netgi monetų kalimo.

Bizantijoje išliko klasikinės Antikos raštai. Todėl visais laikais Bizantijos mokslas buvo artimai susijęs su Antikos filosofija ir metafizika. Paskutiniame imperijos šimtmetyje Bizantijos gramatikai asmeniškai ar raštais perdavė renesanso Italijai senovės graikų gramatikos ir literatūros studijas. Tuo metu Tezibonde buvo mokoma astronomijos ir kitų tikslųjų mokslų, o medicina domėjosi beveik visi mokslininkai. Teisės srityje Justiniano I reformos turėjo smarkią įtaką teisės mokslo evoliucijai, o Leono III *Ecloga* turėjo įtaką juridinių institucijų formavimuisi slavų pasaulyje.

J. Raya teigia, kad „Bizantijos kultūra ir Rytų Ortodoksų Bažnyčia yra vienas ir tas pats“<sup>18</sup>. Išlikus imperijai rytuose imperatorius užsitikrino teisę kištis į bažnyčios reikalus. Bizantijos valstybė iš pagonybės laikų paveldėjo religinių reikalų tvarkymo praktiką ir ji buvo pritaikyta krikščionių bažnyčiai. Pagal Eusebijaus Cezarėjiečio sudarytą modelį, bizantiečiai imperatorių laikė Jėzaus atstovu ar pasiuntiniu, ypač atsakingu už krikščionybės platinimą tarp pagonių ir religijos „išorę“, t.y. administravimą ir finansus. Tačiau imperatoriaus vaidmuo niekada neišsivystė į tikslią įstatymais apibrėžtą sistemą.

Nusmukus Romai ir nuolat esant vidiniams kivirčams kituose rytų patriarchatuose, Konstantinopolio bažnyčia VI - XI a. buvo turtingiausias ir įtakingiausias krikščionybės centras. Net kai imperija patyrė nuosmukį, bažnyčia, kaip institucija, turėjo didžiausią įtaką tiek imperijoje, tiek už jos sienų.

Bizantijos valstybėje imperatorius buvo vienintelis ir absoliutus valdovas, o jo galia buvo laikoma dieviškos kilmės. VIII a. pabaigoje civilinė administracija, susitelkusi rūmuose, buvo didelio mąsto galios sutelkimo sostinėje dalis. Svarbiausia to meto reforma buvo temų, kuriose civilinei ir karinei administracijai vadovauja vienas žmogus - strategas (*strategos*), sukūrimas.

Nepaisant dažno žodžio *bizantiškas* menkinimo, Bizantijos biurokratija turėjo savybę greitai persitvarkyti pagal imperijos situaciją. Bizantijos titulų ir viršenybės sistema gali paversti rūmų administraciją tvarkingą šiuolaikinių žmonių akyse. Pareigūnai aplink imperatorių buvo surikiuoti pagal griežtą tvarką, o jų rangas priklausė nuo imperatoriaus valios. Rūmuose buvo tikrų administracinių darbų, bet valdžia priklausė individams, o ne pareigybėms. VIII ir IX a. civilinė tarnyba toliau vystėsi link aristokratiškų titulų, bet nuo IX a. civilinė aristokratija turėjo varžytis su kilmingųjų aristokratija. Pagal kai kuriuos Bizantijos vyriausybės tyrinėjimus, XI a. politikoje dominavo civilinių ir karinių pareigūnų varžybos. Tuo metu imperatorius Aleksijus I įvedė svarbias valdymo reformas, kurioms priklausė naujų rūmų pareigū ir titulų sukūrimas.

Kadangi Bizantijos imperija kilusi iš Romos, jos pirmoji oficiali kalba buvo lotynų ir ja išliko iki VI a., kai ją pakeitė graikų kalba<sup>19</sup>. Taigi aukštuomenėje ir miestuose pradėta visur vartoti graikų kalbą, išstumiant mokslinę lotynų. Net po to lotynų kalba liko ceremonine imperijos kultūros dalimi (paskutinės monetos su lotyniškais įrašais iškaltos XI a.), liaudišką lotynų kalbą vartojo imperijos mažumos. Pasiekus paskutinį nuosmukį imperijos gyventojai tapo kultūriškai homogeniški ir graikų kalba kartu su religija buvo svarbi identitetui.

<sup>18</sup> <http://rumkatkilise.org/rayabyzantium.htm#cooliris>. Prisijungimo laikas 2008-11-30.

<sup>19</sup> Dauguma istorikų ši įvykių laiką „tikra“ Bizantijos imperijos pradžia.



Kaip vienintelė ilgalaikė stabili valstybė viduramžių Europoje, Bizantijos imperija saugojo Vakarų Europą nuo griauinančių Rytų jėgų. Nuolat atakuojama, ji gynė Vakarų Europą nuo persų, arabų, turkų seldžiukų ir tam tikrą laiką nuo osmanų<sup>20</sup>.

Daugybę amžių Vakarų istorikai naudojo terminą *Bizantijos* ar *Bizantizmas* apibūdinti dekadansą, dviveidiškus politikus ir sudėtingą biurokratiją. Be to, vyravo stiprus neigiamas Bizantijos imperijos ir jos palikimo pietryčių Europoje vertinimas. *Bizantizmu* buvo vadinama religinių, politinių ir filosofinių idėjų apraiška, visiškai svetima Vakarams. Be to, terminas *Rytų*, kalbant apie Rytų ir Vakarų kultūras, buvo naudojamas apibūdinti kultūroms, kurioms didelę įtaką darė Bizantijos imperija (taip pat arabų ir osmanų kultūroms). Tačiau XX ir XXI a. istorikai labiau stengiasi suprasti Bizantiją ir jos įtaką Vakarams, tad sudėtingas Bizantijos kultūros charakteris gavo daugiau dėmesio ir objektyvesnio įvertinimo nei anksčiau.

Bizantijos teisė, kaip ir pati Bizantijos imperija, turi tūkstantmetę istoriją. Ji pasižymėjo stipria, centralizuota imperatorių valdžia, romėnų teisės paveldu ir krikščionių bažnyčios įtaka. Nors Bizantijos teisė buvo paveldėjusi romėnų teisę ir daugelį antikinės Romos imperijos idėjų bei įstaigų, tačiau negalima teigti, kad Bizantijos teisė perėmė romėnų teisės tradiciją. Bizantijos teisė vystėsi savitai, kadangi jos imperijos sudėtyje buvo Sirija, Egiptas, Mažoji Azija, Graikija bei kiti Balkanų pusiasalio regionai, o šie turėjo senas vietos teisės ir papročių tradicijas. Taigi veikiami vietos ir laiko sąlygų bei įvairių teisinių papročių romėnų teisės institutai po truputį evoliucionavo, nors ir išlaikė principines romėnų teisės nuostatas.

Pačios Bizantijos imperijos interesas lėmė teisės ir jos turinio suvienodinimą. Šioje srityje vertingiausios ir didžiausios apimtimi buvo imperatoriaus Justiniano kodifikacijos – Digestai, Institucijos ir Kodeksas. Svarbu pažymėti tai, kad šių kodifikacijų tikslas buvo parengti ne istorinį ir jau nebegaliojantį teisės paminklą, o šiuo metu Bizantijoje galiojantį teisės rinkinį, kuris būtų naudojamas praktikos tikslais. Taigi šioms kodifikacijoms buvo keliamas uždavinys pritaikyti romėnų teisę naujiems besifeodalizuojančios visuomenės poreikiams. Šis praktinės kodifikacijų reikšmės tikslas lėmė tai, kad romėnų teisė buvo papildoma interpoliacijomis, kurios iš esmės buvo Bizantijos teisės intarpai, pasižymintys vietos papročių primityvumu, institutų supaprastinamu, terminų paprastu aiškinimu. Pats teisės kodifikavimas nesustabdė poreikio leisti Bizantijos įstatymus. Naujai išleisti įstatymai buvo skirti ne romėnų teisei atgaivinti, o užpildyti naujai besivystančius Bizantijos visuomenės poreikius.

Vienas labai ryškus Bizantijos teisės ypatumas buvo tai, kad per visą ilgą šios šalies gyvavimo laikotarpį jos teisė nuosekliai sekė romėnų teisę, nuolat mėgindama pritaikyti besikeičiančioms gyvenimo sąlygoms. Keletą kartų buvo peržiūrėti ir patys Justiniano teisynai.

---

<sup>20</sup> Pavyzdžiui, Bizantijos - arabų karai, kai kurių istorikų nuomone, yra svarbiausias faktorius, nulėmęs Karolio Didžiojo iškilimą. Jie taip pat stimuliuoja feodalizmą ir viduramžių technologiją.

Bet vis dėlto tenka konstatuoti, kad po Justiniano kodifikacijų prasidėjo akivaizdus šios teisės smukimas. Teisė pamažu neteko savo universalumo ir tapo grynai nacionaline. Romėnų vergvaldinės teisės institutai ėmė prisitaikyti prie besivystančių feodalinių santykių, teisė patyrė stačiatikių bažnyčios ir įvairių Bizantijos teritorijoje gyvenančių tautų papročių teisės poveikį. Vieninteliu teisės šaltiniu tapo įstatymas, nes nutrūko teisininkų dalyvavimas teisės raidoje.

Dėl išskirtinės bažnyčios padėties valstybėje, be romėnų teisės, nuolat sudariusios Bizantijos teisės pagrindą, reikšminga sudedamoji jos dalis buvo bažnyčios teisė. Bažnyčios teisė daugiausia buvo susidariusi iš jos susirinkimų ir patriarchytų nutarimų. Iš pripažintų bažnyčios teisės normų, iš dalies ir iš imperatorių įstatymų bažnyčios reikalais buvo pradėti sudarinėti specialūs rinkiniai, gavę bendrą Nomokanonų pavadinimą. Viena iš labiausiai nuo romėnų teisės nutolusių buvo Bizantijos šeimos teisė, kadangi santuoką reglamentavo stačiatikių bažnytinės teisės normos.

Žvelgiant retrospektyviai, būsimosios **Turkijos valstybės ir teisės istorija prasidėjo tada, kai Vakarų teisės tradicija jau buvo nemažai pažengusi, o Islamo teisės sistema dar nebuvo pradėjusi egzistuoti** arba, kitų šaltinių teigimu, kaip tik pradėjo įsigalėti arabų šalyse. Bizantija, arba ankstyvoji Turkija, tiek istorikams, tiek teisininkams yra unikalus tyrimo objektas. **Ši didi imperija kartu gali būti vadinama ir natūrali Vakarų teisės tradicijos tąsa, ir nauja Islamo teisės interpretacija.** Ankstyvoji Turkija didžiausią įtaką jautė iš Vakarų, tačiau atsižvelgiant į tai, kad ji vystėsi savitai, o ypač tai, kad didelę įtaką, kitokia forma nei Vakaruose, turėjo bažnyčia, galima teigti, kad ankstyvosios Turkijos teisės sistemai buvo nesvetima kaimynų iš Rytų įtaką.

**Ankstyvoji Turkija paveldėjo gausią teisės kultūrą iš Vakarų Romos imperijos, tačiau būdama prekybinėje kryžkelėje tarp Rytų ir Vakarų, lanksčiai, pasitelkdama romėnų išradimus, naudojos Rytų kultūros pasiekimais.** Verta vien prisiminti tai, kad ankstyvosios Turkijos teritorija apėmė žemes nuo Balkanų iki Afrikos, o šiose teritorijose Bizantijos valdovai vietiniams gyventojams leido naudotis ir savo vietiniais papročiais. Taigi ilgainiui ankstyvosios Turkijos teisės sistema nors ir neprarado romėnų teisės pagrindinių principų, tačiau juos pritaikė prie savo gyvenimo sąlygų. Ankstyvosios Turkijos teisės sistema jau pačioje jos formavimosi pradžioje buvo įvairialypė, o tuo pačiu metu dar ir netvirtai susiformavusi. Be to, kas yra ypač svarbu, **Bizantijos teisės sistema, arba ta teisės sistema, kurią bent jau buvo stengiamasi sukurti tose teritorijose, atsižvelgiant į tai, kokia politiniu ir prekybiniu aspektais buvo Bizantija stipri, parodo, kad ankstyvuojų Vakarų teisės ir Islamo teisės sistemos laikotarpiu šios teisės sistemos nekonkuravo tarpusavyje.**

## 1.2. TEISĖS SISTEMŲ RAIDA

**Vakarų teisės sistema.** Žlugus Romos imperijai, barbarai sugriovė antikos civilizaciją. Primityvus barbarų visuomeninio gyvenimo būdas lėmė menką teisinį reguliavimą. Iš tikrųjų, nuo V a. Vakarų teisės istorija prasidėjo nuo germanų genčių teisės papročių ir po romėnų teisės Vakarų Europos germanų tautų teisė buvo antras pagal svarbą vėlesnės Europos teisės kultūros šaltinis.

Seniausiai žinoma Vakarų Europos tautų teisė buvo ne teritorinė, o daugiausia gentinė. Kiekvienas genties narys gyveno pagal savo genties papročius, jo elgesį reguliavo jo genties teisės normos, o tai paprastai vadinama asmeniniu teisės taikymu. Viena iš priežasčių, paskatinusių germanų karalius užrašyti savo genčių teisę, buvo tas faktas, kad romėnai tuo metu jau naudojos rašytine teise. Iki XI a. vidurio gentinė barbarų teisė buvo papročių teisės pobūdžio, tačiau jau tada juos papildė karalių aktai. Karaliaus įsakymai buvo vadinami ediktais, dekretais arba konstitucijomis. Šiai karalių įstatymų leidybai, kuri iš esmės buvo teritorinė, besiplečiant bei įtakojant kitiems veiksniams, pamažu buvo prieita prie teritorinio teisės taikymo.

Britų salose gyvenusių tautų senosios teisės raida kiek skyrėsi nuo kontinente buvusios padėties, nors apskritai jų teisės turinys buvo analogiškas barbarų įstatymams. Skirtingai nuo kontinento, anglosaksų įstatymai buvo rašomi senąja anglų kalba, be to, anglosaksų įstatymuose neįtaujama romėnų teisės įtaka.

Didelę reikšmę barbarų teisei, o ypač pareinant prie rašytinės teisės, padarė kanonų teisė. Kanonų teisei tenka ypatinga vieta besikuriančioje Vakarų teisės sistemoje. Kanonų teisės šaltiniai siekia Šventąjį Raštą, pradedant Senuoju Testamentu, taip pat kitą ankstyvąją krikščioniškąją literatūrą. IV a. tapusi valstybine Romos imperijos religija, krikščionių bažnyčia, kurdama kanonų teisę, visa, kas jai atrodė reikalinga ir tinkama, perėmė iš romėnų teisės. Būtent todėl daugelis kanonų teisės idėjų, ypač dėl civilinės teisės institutų, tiesiog sutapo su romėnų teisės idėjomis. Žlugus Romos imperijai, tam tikrą laiką bažnyčia vienintelė iš dalies išsaugojo romėnų civilizaciją ir sugebėjo jai atstovauti.

XI-XII a. smarkiai pagyvėjo Vakarų Europos ekonominis gyvenimas, o taip pat ir karalių valdžia. Karalių valdžia siekė panaikinti savo teritorijų susiskaldymą, centralizuoti savo valstybes, įveikti teisės partikuliarizmą ir apskritai plačiau teisiškai reglamentuoti valstybės ir visuomenės gyvenimą. Šiems uždaviniams išspręsti geriausiai galėjo tikti romėnų teisė. Romėnų teisės suvokimas ir perėmimas, arba recepcija, tapo reikšmingu ir unikaliu Vakarų Europos viduramžių teisinio gyvenimo reiškiniu. Romėnų teisės recepcijos laikotarpiu romėnų teisė veikė visas Europos šalis, nors ir ne vienodai. Skandinavijos šalys romėnų teisės įtaką pajuto žymiai vėliau, o Anglija, nors ir gerbdama romėnų teisės principus, liko ištikima savo bendrajai teisei.

Romėnų teisė Anglijos teisės sistemos raidai padarė tik netiesioginę įtaką, visų pirma per kanonų teisę.

**Islamo teisės sistema.** musulmonų visuomenė po Mahometo ﷺ mirties paveldėjo teisinę tvarką, jungiančią savyje Islamo *ius naturale* ir arabų *ius gentium*. Kadangi Mahometas ﷺ neperdavė pranašiškos veiklos savo pasekėjams, dieviškoji teisėkūra artėjo prie pabaigos kaip tik tuo metu, kai Islamo valstybė rengėsi išsiplėtimui už Arabijos sienų. Tokiu būdu musulmonų visuomenei grėsė grįžimas prie paprotinės teisės, kuri davė pagrindą dieviškajai teisėkūrai ir kuri atitiko arabų gyvenimo būdą.

Islamo teisės evoliucija būtų buvusi mažiau komplikauta, o skirtumai tarp teisininkų mažiau priešaringi ir sudėtingi, jeigu musulmonų bendruomenė būtų apsiribojusi tik Arabijos teritorija. Nauji teritorijų Persijoje, Irake, Sirijoje ir Egipte užkariavimai atnešė ir daugybę teisinių problemų, kurių nebuvo galima išspręsti teisės normomis, besivystančiomis Arabijoje. Dėl šios priežasties ankstyvieji kalifai ir jų teisininkai neišvengiamai turėjo pasinaudoti savo asmenine nuomone (*ra'y*), kad papildytų dieviškąją ir paprotinę teisę. Toks asmeninės nuomonės (*ra'y*) naudojimas buvo leidžiamas Mahometo ﷺ ir jo paties pripažintas teisės šaltiniu<sup>21</sup>. Tuo atveju, kai nebuvo jokios Korano ar *sunnos* taisyklės tam tikram atvejui, buvo vadovaujama *ra'y*<sup>22</sup>. Tačiau vėliau *ra'y*, kaip teisės šaltinis, pasirodė toks priešaringas, kad jo buvo atsisakyta. Apskritai, nesutarimai dėl Islamo teisės šaltinių, o ypač dėl jų turinio, lydėjo musulmonų pasaulį per visą Islamo teisės evoliucijos laikotarpį. Užkariauotose Sirijos ir Irako teritorijose *sunna* buvo laikoma ne tik paties Pranašo ﷺ *sunna*, bet ir Pranašo ﷺ pasekėjų tradicijos ir vietiniai papročiai. Tame pačiame Irake Abu-Hanifa (699 – 767 metais) pasiskelbė didžiausiu analogijos principo (*qiyas*), kaip teisės šaltinio, šalininku ir propaguotoju. Medinoje Malik ibn Anas (717 – 795 metais) sudarė teisės knygą iš kelių tūkstančių papročių (*hadiths*), kuriuos patvirtino 70 teisės ir teologijos specialistų. Tokia Maliko iniciatyva, kuria buvo susistemintas ir teisės specialistų patvirtintas papročių pagrindas sukūrė naują procedūrą, vadinamą bendru sutarimu (*ijmā*). Bendras sutarimas (*ijmā*) nebuvo priimtas be pasipriešinimo. Daugelis kitų Islamo teisės aiškintojų bendro sutarimo (*ijmā*) institutą laikė žmogaus teisėkūra. Vis dėlto, analogijos

---

<sup>21</sup> Asmeninės nuomonės (*ra'y*) tradicija yra aiškinama šiuo pavyzdžiu: Pranašas Mahometas pasiuntė Mu'adh kaip teisėją į Jemeną, kad šis išspręstų teisinį ginčą. Prieš išsiųsdamas Mahometas paklausė savo teisėjo, kuo jis vadovausis spręsdamas šį ginčą. „Vadovausiuosi Koranu,“ – atsakė Mu'adh. „Bet jeigu Korane nerasi nieko, kas palengvintų tau išspręsti šį ginčą?“ – paklausė Pranašas Mahometas. „Tuomet vadovausiuosi tavo mokymu,“ – atsakė Mu'adh. „O jeigu mano mokymai taip pat tau nepadės?“ – vėl paklausė Mahometas. „Tokių atvejų vadovausiuosi savo asmenine nuomone,“ – atsakė Mu'adh. Ir Pranašas Mahometas priėmė šį jo atsakymą. McDonald. *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory* 86 (1903).

<sup>22</sup> Atkreiptinas dėmesys, kad *ra'y* galėjo naudoti tik kalifas ir tik kariniuose bei civiliniuose reikaluose, o taip pat visose kitose srityse, kurios nebuvo reglamentuotos.

principas (*qiyas*) ir bendras sutarimas (*ijmā*) buvo priimti, nes Pranašas Mahometas ﷺ sakė: „Išsimokslinę yra Pranašo ﷺ įpėdiniai“.

Per visą Islamo evoliucijos laikotarpį visi be išimties Islamo teisės aiškintojai sutiko, kad Koranas yra pagrindinis Islamo teisės šaltinis, nors, kaip paaiškės toliau šiame tyrime, teisės jame yra mažai. Nuomonių skirtumai išryškėjo kalbant apie kitus Islamo teisės šaltinius bei pozityviają teisę. Šie nuomonių skirtumai lėmė Islamo teisės mokyklų atsiradimą. Nors skirtingų Islamo teisės mokyklų atstovai aštriai kritikuodavo vieni kitus, tačiau apskritai tarpusavio santykiuose dominavo tolerancija ir supratimas, kad nepaisant jų nesutarimo pozityviosios teisės klausimais, jų visų pastangos yra skirtos išsiaiškinti vieną ir tą pačią tiesą.

Kaip buvo minėta aukščiau, prabėgus vos šimtmečiui po Mahometo ﷺ mirties, valdant Omejadų dinastijos kalifams, Islamas, kartu su arabų kariuomenės žygiais, išplito visoje šiaurinėje Afrikos pakrantėje; Rytuose per Persiją jis pasistūmėjo iki Indijos. XV a. antroji užkariavimų banga, valdant Osmanų dinastijos sultonams, privedė prie Bizantijos imperijos numalšinimo, Konstantinopolio užkariavimo (1453 metais) ir Islamo viešpatavimo Pietryčių Europoje. Taip pat Azijoje Islamas pasiekė didelių laimėjimų. Priešakinėje Indijoje musulmonai po Antrojo pasaulinio karo netgi įkūrė Pakistaną kaip savo valstybę.

Šiandien Islamo teisė yra svarbus teisės šaltinis daugelyje pasaulio valstybių. Pirmiausia taip yra valstybėse, kuriose daugumą populiacijos sudaro musulmonai, tačiau pasaulyje yra atveju, kai Islamo teisė yra taikoma ir negausiai musulmonų gyvenamose valstybėse. Puikiu pavyzdžiui yra Izraelis ir Indija, kuriose Islamo teisė yra taikoma reguliuojant musulmonų šeimos klausimus. Apytikriais skaičiavimais, maždaug viena šeštoji dalis pasaulio populiacijos gyvena tose valstybėse, kurios tam tikru laipsniu yra įtakojamas Islamo teisės.

Geografiniu požiūriu, Islamo teisė išplito ne tik Arabų pusiasalio teritorijoje, o šiandien apima net kelis kontinentus nuo Vakarų Afrikos (Gvinėja ir Senegalas) iki Tolimųjų Rytų (Malaizija, Indonezija ir Brunėjus).

Vakarų ir Islamo teisės sistemų raida, nors ir kokia skirtinga ji bebūtų, vis dėlto turėjo vieną reikšmingą panašumą. Tiek Vakaruose romėnų teisė, tiek Islamo dieviškoji teisė tapo priemone suvienijant ir sustiprinant atskiras gentis į vieną valstybę. Vakarų teisės sistema plito šiandieninės Europos kontinente, o Islamo teisė išsigalėjo rytų ir pietų kryptimis nuo Bizantijos imperijos. Būtent Bizantijos imperija ir jos stipri tarptautinė padėtis lėmė tai, kad Islamo teisė neišsiplėtė vakarų kryptimi, t.y. tose žemėse, kurios šiandien yra laikomos Vakarų teisės sistemos lopšiu.

Tiek romėnų teisė, tiek Islamo teisė buvo pasitelktos kaip priemonės, sėkmingai pakeitusios vietinius genčių papročius. Gali kilti klausimas, **kodėl šios, iš pirmo žvilgsnio nesuderinamos tarpusavyje teisės sistemos, taip sėkmingai pakeitė papročius. Atsakymas**

**yra tas, kad kiekviena iš šių teisės sistemų labiausiai atitiko tuo metu tam tikrose žemėse gyvenusių žmonių interesus.** Pavyzdžiui, Rytų žemėse atskiros gentys buvo įtikėjusios gamtos reiškinius: medžius, saulę, uolas, t.y. tikėjo tuo, kas atrodė antgamiška arba dieviška. Islamo teisė, savo pagrindu laikiusi dieviškąjį apreiškimą ir skelbusi, kas visa ko kūrėjas yra Alachas, per daug nenutolo nuo šios idėjos. Ir dar daugiau, Vakaruose vietiniai papročiai buvo papildomi valdovų įsakymais, todėl besivystanti tendencija užrašyti papročius, jų leidybos teisę priskirti valdovui atrodė savaimė suprantama. Taigi, **besivystančios Vakarų ir Islamo teisės sistemos savo raidoje pamažu tolo viena nuo kitos, o šio besiplečiančio atotrūkio priežastimi galima laikyti esminio jų skirtumo – teisės šaltinio – skirtingą supratimą.** Šiuo laikotarpiu kalbėti apie šių dviejų teisės sistemų aiškia sankirtą būtų neatsakinga, nes, viena vertus, abi teisės sistemos nebuvo visiškai susiformavusios ir, kita vertus, tai, kad skirtingų regionų gyventojai vadovavosi skirtinga pasaulėžiūra, **dar nėra sankirta, o greičiau tiesiog nuomonių įvairovė.**

Vis dėlto, Vakarų ir Islamo teisės sistemų raida rodo, kad bėgant šimtmečiams šios teisės sistemos tolo viena nuo kitos. Šių teisės sistemų formavimosi pradžioje išaugusios skirtingų pasaulėžiūrų žemėse ir savo pagrindu laikiusios skirtingus teisės šaltinius, galiausiai šių aplinkybių įtakojamos jos savitai formavo ir kryptingai vystė savo teisės sistemas, pamažu atradamos savo principines idėjas – visos teisės sistemos pamatus, kurie sunkiai galėjo būti vienodai suprasti.

**Turkijos teisės sistema.** 1300 metais silpstanti Bizantijos imperija (tam didelę įtaką darė kaimyninių genčių, tokių kaip seldžiukai, puldinėjimai) prarado daugumą Anatolijos provincijų, kurias pasidalino apie dešimt Gazio kunigaikštysčių, tarp kurių buvo ir Osmanų valstybė. Dinastijos pradininku buvo Osmanas I, Ertugrulo sūnus iš Eskisehiro srities vakarų Anatolijoje. Pagal tradiciją, Ertugrulas keliavo per Mažąją Aziją su 400 raitelių ir atsidūrė prie dviejų armijų mūšio. Nusprendęs įsikišti, pasirinko pralaiminčią pusę ir padėjo jai pasiekti pergalę. Kariai, kuriems jis padėjo, kovėsi už seldžiukų sultonatą ir už pagalbą jis atidavė Ertugrului Eskisehirą. Po Ertugrulo mirties 1281 metais, Osmanas tapo vadu (*bėjumi*) ir 1299 metais Osmanas I paskelbė nepriklausomybę nuo Rumo seldžiukų valstybės. Šie metai tradiciškai laikomi Osmanų imperijos įkūrimo metais. Osmano priklausomybėn pateko vis daugiau kaimyninių turkų genčių ir jis plėtė savo teritoriją Bizantijos imperijos sąskaita. Galiausiai jis apgulė Brusą (*Bursa*) ir Nikėją (*Iznikas*), du didžiausius Bizantijos miestus Anatolijoje. Bursa krito netrukus po jo mirties 1326 metais, Izniką 1331 metais užėmė jo sūnus Orhanas. Orhanas paveldėjo kunigaikštystę, kurios dydis buvo kaip maždaug trečdalis šiandieninės Lietuvos. Jis sostinę paskelbė Brusą, kuri iki 1453 metų Konstantinopolio užėmimo buvo Osmanų sultonų laidojimo vieta.

Bizantijos imperija tuo metu buvo nuosmukyje ir Osmanai pamažu užkariavo jos žemes. Galiausiai 1453 metais buvo užimtas Konstantinopolis ir tapo naująja Osmanų imperijos sostine.

Osmanų teisės sistema buvo Islamo ir paprotinės teisės mišinys<sup>23</sup>. Žydų ir krikščionių bendruomenėms, gyvenusioms imperijoje, buvo garantuota teisės autonomija. Osmanų administracinio suskirstymo sistema buvo sudaryta taip, kad pirmoje vietoje užtikrintų karinę sėkmę. Svarbu pažymėti, kad pagrindinis tarptautinių santykių Osmanų imperijos viduje principas buvo Mahometo ﷺ kulto viršenybė krikščioniškojo atžvilgiu, paremta faktu, kad krikščioniškieji piliečiai mokėdavo didesnius piniginius mokesčius (*harač*) bei kraujo duoklę (*Danak u krvi*). Tačiau reikia pripažinti, kad Osmanų imperijoje vyravo pakankamai absoliuti religinė tolerancija ir pakankamai absoliuti politinė netolerancija. Kaip teokratinė valstybė, Osmanų imperija, remiantis Islamo doktrina, taip pat ir dėl finansinių priežasčių visus krikščionis laikė *zimi* (žmonėmis, turinčiais dieviškas knygas). Dėl to krikščionys turėjo osmanų piliečių teises, tačiau ne tokio lygio, kaip osmanų musulmonai. Turkiška religinės tolerancijos sistema pripažino teisę krikščionių bažnyčioms ir vienuolynams turėti nekilnojamojo turto Osmanų imperijoje. Serbų istorikas Milenko Vukićevićius rašė, kad sultonas Suleimanas Puikusias (1520 - 1566 m.), prieš pat Pečo patriarchato atgimimą, išleido sultono nurodymų dokumentą, kuriame paskelbė, kad jo šalyje visos religijos gali būti laisvai išpažįstamos<sup>24</sup>. Toks Osmanų imperatorių elgesys ir požiūris kitų religijų atstovams neturėtų stebinti, kadangi Islamas nuo pat jo pradžios pasižymėjo kaip ypač tolerantiška religija. Stebinti turėtų tas faktas, kad islamiška Osmanų imperija taip sėkmingai ir be didelio kultūrinio ar etninio pasipriešinimo sugebėjo užimti net keletą šimtmečių gyvavusios krikščioniškosios Bizantijos imperijos vietą. Kyla klausimas, kodėl Osmanų imperija, taip sėkmingai perėmusi Bizantijos imperijos žemes ir paveldą, nesugebėjo ilgų mėnesių metu užkariauti Vakarų Romos imperijos žemių ir įsitvirtinti Vakarų Europoje?

Atsakymų į aukščiau iškeltus klausimus reikėtų ieškoti Vakarų ir Rytų Romos imperijų valdymo sistemose. Bizantijos, arba Rytų Romos, imperija, skirtingai nei Vakaruose, išlaikė ypač glaudų ryšį tarp pasaulietinės ir religinės valdžios. Kaip buvo minėta aukščiau šiame tyrime, Bizantijos valdovai per visą imperijos gyvavimą išlaikė įtaką krikščionių bažnyčiai. Imperijos valdovai galėjo kištis į bažnyčios reikalus, o svarbiausia, buvo laikomi paties Jėzaus pasiuntiniais, nes jų kilmė buvo dieviška. Nors ir nebuvo reglamentuota įstatymiškai, tačiau Bizantijos valdovai buvo atsakingi už krikščioniškųjų finansų ir administracijos reikalų

---

<sup>23</sup> Kritzer H. M. Legal systems of the world. A political, social and cultural encyclopedia. Volume IV. California, Santa Barbara: 2002.

<sup>24</sup> <http://www.freewebs.com/ovsiste/Sotirovic%20Patriarchate%20of%20Pec.doc>. Prisijungimo laikas 2008-11-20.

tvarkymą. Jų prerogatyva buvo krikščionybės skleidimas tarp pagonių, o tokia praktika, priešingai, atėjo kaip tik iš pagonybės laikų. Taigi įvertinę pasaulietinės ir dvasiškos valdžių santykį Bizantijos imperijoje matome aiškų panašumą tarp Rytų krikščioniškosios valdymo sistemos ir Islamo. Šių dviejų valdžių suliejimas į vieną, kai valdžia yra laikoma dieviškos kilmės yra bendra tiek Bizantijos, tiek Osmanų imperijoms. Šis faktas iš esmės nulėmė tai, kad Osmanų imperija taip sėkmingai perėmė Bizantijos imperijos žemes ir paveldą, o taip pat krikščionybę pakeitė Islamu.

Osmanai XIX a. antroje pusėje, jausdami Europos ir įtakingų vidaus reformatorių grupių jėgas, pasiryžo modernizuoti imperijos politinę, teisės ir ekonomikos sistemas. Šie bandymai imperijos valdymo sistemą paversti šiuolaikine išaugo į pirmosios Osmanų konstitucijos priėmimą 1876 metais. Osmanai savo konstitucijos pagrindu naudojo 1830 metų Belgijos konstituciją, tačiau ją pritaikydami savo politinei sistemai jos nepavertė konstitucine monarchija. Vis dėlto, Osmanų konstitucija buvo reikšmingas įvykis, nes įtvirtino teisės viršenybės ir konstitucionalizmo principus. Kitas reikšmingas įvykis Turkijos evoliucijos istorijoje buvo 1918 – 1922 metais vykęs Turkijos pilietinis karas. Jo lyderis Mustafa Kemal Atatiurkas, palaikomas didelės dalies visuomenės, iš esmės panaikino Osmanų imperiją ir įkūrė Turkijos respubliką. Turkijos respublikos įkūrimą sekė Turkijos Didžiosios Nacionalinės Asamblėjos, pakeitusios Osmanų parlamentą, įkūrimas. Didžiojo Nacionalinė Asamblėja priėmė trumpą konstitucinį dokumentą, kuris, nors ir nebūdamas konstitucija tikraja šio dokumento prasme, pirmą kartą įtvirtino tautos suvereniteto ir respublikinės valstybės formos nuostatas. Tikroji konstitucija buvo priimta 1924 metais, pagal kurią įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžios paliktos renkama vienerių rūmų įstatymų leidžiamajam organui. Pastarasis įstatymų vykdomąją valdžią įgyvendino per respublikos prezidentą, kurį rinko Didžiojo Nacionalinė Asamblėja, ir ministrų kabinetą, kurį skirdavo prezidentas. Šie pirmieji Turkijos žingsniai XX a. pirmoje pusėje demokratiškos valstybės link buvo ypatingai pažangūs ir būtini siekiant Turkijai tapti pasauline valstybe, tačiau vis dėlto jų buvo per maža, kad Turkija taptų tikra demokratiška valstybe.

Pirmasis tvirtas Turkijos pareiškimas siekti demokratiškos valstybės statuso buvo žengtas 1950 metais, kai Turkija pripažino daugiapartinę politinę sistemą ir leido egzistuoti kitoms politinėms partijoms. Antruoju tvirtu žingsniu galima pripažinti 1961 metų konstituciją, kuri įtvirtino parlamentinę valdymo sistemą su proporcinio atstovavimo renkama dviejų rūmų įstatymų leidžiamuoju organu. Ši konstitucija pasižymėjo ir tuo, kad suteikė plačias pilietines teises bei pripažino universitetų ir teismų santvarkos autonomiją. Po šios Turkijos konstitucijos Turkija išgyveno daug pasikeitimų: besikartojantys kariniai sukilimai keisdavo esamą politinę sistemą, o šiuos sukilimus eliminavus buvo priimami nauji teisės aktai, kurie suteikdavo dar



daugiau teisių Turkijos visuomenei. Svarbu šioje vietoje paminėti tai, kad Turkija, savo prigimtimi išaugusi iš krikščioniškos, tačiau susiformavusi iš islamiškos kultūros ir daugiausia apgyvendinta musulmonų, savo šaknis siejo su Bizantiškos kultūros paveldu. Galbūt todėl Turkija taip tvirtai siekė savo valstybėje gyvendinti demokratiškos valstybės principus ir tapti šiuolaikine valstybe. Kita vertus, Bizantijos imperijos palikimas tikriausia lėmė tai, kad Turkijos valstybei tai pavyko.

## 2. ŠIUOLAIKINĖS ISLAMO TEISĖS IR VAKARŲ TEISĖS SISTEMOS

**Vakarų teisės sistema.** Terminas „Vakarai“ šiandien gali būti vartojamas geografinėi kategorijai apibrėžti. Jis taip pat gali būti vartojamas siekiant pabrėžti tai, kas yra šiuolaikiška. Tačiau termino „Vakarų teisė“ jokių būdu negalima painioti su aukščiau minėtais apibrėžimais. Vakarų teisė šiandien siekia teritorijas, nutolusias ne tik į vakarus, bet ir į šiaurę, rytus ir pietus. Be to, teiginys, kad Vakarų teisė yra šiuolaikiška, lyginant su kitomis teisės tradicijomis, vargu ar gali būti pripažįstamas absoliučiu. Kaip teigia H. J. Bermanas, „Vakarų negalima surasti vadovaujantis kompasu. (...) „Vakarai“ yra veikiau kultūrinis terminas“<sup>25</sup>. Šiandien Vakarų teise vadiname ne tik visa tai, kad per daugelį amžių išsivystė iš Graikijos, Romos ir Izraelio, bet svarbiausia tai, kas perėmė ir išvystė tai iš minėtų valstybių.

Vakarų teisė šiandien yra sudėtinga ir pasižyminti savitais specifiniais požymiais sistema. Doc. dr. L. Baublys pažvelgia į šios tradicijos dabartį ir išskiria Vakarų teisės tradicijos specifinius, lyginant su kitomis teisės tradicijomis, požymius<sup>26</sup>.

Pirma, kas privaloma paminėti kalbant apie specifinius Vakarų teisės tradicijos požymius, yra jos istorija ir ištakos. Vakarų teisės tradicija išauga iš antikinės Graikijos, Romos bei Izraelio kultūrų. Vakarų teisės tradicijos ištakos ir jos raida buvo aptariami ankstesniuose šio tyrimo skyriuose, todėl šiame skyriuje per daug neanalizuotina. Verta pažymėti tik tai, kad Vakarų teisės tradicijos ištakos ir šios tradicijos vystymosi istorija yra svarbus aspektas, siekiant suvokti šios tradicijos dabartinę padėtį ir esmę. Ta aplinkybė, kad Vakarų teisė išsirutuliojo būtent iš aukščiau minėtų kultūrų paaiškina daug nežinomųjų, pavyzdžiui, sugebame giliau suvokti, kodėl Vakarų teisėje toks didelis dėmesys yra skiriamas teisės normoms, politinėms ir teisės institucijoms, atskiroms procedūroms, sąvokoms ir formuluotėms. Vakarų teisės tradicija mėgsta tikslumą ir išbaigtumą. Teisės taisyklės čia yra tiksliai sureglamentuotos, o jų priėmimo procedūros aiškiai išreikštos objektyviais paliepimais. Didelę reikšmę Vakarų teisėje turi atskiros sąvokos: teisingumas, protingumas, lygybė. Aukščiau minėtos kultūros, išgyvenusios daug

<sup>25</sup> Berman H. J. Teisė ir revoliucija. Vilnius: Pradai, 1999. P. 17.

<sup>26</sup> Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka vakarų teisės tradicijai. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004. P 17-19.

atskirų visuomenės sluoksnių nelygybės amžių, šiandien, atgimusios bendru Vakarų teisės tradicijos vardu, ypatingai daug dėmesio skiria žmogaus teisėms ir lygybei, saviraiškos laisvei ir tolerancijai. Taigi šiandien Vakarų teisės tradicija yra orientuota į socialiai teisingą, tiksliai sureglamentuotą ir funkciškai nepriklausomą teisinę ir politinę tvarką, o tokio pasirinkimo priežasčių neabejotinai reikia ieškoti šios teisės tradicijos ištakose.

Istorinės Vakarų teisės tradicijos ištakos yra glaudžiai susijusios su teisės šaltiniais. Teisės šaltiniai yra antrasis išskirtinis Vakarų teisės tradicijos bruožas. Dabartinė Vakarų teisė iš esmės yra racionali sekuliari sistema, kūnas – „*corpus iuris*“, sukurtas specialistų – teisininkų-profesionalų. Teisė kuriama įstatymų leidėjų originalia, sankcionuota, deleguota teisėkūra (kontinentinės teisės tradicijoje) arba teisėjų (bendrosios teisės tradicijoje). Teisės šaltinis yra visuomenės interesas, išreikštas konkrečia taisykle, tinkamai patvirtinta ir paskelbta viešai. Tik tam tikra visuomenė gali nuspręsti, kas yra teisė, o kas – ne. Tik toji visuomenė pati gali nuspręsti, koks elgesys yra priimtinas, koks veiksmas yra neteisėtas ir koku būdu bus nustatyta, kad asmuo pažeidė teisės tvarką. Tai išskirtinis Vakarų teisės tradicijos bruožas, skiriantis ją ne tik nuo šiame tyrime nagrinėjamos Islamo teisės tradicijos, bet ir nuo kitų teisės tradicijų.

Teisinių sąvokų aparatas ir specifinis mąstymas yra ypač svarbūs požymiai, apibūdinantys Vakarų teisės tradiciją. Šie bruožai yra trečiasis Vakarų teisės tradicijos specifinis požymis. Būtent šioje teisės sistemoje yra taip pabrėžiama ir tokia reikšminga teisės sąvokų ir institutų esmė bei prasmė. Kiekviena teisės taisyklė visoje teisės sistemoje privalomai turi savo vietą: atskirą skyrių, institutą, pošakį ar šaką. Šiuos sisteminius darinius kuria specialiai tam paruošti specialistai – teisininkai. Teisininkų-profesionalų buvimas ir jų vykdomas išimtinai teisinės realybės (sistemos) kūrimas yra išskirtinai Vakarų teisės tradicijos bruožas, išskiriantis ją iš kitų teisės tradicijų.

Ketvirtasis Vakarų teisės tradicijos specifinis požymis yra jos teisės sistema. Teisės sistema Vakaruose yra išimtinai atskirta nuo kitų socialinių reiškinių – religijos, politikos, moralės, papročių. Be abejo, pastarieji neišvengiamai daro įtaką teisės sistemai ir atskiriems jos institutams, bet analitiškai yra atskirti tarpusavyje. Krikščioniškoji „dviejų kalavijų“ doktrina įtakojo XI-XII a. pasaulietinės ir dvasinės valdžių atskyrimą, o teisinio pozityvizmo koncepcija paskatino kalbėti apskritai apie teisės ir moralės atskyrimą. Teigi teisė yra kuriama naudojant grynai specifinius teisinius institutus – terminus, metodus, institucijas.

Pasaulėžiūra – penktasis ir paskutinis Vakarų teisės tradicijos specifinis požymis. Kaip buvo kalbėta ankstesniame skyriuje, Vakarų teisė yra išimtinai atskirta nuo kitų socialinių reiškinių, o taip pat ji skelbia nešališkumą ir nepriklausomumą nuo kokių nors kitų pažiūrų. Vakaruose toks teisės vertinimas yra laikomas vienu iš pagrindinių teisės principų. Priešingai yra

kitose teisės tradicijose, pasaulėžiūra ten vaidina lemiamą vaidmenį siekiant perprasti jų teisės kultūrą.

**Islamo teisės sistema.** Žinant visa tai, kas buvo pasakyta aukščiau, galima susidaryti nuomonę, kad Islamo teisės sistema priklauso praeičiai. Tačiau tokia nuomonė būtų neatsakinga ir skubota. Prieš pradėdant atsakyti į klausimą, kokia šiandien yra Islamo teisė, svarbu pažymėti, kad Islamo teisės sistema šiandien yra viena iš didžiausių šiuolaikinio pasaulio teisės sistemų, kuria vadovaujasi daugiau kaip 500 milijonų žmonių visame pasaulyje.

Islamo teisės nekintamumas nėra preziumuojamas. Jis yra tikras ir nenuginčijamas. Islamo teisė iš prigimties yra nekintama, tačiau siekiant atskleisti šio nekintamumo turinį svarbu suprasti, kad Islamo teisė yra labai sumani ir išradinga teisės sistema. Jos nekintamumas privalo būti vertinamas lygiai taip pat, kaip ir jos lankstumas. Dažnai yra pamirštama, kad Vakarų teisė ilgą laiką buvo laikoma nekintama, nors ji ir nebuvo šventa ir neliečiama. Pavyzdžiui, Prancūzijos karaliai net ir savo valdžios klestėjimo laikotarpiu, kai jų valdžia pasiekė aukščiausią tašką, neturėjo įgaliojimų keisti teisės turinio<sup>27</sup>. Vis dėlto, Vakarų teisės tradicijos valstybėse atsiradavo naujų teisės kategorijų įtraukiant į teisės sistemą naujus išaiškinimus, tačiau nekeičiant fundamentalių teisės principų. Ryškiausiais tokių naujų teisės kategorijų atsiradimo pavyzdžiais galėtų būti Romos pretorių ir anglų kanclerio išaiškinimai. Lygiai taip pat yra ir Islamo teisėje. Islamo teisė yra nekintama, tačiau ji palieka pakankamai laisvės tarpusavio santykiuose taikyti papročius, naudotis šalių teise sudaryti sutartis, įgyvendinti vykdomąją valdžią ir t.t. Tik išimtiniais atvejais Islamo teisės archajiška prigimtis sudaro kliūtis plėtotis ir augti šiuolaikinei visuomenei. Taigi vienas iš esminių šiuolaikinės Islamo teisės bruožų yra jos nekintamumas ir kartu jos lankstumas. Tai ir daro šią teisės sistemą savitą ir išradingą. Panagrinėkime plačiau pagrindinius šiuolaikinės Islamo teisės bruožus, lemiančius dviejų, iš pirmo žvilgsnio nesuderinamų, kategorijų – nekintamumo ir lankstumo – naudojimą siekiant apibūdinti šiuolaikinę Islamo teisę.

Daugelį amžių atskiros musulmonų visuomenės gyveno vadovaudamosi papročiais. Musulmonai pripažino ir gerbė papročius. Papročiai nėra pripažinti Islamo teisės šaltiniu ir niekada nebuvo laikomi Islamo teisės dalimi. Tačiau ta aplinkybė, kad papročiai nėra Islamo teisės šaltinis, nereiškia, kad teisė pripažįsta tam tikrą paprotį arba visus juos netinkamu (-ais). Islamo teisė gerbia papročius taip, kaip Vakarų teisės tradicijos šalyse yra gerbiamas šalių susitarimas ginčus pirmiausia spręsti tarpusavio derybomis. Tuo šiuolaikinė Islamo teisė pasižymi ir šiandien. Šiandien šalys Islamo valstybėje gali sudaryti tarpusavio susitarimus ir (ar) kitokio pobūdžio dokumentus ir (ar) spręsti tarpusavio nesutarimus vadovaudamosi papročiais, o

---

<sup>27</sup> David R., Brierley E. C. J. Major legal systems in the world. London: Stevens&Sons, 1985. P. 466-467.

ne konkrečia teisės taisykle. Toli nenukrypstant nuo šio skyriaus temos, verta pastebėti, kad labai panaši tendencija vyrauja ir Vakarų teisės tradicijos šalyse, o ypač plačiai taikoma tarptautinėje prekyboje, kai šalių santykius, kurių nereguliuoja konkreti teisės norma, galima reguliuoti vadovaujantis tarpusavio praktika ar papročiais. Be abejo, musulmonų visuomenėje yra ir tokių papročių, kurie nėra priimtini Islamo teisei, tačiau didžioji dauguma jų yra ne tik priimtini, bet ir užpildo Islamo teisės spragas, kurios nereguliuotos rašytinėmis teisės taisyklėmis. Pavyzdžiui, papročiai, reguliuojantys kraičio dydį ir formą, žemės bendrasavininkų teisę naudotis tekančiu vandeniu ir daugelis kitų<sup>28</sup>. Papildant verta prisiminti, kad Islamo teisė žmogaus veiksmus skirsto į penkias grupes. Veiksmai gali būti privalomi, rekomenduojami, nesvarbūs, smerkiami ir uždrausti. Paprotys negali nustatyti tokios elgesio taisyklės, kuri yra uždrausta teisės arba pakeisti privalomą teisės taisyklę, tačiau paprotys gali nustatyti tai, kas yra nesvarbu ar rekomenduojama, o taip pat ir uždrausti tai, kas yra smerkiama. Taigi papročių platus naudojimas ir, svarbiausia, teisė jais naudotis, yra svarbus šiuolaikinės Islamo teisės bruožas. Ši liberali Islamo teisės savybė, kai šalys neprivalo atsisakyti savo papročių dėl teisės taisyklių, daugelio mokslininkų nuomone, yra viena iš svarbiausių priežasčių, lėmusių tokį platų ir sėkmingą Islamo teisės išplitimą visame pasaulyje.

Kitas svarbus šiuolaikinės Islamo teisės bruožas yra tai, kad Islamo teisė iš esmės turi tik keletą privalomų reikalavimų, todėl yra paliekama didelė laisvė asmens iniciatyvai ir asmeninei laisvei. Šiai asmens iniciatyvai ir asmeninei laisvei Islamo teisės sistemoje labiausiai padeda įsitvirtinti sutarties institutas. Sutartimis musulmonai gali interpretuoti ir plėtoti daugelį teisės taisyklių, kurios Islamo teisės yra rekomenduojamos, bet ne griežtai nurodomos. Sutartis musulmonų pasaulyje tapo tokiu plačiai taikomu reiškiniu, kad net tarp pačių Islamo teisės specialistų vis dažniau atsiranda raginimų pasinaudojus būtent sutarties institutu spręsti Islamo teisės prisitaikymo prie šiuolaikinio gyvenimo realiųjų klausimus, o ypač socialinius. Pavyzdžiui, Islamo šeimos ir santuokos teisė pastebimai išsiplėtojo pasinaudojus sutarties institutu, ypač Sirijoje. Taigi galimybė išplėtoti Islamo teisę naudojantis sutarties institutu yra labai reali ir, svarbiausia, kad patys musulmonai tą pripažįsta. Be abejo, gali pasirodyti, kad tai yra pats lengviausias ir paprasčiausias būdas Islamo teisės nelankstumą perkelti sutarties šalims, nes iš tikrųjų žvelgiant objektyviai tokia situacija gali būti vertinama kaip Islamo taisyklių apgaulė. Tačiau tokių lengvų apgaulių praktikoje yra, ypač teismo sprendimuose. Pavyzdžiui, Javoje religinis teisėjas gali pripažinti vyro ir moters komercinės partnerystės egzistavimą.

Šalia papročių ir sutarties instituto šiuolaikinėje Islamo teisėje didelę reikšmę turi kitos priemonės, leidžiančios išvengti Islamo teisės archajiškumo. Šios priemonės galima vadinti tiesiog teisės priemonėmis arba gudrybėmis (*hiyal*) ir fikcijomis. Šių gudrybių (*hiyal*) ir fikcijų

---

<sup>28</sup> Rives G. Le problemes fondamentaux du droit rural afghan. Rev. int. Droit compare: 1963. p. 63-84.

atsiradimo priežastis buvo tai, kad Šaryja yra nepaprastai formalizuota ir reikalauja gerbti įstatymo raidę labiau negu įstatymo dvasią. Dėl šios priežasties daugelis Islamo teisės taisyklių gali tapti neefektyviomis vien dėl to, kad pagal tam tikros teisės taisyklės raidę, ši taisyklė nebuvo pažeista. Pavyzdžiui, spekuliacijos skolinimu yra uždraustas Islamo teisės, bet šis draudimas gali būti apeinamas pasinaudojus dvigubo pardavimo kategorija. Taip pat galima laikyti, kad šis draudimas yra privalomas tik fiziniams asmenims, todėl bankai, kredito įstaigos ir kitos kompanijos nepatenka į šio draudimo reguliavimo sritį.

Taigi **Islamo ir Vakarų teisės sistemos šiandien yra atskiros teisės sistemos, turinčios savitus ir tik šioms sistemoms būdingus bruožus.** Vakarų teisės sistema pasižymi sekuliarumu, nuoseklumu, tiksliu procesų ir procedūrų reglamentavimu bei nuolatine turinio ir formos kaita. Tuo tarpu Islamo teisės sistema yra nekintanti ir neturinti autonomijos religijos atžvilgiu. Tačiau taip pat galima daryti išvadą, kad **šiandien abi šios teisės sistemos nestokoja įrankių evoliucionuoti**, kadangi jos, kaip turinčios galias tradicijas teisės sistemos, privalo priimti šiomis dienomis išskylančius visuomenės tapimo vis labiau šiuolaikiškoms iššūkius. Kol kas galima tik spėlioti, kokius būdus ir priemones pasirinks kiekviena iš šių teisės sistemų tolesnei savo plėtrai, tačiau manytina, kad esminių pasikeitimų neįvyks. Tai aiškinama tuo, kad **abiejų šių teisės sistemų susiformavimo pagrindas yra kultūra.** Islamo ir Vakarų teisės sistemos **nesugebės atsakyti arba nukrypti nuo savo kultūrinio palikimo, nes tokiu atveju jos praras savo tapatumą.**

## 2.1. TEISĖS SISTEMOS SUVOKIMAS

**Vakarų teisės sistema.** Vakarų teisės tradicijoje terminas „teisė“ nėra vienareikšmis. Teise vadiname ir žmogaus teisę, ir prigimtine teisę, ir subjektinę ar objektinę teisę. Terminas „teisė“ reikšmė daug priklauso ir nuo tam tikroje šalyje esančios politinės sistemos, visuomenės papročių ir paties teisės mokslo išsivystymo lygio. Nesigilinant į atskirų teisės termino reikšmių priežastis bus surastas vienas ir universalus teisės termino apibrėžimas, kuris bus taikomas visai Vakarų teisės tradicijai.

Teisė Vakaruose yra atskira ir santykinai nepriklausoma (tiek, kiek ji gali būti vertinama ir analizuojama atskirai nuo kitų visuomenės reiškinių – kultūros, politikos ir kt.) sistema. Kaip teigia prof. A. Vaišvila, teisė – tai humanistinė idėja (įsisąmoninti žmonių interesai), paversta visuotinai privalomo elgesio taisykle (teisės norma) ir galiausiai – žmonių elgesio realybe (teisiniais santykiais)<sup>29</sup>. Šis apibrėžimas leidžia daryti šias išvadas. Pirmiausia, teisė yra visuomenės interesas, kuris materializuojasi į visiems privalomas teisės taisykles. Taigi teisė

<sup>29</sup> Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 66.

nėra teisės norma, teisė taip pat nėra teisės aktas. Teisė pirmiausia atsiranda žmonių sąmonėje kaip pageidautina siekiamybė. Pažymėtina ir tai, kad atskiro asmens pageidavimas tam tikro elgesio nebus laikomas teise, nes tam, kad tam tikrą idėją galėtumėme laikyti teise visų pirma privaloma, kad ši idėja būtų visuotinė. Pripažinus tai, kad teisė yra visuomenės interesas, privaloma pripažinti ir tai, kad teisė yra kūrybos procesas. Teisei esant kūrybiniam procesui jos turinys neišvengiamai yra kintamas, kaip kintami yra ir visuomenės poreikiai. Tačiau ar tikrai tam tikras visuomenės interesas visais atvejais gali būti laikomas teise? Kaip matyti iš aukščiau minėto prof. A. Vaišvilos pateikto apibrėžimo, tam tikrą visuomenės interesą tik tada galime vadinti teise, kai jis yra paverčiamas visuotinai privalomu ir tampa tos visuomenės realybe. **Teisė yra kūrybos procesas, kurio metu tam tikra idėja pirmiausia yra perkeliama „ant popieriaus“, o po to – į realų žmonių gyvenimą. Taigi teisė yra nuolat kintanti tiek savo turiniu, tiek forma.**

Pripažinus tris teisės būties lygmenis, privaloma paminėti, kad **teisė Vakaruose yra formalizuota. Jai būdingas norminis apibrėžtumas.** Kiekviena elgesio taisyklė privalo būti tik tam tikros nustatytos struktūros. Teisės taisyklės yra jungiamos į institutus, pošakius, šakas.

Paskutiniaisiais dešimtmečiais Vakarų teisės tradicijoje ypač didelę reikšmę įgijo liberaliosios teisės sankcionavimo idėjos. Šios idėjos pirmenybę teikia ne tiksliai visuomeninių santykių reglamentavimui, o tik principinių vertybių nustatymui. Pasak šios idėjos šalininkų, teisė daugeliu atvejų trukdo žmonėms įgyvendinti savo poreikius, nes orientuojasi į procesus, o ne į rezultatus. Todėl siūloma atsisakyti tikslaus ir formalaus teisės reglamentavimo suteikiant daugiau laisvės patiems žmonėms spręsti, kokiomis priemonėmis pasiekti tam tikrą pageidautiną rezultatą. Šios idėjos vis dažniau girdimos ir įstatymų leidžiamosios valdžios institucijose. Visgi vargu ar jos galėtų būti įgyvendintos visa apimtimi, nes teisė ne tik leidžia, bet ir draudžia, ne tik skatina, bet ir saugo.

**Islamo teisės sistema.** Islamo teisė nėra nepriklausoma žinių ar mokslo šaka. Tai tik vienas iš Islamo religijos aspektų. Visų pirma, religija sukuria dogmas ir tiksliai nurodo, kuo musulmonas turi tikėti, o antra, į ją yra įtraukta Šaryja, kuri nustato elgesio taisykles tikintiesiems. Būtent Šaryją, kurią literatūriškai taisyklingai reikėtų vadinti „*keliu, kuriuo reikia eiti*“, reikėtų laikyti Islamo teisės išraiška.

Šaryją būtų galima apibrėžti kaip tikėjimą, kad visa ko Kūrėjas Dievas savo kūrinijai, visų pirma žmonijai, numatė taisykles bei ribas, ir jei jų neperžengs, žmonija eis išganymo keliu. **Šaryja nesensta – ji amžina ir nekintanti, kaip amžinas ir nekintantis yra ir pats Kūrėjas, todėl žmonės savo nuožiūra negali ir neturi teisės keisti nei Dievo jiems numatytų taisyklių, nei nubrėžtų ribų.** Maža to, žmonija visuomet privalo gyventi pagal

dieviškąją teisę. Svarbu paminėti ir tą faktą, kad nors Islamas perėmė nemažai tiek Toros, tiek Talmudo principų, teisės nekintamumas pripažįstamas tik Islame. Kita vertus, kaip teigia N. De Lange, netgi dieviškos įstatymo kilmės pripažinimas nesudaro jokio kliūtis jam reformuoti. Toliau cituodamas garsų judaizmo reformatorių N. De Lange priduria, kad dabartinei epochai būtina aiškiai paskelbti principą, kad įstatymas, net jeigu jis ir dieviškos kilmės, galioja iki tol, kol tebėra tos aplinkybės ir sąlygos, kurioms jis buvo pritaikytas; kai šios pakinta, įstatymas irgi turi būti panaikintas, net jei jo autorius – Dievas<sup>30</sup>. Tai liudija, kad Islamas, nors ir buvo įtakojamas daugelio tuo metu vyravusių rašytinių ir nerašytinių teisės ir papročių sistemų, visgi skelbė naują požiūrį. Kita vertus, Šaryja yra ne daugiau nei principas, neturintis materialios, žmogui apčiuopiamos išraiškos – ji nėra koks nors pavienis tekstas ar tekstų rinkinys, kuriame Dievas būtų surašęs savo taisykles ir įsakymus. „Koranas, žinoma, gali būti laikomas Šaryjos išraiška, bet teigti, kad visa dieviškoji teisė sutalpinta į Koraną, reikštų jį pervertinti, o dieviškąją teisę – nuvertinti,“ – tiksliai pažymi E. Račius<sup>31</sup>. Šaryja nėra tapati Koranui, ji apima kur kas daugiau nei jame parašyta.

## 2.2. TEISĖS MOKSLAS

**Vakarų teisės sistema.** Teisės mokslas Vakaruose yra profesionalių teisininkų – mokslininkų darbas. Teisę aiškina ir plėtoja specialiai tam sukurtos institucijos ir pavieniai profesionalai. Teisės mokslas neužsiima teisės norminimu, tačiau daro didelę įtaką priimant tam tikrus teisės aktus. **Vakarų teisės mokslas yra orientuotas į interpretavimą ir kolizijų aiškinimą.** Lygiai taip, kaip ir musulmonai Islame, Vakaruose teisės mokslininkai neturi teisės nustatyti tam tikrų taisyklių, tačiau gali jas aiškinti ir plėtoti. Teisės interpretavimas taip pat yra labai svarbus instrumentas teisės kūrybos procese.

Vakarų teisės mokslas tradiciškai skirstomas į atskiras sritis pagal tyrinėjimo objekto specifiką, t.y. tai, kokius visuomeninius santykius jis nagrinėja, ir pagal tyrinėjimo subjekto statusą, t.y. tai, kas aiškina ir plėtoja teisę. Nuo tyrinėjimo subjekto statuso priklauso kokią reikšmę įgis vienas ar kitas teisės mokslo darbas. Vakarų teisės tradicijoje, nors ir ne visuotinai, tačiau teisės mokslininkų darbai yra pripažįstami teisės šaltiniu.

**Islamo teisės sistema.** Islamo teisės mokslas, arba *fikh* (*figh*), iš esmės yra skirstomas į dvi pagrindines dalis. Pirmąją galima vadinti „šaknimis“. Tai yra teisės šaltinių doktrina (*usūl*), kuri aiškina metodologiją ir procedūras, taip pat atsako į klausimą, koku pagrindu pagrindinės

<sup>30</sup> De Lange N. Judaizmas. Vilnius: Aidai, 1996. P. 104.

<sup>31</sup> Račius E. Islamiškoji teisė – musulmonų išganymo kelrodis. Straipsnis pirmą kartą skelbtas žurnale „Katalikų pasaulis“.

Islamo teisės taisyklės, sudarančios Šaryją, buvo nustatytos. Antroji yra „šakų“ doktrina (*furū*), kurią sudaro pagrindinių Islamo teisės kategorijų ir taisyklių sisteminis detalizavimas, t.y. pateikiamos Islamo teisės taisyklės pagal atskiras kiekvieno musulmono gyvenimo sritis.

### 2.3. TEISĖS ŠALTINIŲ FORMA

**Vakarų teisės sistema.** Vakarų teisės tradicijoje teisės šaltinių forma ne visada buvo tokia, kokia ji yra šiandien. Buvo laikotarpis, kai teisės šaltinių formomis buvo pripažįstami papročiai, valdovų aktai arba susirinkimų sprendimai. Įvertinus tam tikro laikmečio teisinės sąmonės lygį, jo metu egzistavusios teisės šaltinio formos yra savaime suprantamos.

Šiandien Vakarų teisės tradicija nepasižymi vieninga teisės šaltinių formų klasifikacija, tačiau daugelio yra pripažįstami tam tikri teisės šaltiniai kaip būtini.

Pirmoji ir pati reikšmingiausia Vakarų teisės tradicijos teisės šaltinio forma – pagrindinis šalies įstatymas. Šis pagrindinis šalies įstatymas formos požiūriu gali būti vadinamas įvairiai, tačiau turinys iš esmės sutampa. Pagrindinis šalies įstatymas nustato valstybės sąrankos modelį, pagrindines žmogaus ir piliečio teises ir pareigas, teisės sistemos modelį. Svarbu yra tai, kad vadovaujantis šiuo įstatymu yra priimami visi kiti teisės aktai, kurie savo turiniu privalo neprieštarauti jam. Pagrindinis šalies įstatymas, kitaip nei Islamo teisėje, nėra nuo visuomenės valios nepriklausoma duotybė. Jo turinys kyla iš tautos ir yra priimamas tautos, kaip suvereniteto šaltinio. Pažymėtina ir tai, kad pagrindinio šalies įstatymo, kaip tam tikros visuomenės kūrinio, turinys nėra nekintamas. Nors praktikoje šį įstatymą pakeisti yra ypač sunku, tačiau tokia galimybė yra.

Kita svarbi Vakarų teisės tradicijos teisės šaltinio forma yra centrinės valdžios priimami teisės aktai – įstatymai ir įstatymų lydymieji aktai. Juos prima įstatymų leidžiamoji ar įstatymų vykdomoji valdžia, per kurią tam tikra visuomenė įgyvendina savo suverenitetą. Įstatymai priimami vadovaujantis pagrindinio šalies įstatymo dvasia. Valdžios priimamiems teisės aktams būdingas tam tikras kryptingumas ir socialinis tikslas, t.y. jie skirti tam tikram socialiniam gėriui pasiekti. Patys valdžios teisės aktai patys savaime taip pat gali būti skirtingos teisinės galios, taip pat gali būti visuotinio arba individualaus taikymo, skatinamieji arba baudžiamieji ir kt. Paminėtina, kad vienas iš esminių Vakarų teisės bruožų – jos dinamiškumas ir kintamumas – daugiausia pasireiškia per šią teisės šaltinio formą.

Tarptautiniai dokumentai taip pat yra svarbi šių dienų Vakarų teisės tradicijos teisės šaltinio forma. Šiandien tarptautinėje erdvėje esama įvairaus pobūdžio, teisinės galios, skirtų įvairiems tikslams pasiekti tarptautinių dokumentų. Pagrindinis jų tikslas – tam tikro intereso realizavimas ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygmeniu. Dažniausiai tarptautiniai



dokumentai yra skirti ypač jautrioms ir plataus masto problemoms spręsti. Šiuos dokumentus valstybės priima savanoriškai, jų nuostatas inkorporuodamos į nacionalinę teisę arba įsipareigodamos jų laikytis. Įvairių valstybių praktikoje iki šiol nesutariama, kokią vietą teisės šaltinių hierarchijoje užima tarptautiniai dokumentai. Kai kurios valstybės tarptautinius dokumentus laiko antrąja pagal svarbą teisės šaltinio forma, kitos – trečiąja iš karto po pagrindinio šalies įstatymo ir nacionalinės valdžios teisės aktu. Šiame tyrime nesigilinant į atskirus argumentus, svarbu paminėti tai, kad tarptautinius dokumentus visuotinai pripažįsta visa Vakarų teisės tradicija.

Ketvirtoji, bet ne mažiau svarbi, teisės šaltinio forma yra teismų praktika ir teisės mokslas. Teismų praktika ir teisės mokslas, priklausomai nuo to, kuriai teisės mokyklai yra atstovaujama, gali būti laikomos pirminėmis arba antrinėmis teisės šaltinio formomis, t.y. papildančiomis teisės sistemą tuo atveju, kai reikia aiškinti teisės kolizijas arba esant teisės spragoms. Skirtingai nei pirmosios trys teisės šaltinio formos, teismų praktika ir teisės mokslas, kaip teisės šaltinio forma, yra pripažįstama ne visose Vakarų teisės šalyse. Plačiausia apimtimi ši teisės šaltinio forma taikoma Anglų – Amerikiečių teisės sistemoje.

Be šių, aukščiau paminėtų, teisės šaltinių formų atskiros valstybės savo nacionalinėje teisės sistemoje pripažįsta ir kitas teisės šaltinio formas, tačiau jos nepasižymi visuotiniu Vakarų teisės pobūdžiu. Pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose šalia centrinės valdžios leidžiamų teisės aktų kiekviena iš 50 valstijų leidžia savo įstatymus, o jų teismai kuria visiškai skirtingą teisę, kuri taip pat pripažįstama teisės šaltinių forma<sup>32</sup>. Šiandien galima konstatuoti, kad vykstant intensyviems tarptautinio bendradarbiavimo ir globalizacijos procesams, teisės šaltinių formos taip pat šiuos procesus jaučia ir yra jų įtakojamos. Pavyzdžiui, Romanų – Germanų teisės sistema šiandien pradeda vis plačiau taikyti teismų praktiką, kaip teisės šaltinio formą, kurią tokia pripažįsta Anglų – Amerikiečių sistema. Ir priešingai, Anglų – Amerikiečių teisės sistema, naudodama Romanų – Germanų teisės sistemos praktiką, pradeda kodifikuoti vis kitas teisės šakas.

**Islamo teisės sistema.** Prieš pradėdant analizuoti Islamo teisės šaltinių formas, būtina pasakyti kelias pastabas apie šių šaltinių formų teoriją. Pirma, tam tikros Islamo teisės savybės gali būti paaiškinamos tuo, kad kaip mokslas Islamo teisė formavosi viduriniais amžiais. Būtent dėl šios priežasties Islamo teisėje užfiksuotos archaiškos institucijos, požiūrio formavimas pavyzdžiais, sistemingumo nebuvimas. Tačiau tai nėra pati svarbiausia priežastis. Pagrindinė priežastis yra absoliutus Islamo teisės originalumas ir savitumas, savo kilme besiskiriantis nuo kitų teisės sistemų, o ypač nuo Kanonų teisės. Šis originalumas ir savitumas

---

<sup>32</sup> Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 216.

aiškinamas tuo, kad tik Islamo teisės sistema yra paremta Koranu ir kaip sistema ji privalo būti aiškinama atskirai nuo kitų sistemų, kurios neturi šio šaltinio.

Kalbant apie konkrečius Islamo teisės šaltinius, verta paminėti, kad pirmiausia tarp pačių musulmonų *fukaha* buvo susitarta dėl jų mokslo – *fikh* – „pagrindų“, teisės šaltinių. Pirmuoju ir pagrindiniu musulmoniškos jurisprudencijos šaltiniu, savaime suprantama, buvo paskelbtas Islamo šventraštis – **Koranas**. Jame išdėstyti nurodymai ir draudimai visiems musulmonams yra privalomi ir nekvestionuoti – visas Koranas yra etalonas ir Šaltinių Šaltinis. „Netgi buvo teigiama – žinia, gerokai perdedant, - kad Koranas skelbia ne paties Dievo, o tik jo įstatymo apreiškimą,“ – teigia A. Schimmel<sup>33</sup>. Vis dėlto jame esančių nurodymų nepakanka susidaryti visapusišką tikrojo islamiško gyvenimo vaizdą, kuriuo vadovaujantis būtų galima eiti „plačiuoju keliu, vieškeliu“. Be abejo, pagrindinis dalykas, kurį reikėtų studijuoti norint suprasti Islamo teisę, yra Koranas, tačiau teisės jame nėra daug. Korane yra tik 500 (iš 6 000) atsitiktinių eilėraščių Islamo teisės tema, ir jie yra išblaškyti visame tekste be jokios sistemos. Taigi Korane yra teisės, tačiau nedaug ir ją sunku surasti. Bet neabejotinai tenka pripažinti, kad Koranas buvo tas vienintelis įkvėpimas tolesniam Islamo teisės vystimuisi.

Sunitai, šiandien sudarantys 85 procentus visų pasaulio musulmonų, pasitelkė Mahometo ﷺ, anot musulmonų, paskutinio ir didžiausio Dievo žmonijai siūsto pranašo, **Sunną**. Sunną sudaro dvi dalys: Syra (Mahometo ﷺ biografija) ir Chadysai (Mahometui ﷺ priskiriami pavieniai veiksmai ir kalbos).

Praėjus maždaug šimtmečiui po Pranašo ﷺ mirties Syrą užrašę musulmonai patys asmeniškai jo niekada nebuvo matę. Jie paprastai, bet smulkiai surašė tai, kas jau buvo tapę žodine Mahometo ﷺ biografija-legenda, vyresniųjų perduodama jaunesnėms musulmonų kartoms. Syra apima visą Mahometo ﷺ gyvenimą nuo gimimo iki pat mirties, joje daugiausia dėmesio skiriama aktyviajam šios asmenybės gyvenimo periodui – jo kaip pranašo veiklai. Mahometo ﷺ biografams, be kita ko, rūpėjo parodyti savo pranašo išskirtinumą, todėl Syroje apstu stebuklų. Tačiau apskritai Mahometo ﷺ, kaip idealaus ir tobulo žmogaus, biografijoje musulmonai gali rasti gyvenimiškų pavyzdžių, kuriais turėtų sekti.

Praktiniu požiūriu daug naudingesni yra Chadysai. Tiesa, jie buvo surašyti dar vėliau nei Syra – praėjus daugiau nei dviem šimtams metų nuo Mahometo ﷺ mirties (VIII – IX a.). Musulmonai tikina, kad tai, jog jų Pranašui ﷺ priskiriami veiksmai ir pasisakymai užrašyti taip vėlai, nėra esminė problema – anot jų, surašinėtojai itin kruopščiai atrinko neabejotinus Chadysus nuo tų, kurie kelia abejonių. Būtent Chadysai tapo beveik neišsemiamu *fikh* šaltiniu,

<sup>33</sup> Schimmel A. Islamo įvadas. Vilnius: Regnum fondas, 2001. P. 74.

mat jie apima daugybę žmogaus gyvenimo sričių ir kompiliatorių buvo surašyti pagal temas. „Pavyzdžiui, *Sachyeh al-Bukhari* rinkinyje be grynai religiniams ritualams ir prievolėms skirtų temų išskirtos ir tokios problemos kaip apranga, medžioklė, gėrimai ir maistas, žemdirbystė, medicina, skyrybos ir pan. Kiekviena šių temų Mahometas ﷺ yra arba kalbėjęs, arba ką nors padaręs, ir tai tapo pavyzdinio elgesio, kuriuo turi kaip įmanoma artimiau sekti kiekvienas dievobaimingas ir išganymo siekiantis musulmonas, pavyzdžiu“<sup>34</sup>.

Po Korano ir *sunnos* musulmonų teisininkai prie *fikh* šaltinių priskyre **analogijos principą** (*kiyās*). Šis principas pasitelkiamas norint priimti sprendimą tais atvejais, kai identiško precedento dar nėra buvę, bet panašus arba analogiškas jau yra užfiksuotas arba Korane ir Sunnoje, arba anksčiau gyvenusių teisininkų. Taip senesnių teisininkų praktika pateikiama šalia šventraščio ir Mahometo ﷺ Sunnos.

Ketvirtas musulmoniškos jurisprudencijos šaltinis yra **bendrasis sutarimas** (*ijmā*). Šis principas numato bendrą musulmonų teisininkų (visų sulig vienu, kurie tuo momentu yra gyvi) sutarimą, ir jis pasitelkiamas spręsti tuos klausimus, kuriais neįmanoma rasti analogijos, t. y. kurie niekaip neaptariami Korane, Sunnoje ar ankstesnių teisininkų darbuose, arba dėl kurių ankstesniais laikais nebuvo vieningai sutarta. Pats Pranašas ﷺ yra sakęs: „Mano bendruomenė niekada nesutiks su klaida“<sup>35</sup>. Arba: „Ką musulmonai laiko teisinga, tai bus teisinga ir Dievui“<sup>36</sup>. Šie žodžiai aiškiai parodo tą reikšmę, kurią turi *ijmā*, bendruomenės konsensusas, tad nenuostabu, kad be Korano, tradicijos ir analogijos, *ijmā*, laiduojanti Korano ir tradicijos autentiškumą, tapo ketvirtuoju įstatymų leidimo šaltiniu. A. Schimmel savo knygoje „Islamo įvadas“ pastebi, kad „teoriškai *ijmā* negali anuliuoti nė vieno tradicijos teksto, tačiau, vėlesniųjų teisininkų nuomone, ji gali parodyti, kad paprotys, paminėtas ankstesniuose šaltiniuose, nebėra praktikuojamas“<sup>37</sup>.

Penktas ir paskutinis šaltinis yra **pavienio teisininko pastangomis priimamas sprendimas** (*ijtihād*). Šis principas pirmaisiais Islamo amžiais būdavo pasitelkiamas gan dažnai, bet pamažu jo naudojimas „bendru sutarimu“ buvo pradėtas smarkiai riboti, kol galiausiai jo praktiškai atsisakyta.

Akivaizdu, jog šios klasikinės keturių Islamo teisės „šaknų“ mokymo sistemos turinys apima labai nevienodus dalykus: būtent du šaltinius – Koraną ir Sunną; vieną metodą, kuris yra analogijos metodas, ir vieną instanciją – būtent *ijmā*. Lygiai taip pat aišku, jog tarp šių šaltinių didžiausia reikšmė tenka mokslininkų konsensusui, nes tik jo pagalba galiausiai yra nustatoma,

---

<sup>34</sup> Ten pat.

<sup>35</sup> Ten pat.

<sup>36</sup> Ten pat.

<sup>37</sup> Ten pat.

kas, panaudojus analogiją arba ir be jos, iš Korano arba Sunnos gali būti laikoma galiojančia teisės norma.

## 2.4. POZITYVIOJI TEISĖ

**Vakarų teisės sistema.** Vakarų teisės tradicijos pozityvioji teisė, santykinai šiuo požiūriu artima Islamo teisei, nėra vienalytė. Nors ir naudoja Vakarų Romos imperijos teisinį palikimą, tačiau dėl istorinių priežasčių nevienodai ir ne tapačia apimtimi jį perėmė. Dėl šios priežasties Vakarų teisės tradicija, kaip buvo minėta aukščiau šiame tyrime, šiandien galima vadinti tris teisės sistemas: Romanų – Germanų teisės sistemą, Anglų – Amerikiečių teisės sistemą ir Socialistinę teisės sistemą.

Bandant apibendrinti ir bent paviršutiniškais potėpiais prisiliesti prie Vakarų teisės pozityviosios teisės, galima išskirti keletą bendrų šios teisės tradicijos bruožų, kuriuos naudojant pripažįstame visas tris teisės sistemas.

Pirma, Vakarų teisė pasižymi nuolat kintančiu ir pritaikomu prie besikeičiančių gyvenimo realijų turiniu. Teisė ir jos turinys yra dinamiški, nes atspindi visuomenės interesą. Visuomenės interesas ne visada gali vadintis teise ir tam tikru momentu išgyvena vieną iš trijų būties lygmenų: teisės idėjos, teisės normos arba teisės santykio.

Antra, pozityvioji teisė siekia itin preciziškai ir tiksliai reglamentuoti svarbius visuomenei ir valstybei socialinius reiškinius. Teisės uždavinys šiuo atveju yra tokiu būdu susisteminti šiuos socialinius reiškinius, kad būtų kuo mažiau vietos individualiai interpretacijai. Tokiu būdu teisės normos yra išbaigtos, naudojami specialiai tam sukurti terminai, sąvokos ir institutai.

Trečia, Vakarų teisės pozityvioji teisė pasižymi nuoseklumu, o kiekviena teisės norma turi savo vietą bendroje teisės sistemoje.

Ketvirta, pozityviajai teisei būdingas hierarchiškumas, teisės normų teminė priklausomybė. Kiekvienoje teisės sistemoje yra priimta, kad esminius fundamentalius valstybės ir visuomenės klausimus reglamentuoja pagrindiniai šalių įstatymai. Teisės sistema yra orientuota į šiuos pagrindinius įstatymus ir neturi jai prieštarauti.

Apibendrinant galima teigti, kad pačios teisės ir pozityviosios teisės suvokimas Vakarų teisės tradicijos sistemose, kurias įgyvendina atskiros valstybės, nėra toks prieštaringas. **Vakarų teisėje pačios teisės suvokimas suponuoja pozityviosios teisės turinį ir jo esminius elementus. Kitaip nei Islamo teisėje, Vakarų teisės tradicijoje yra sutariama ne tik dėl esminių teisės elementų, bet ir pačios pozityviosios teisės esmės.** Be abejo, atskirų teisės

sistemų, arba net atskirų valstybių, pozityviosios teisės turinys skiriasi, tačiau šie skirtumai yra įtakojami ne skirtingo teisės suvokimo, o specifinių tam tikros visuomenės poreikių.

**Islamo teisės sistema.** Nors ir sutardami dėl jurisprudencijos pagrindų-šaltinių, kalbant apie pozityviają teisę arba teisės šakas, musulmonų teisininkai vis dėlto nuėjo skirtingais keliais: pamažu susikūrė skirtingos teisinės tradicijos. Tiesa, tik keturios sunitinės teisinės tradicijos ištvėrė laiko išbandymus ir įsitvirtino ilgiems šimtmečiams. Tai malikitinė – Šiaurės, Vakarų ir Centrinėje Afrikoje, hanifitinė – Artimuosiuose ir Viduriniuose Rytuose bei Priešakinėje Indijoje, šafitinė – Rytų Afrikoje, Malaizijoje ir Indonezijoje, hanbalitinė – Saudo Arabijoje. Be šių keturių mokyklų, visada egzistavusių viena šalia kitos, ankstyvaisiais amžiais veikė ir kitos, kurios ilgainiui susiliejo su pagrindinėmis mokyklomis. „Nors musulmonai niekada nebandė sujungti *mazhabų* ar suvienodinti jų mokymo, nes *chadysas* teigia: „Nuomonių skirtumai mano bendruomenėje – tai dieviškosios Malonės ženklas“.

Kuo gi praktiškai skiriasi tos teisinės tradicijos, ir kaip galėjo atsitikti, kad, remdamiesi tais pačiais šaltiniais, musulmonų teisininkai prieidavo prie skirtingų išvadų? Pirmiausia teisinės tradicijos skiriasi būtent praktinių sprendimų lygyje. Dažnai pasitaikydavo atvejų, jog, iškilus ginčui, jo sprendimas priklausė nuo to, pas kurios teisės mokyklos, arba teisinės tradicijos, atstovą asmuo kreipsis pagalbos.

Tačiau kodėl tos tradicijos apskritai yra skirtingos? Atsakyti labai paprasta: visų pirma todėl, kad nei Koranas, nei Sunna nėra nuoseklūs tekstai – juose pilna painingos ir vienas kitą neigiančių teiginių. Sprendimų skirtumai itin išryškėjo kalbant apie baudžiamąją ir šeimos teisę – būtent jas musulmonų teisininkai daugiausia išplėtojo.

Pripažindami faktą, kad Koranas ir Sunna nėra nuoseklūs tekstai, verta pažymėti ir tai, kaip labai tiksliai pažymėjo M. Bogdan, kad kiekvienos Islamo valstybės įstatymų „leidėjas“, reguliuodamas tam tikrą visuomenės gyvenimo sritį, negali keisti Alacho nustatytų taisyklių. Įstatymų leidėjas turi teisę reguliuoti tik tokius gyvenimo atvejus, kurių nereguliuojo šaryja<sup>38</sup>.

Vakarų ir Islamo teisės, **atsiradusios ir išsivysčiusios skirtingų pasaulėžiūrų akivaizdoje ir savo teisės sistemų pagrindu pasitelkusios skirtingus teisės šaltinius, vis dėlto toliau vystėsi skirtingai.** Kita vertus, vystymasis tokia linkme yra vertintinas kaip natūralus, kadangi vargu ar galima tikėtis, kad būdamos skirtingos savo pamatinėmis idėjomis, šios teisės sistemos naudotų tas pačias kategorijas.

Vakarų teisė savarankiškai ir savitai ėmė plėtoti teisės suvokimą, teisės mokslą bei pozityviają teisę. **Teisės šaltiniu įvardijusi visuomenės interesą Vakarų teisės sistema**

---

<sup>38</sup> Bogdan M. Comparative Law. Graphic Systems: Goteborg, 1994.

**užprogramavo save nuolatiniam kitimui, t.y. tapo dinamiška.** Islamo teisė priešingai, **nenutolusi nuo pamatinės savo idėjos, kad vieninteliu teisės šaltiniu yra Alacho valia, tvirtai pareiškė, kad ji savo esme yra nekintanti.** Šis Islamo teisės apsisprendimas lėmė Islamo teisės kategorijų, atskirų teisės institutų ir savitų teisės taisyklių suformavimą.

## 2.5. TURKIJOS TEISĖS SISTEMOS ANALIZĖ

Tyrimo kontekste analizuojant bei lyginant Islamo ir Vakarų teisės tradicijas, siekiant atsakyti į klausimą, ar sankirta tarp šių sistemų egzistuoja, taip pat siekiant išanalizuoti Turkijos kaip Islamo religiją išpažįstančios valstybės integracijos į Vakarų teisės sistemos „darinį“ - Europos Sąjungą - problemą, yra būtina atskleisti pagrindinius Turkijos pozityviosios teisės institutus (turima omenyje konstitucinius), taigi atsakyti, ar Turkijos teisės sistema yra orientuota į griežtų Islamo religijos normų laikymąsi, ar į Vakarų teisę, kurioje religija ir teisė nėra tapatinamos. Tai bus pagrindas formuojant atlikto tyrimo išvadas apie esamas Turkijos teisės sistemos integracijos į Europos Sąjungos teisę problemas.

**Pagrindinės Turkijos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos nuostatos. Žmogaus teisių ir laisvių konstitucinis reglamentavimas.** Šiuo metu Turkijoje galioja 1982 metais priimta Turkijos Respublikos Konstitucija (toliau - Konstitucija). Konstitucijos Preambulėje bei pirmojoje dalyje yra aiškiai įtvirtinti Turkijos kaip demokratinės ir teisinės valstybės principai, t. y. Konstitucijos<sup>39</sup> pirmojoje dalyje nustatyti pagrindiniai konstituciniai principai, teigiantys jog Turkijos Respublika yra demokratiška, sekuliarinė ir socialinė valstybė, valdoma įstatymų viršenybės, kurioje yra gerbiamos žmogaus teisės. Vadovaujantis Konstitucijos 5 straipsniu, suverenitetas priklauso tautai, griežtai uždraudžiant jį deleguoti konkrečiam individui, grupei ar klasei. Pagrindinis ir fundamentalus valstybės uždavinys bei pareiga - saugoti nepriklausomybę ir demokratinės Turkijos tautos vientisumą, užtikrinant individo bei visuomenės gerovę, taiką ir laimę<sup>40</sup>.

Konstitucijoje yra įtvirtintas detalus žmogaus teisių ir laisvių sąrašas, apimantis socialines, ekonomines ir politines teises bei laisves. Sutinkamai su Konstitucijos 5 straipsnio nuostata, visi individai yra lygūs prieš įstatymą ir naudojami visomis teisėmis ir laisvėmis neatimamai ir nepažeidžiamai<sup>41</sup>. Konstitucijoje reglamentuojamos tokios pagrindinės teisės ir

<sup>39</sup> Turkijos Respublikos Konstitucija //

[http://www.anayasa.gov.tr/images/loaded/pdf\\_dosyalari/THE\\_CONSTITUTION\\_OF\\_THE\\_REPUBLIC\\_OF\\_TURKEY.pdf](http://www.anayasa.gov.tr/images/loaded/pdf_dosyalari/THE_CONSTITUTION_OF_THE_REPUBLIC_OF_TURKEY.pdf). Prisijungimo laikas 2009-11-15.

<sup>40</sup> Konstitucijos 5 straipsnis.

<sup>41</sup> Tik išimtiniais atvejais ir tik įstatymu žmogaus teisės ir laisvės gali būti apribojamos (nepaprastosios padėties, karo atveju – Konstitucijos 10 – 16 straipsniai), siekiant užtikrinti Konstitucijos 5 straipsnyje įtvirtintą valstybės pareigą saugoti nepriklausomybę bei demokratinės Turkijos tautos vientisumą, užtikrinant individo bei visuomenės gerovę, taiką ir laimę, tačiau kartu pabrėžiant, kad teisė į gyvybę bei teisė į fizinį ir dvasinį vientisumą negali būti

laisvės kaip: teisė turėti savo nuomonę, teisė bendrauti, teisė judėti (judėjimo laisvė), teisė jungtis į asociacijas, teisė į dvasinį ir fizinį vientisumą, kuris negali būti pažeidžiamas, uždraudžiant kankinimus bei priverstinį darbą, balsavimo teisė, žiniasklaidos laisvė<sup>42</sup>, teisė į nuosavybę, teisė į mokslą bei mokytis tai, ką kiekvienas pageidauja, taip pat teisė ginti savo teises ir laisves, t. y. teisė kreiptis į teismą teisminės gynybos, teisė į tinkamą teismo procesą<sup>43</sup>, teisė į nešališką teismą (teisėją), Konstitucijos tekste įtvirtinant nekaltumo prezumpciją, bausmės skyrimą tik numatytą įstatyme ir tik klausantis įstatymo, nieko neverčiant duoti parodymų prieš save. Pažymėtina, jog Konstitucijos 40 straipsnyje yra įtvirtinta ir valstybės atsakomybė už valstybės tarnautojų neteisėtus veiksmus, deklaruojant, jog bet kuriam asmeniui padarytą žalą dėl valstybės tarnautojų neteisėto elgesio atlygina valstybė, kartu įgyjanti regresio teisę į konkretų pažeidimą padariusį ir žalą sukėlusį pareigūną.

Žmogaus teisių ir laisvių apsaugai bei šių teisių reglamentavimui Konstitucijoje yra skiriami net trys Konstitucijos skyriai, pavadinti „individo teisės ir pareigos“, „socialinės ir ekonominės teisės ir pareigos“ bei „politinės teisės ir pareigos“. Pagrįstai galima teigti, jog Turkijos Konstitucijoje žmogaus teisių ir laisvių reglamentavimui skiriama ypatingai daug dėmesio, lyginant, pavyzdžiui, su Lietuvos Respublikos Konstitucija, kuri laikytina atitinkanti Vakarų teisės sistemos bruožus<sup>44</sup>, žmogaus teisių ir laisvių apsaugos bei pagarbos principas nėra deklaruojamas kaip vienas valstybės valdymo ir egzistavimo pagrindų, numatytų pačioje Preambulėje ar pirmuosiuose straipsniuose, o tėra įtvirtintas tik Konstitucijos II skirsnyje ir tai gana lakoniškai.

Gali kilti klausimas, ar Turkijos Konstitucijos skirsnių pavadinimai, juose įvardijant ir reglamentuojamas individų pareigas, nesuponuoja „neatitikimo“ provakarietišku konstitucijų, o tiksliau - Vakarų teisės, bruožų? Norint atsakyti į šį klausimą, visų pirma, reikėtų analizuoti minėtuose trijuose Turkijos Konstitucijos skyriuose, pavadintuose „individo teisės ir pareigos“, „socialinės ir ekonominės teisės ir pareigos“ bei „politinės teisės ir pareigos“, įtvirtintų individų pareigų turinį. Iš visame Konstitucijoje įtvirtintų individų pareigų sąrašo (o tiksliau – pavienių normų), yra išskirtinos tokios individų pareigos kaip privalomas pradinis mokslas (42 straipsnis 5 dalis), teisė ir pareiga dirbti<sup>45</sup> (49 straipsnis), valstybės ir visų individų pareiga saugoti natūralią aplinką bei apsaugoti ją nuo taršos (56 straipsnio 2 dalis), karo prievolės pareiga (72 straipsnis), pareiga mokėti mokesčius (73 straipsnis), Konstitucijos 12 straipsnyje taip pat

---

pažeidžiama. Pažymėtina, jog teisė į gyvybę tapo absoliuti tik Turkijai ratifikavus Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 protokolą dėl mirties bausmės panaikinimo 2003 m. lapkričio 12 d.

<sup>42</sup> Gali būti apribojama tik išimtiniais atvejais, kuomet gresia pavojus ir yra grasinama valstybės saugumui.

<sup>43</sup> Angl. Terminas - *due process of law*.

<sup>44</sup> Šis teiginys paremtas tuo, jog Lietuva yra Europos Sąjungos narė.

<sup>45</sup> Paminėtina, jog Konstitucijos 50 straipsnyje yra įtvirtinama nuostata, jog nei vienas negali būti verčiamas dirbti jam pagal amžių, lytį ar gebėjimus netinkamą darbą.

įtvirtinant nuostatą, jog fundamentalios teisės ir laisvės susideda iš kiekvieno pareigos ir atsakomybės prieš visuomenę, šeimą bei kitus individus. Kaip matyti, Turkijos Konstitucijoje įtvirtintas individo pareigų pavienis reglamentavimas nėra išsamus, apsiribojama tik tam tikromis lakoniškomis pareigomis (nuostatomis), Konstitucijoje nereglamentuojant jokių politinių, religinių ir kitų individų bei jo pasirinkimo laisvę saistančių pareigų.

Lyginant Turkijos Konstituciją su Lietuvos Respublikos Konstitucijos tekstu, kuriame skirsnų pavadinimuose nėra vartojama sąvoka „pareigos“, pagrįstai galima teigti, jog pareigų reglamentavimas iš esmės nesiskiria. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 28 straipsnyje taip pat yra įtvirtinama bendra pareiga naudojantis savo teisėmis privalomai laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių, įtvirtinama tėvų pareiga auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais bei iki pilnametystės juos išlaikyti (38 straipsnio 6 dalis), vaikų pareiga gerbti tėvus bei globoti juos senatvėje (38 straipsnio 7 dalis), pareiga iki 16 metų amžiaus mokytis (41 straipsnis), pareiga saugoti aplinką nuo kenksmingų poveikių (53 straipsnis), kiekvieno pareiga ir teisė ginti Lietuvą nuo užsienio ginkluoto užpuolimo (139 straipsnio 1 dalis), piliečių pareiga atlikti karo ar alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą (139 straipsnio 2 dalis). Tad pagrįstai galima teigti, jog žvelgiant į šiuos du Konstitucijos tekstus, pareigoms yra skiriama vienodai dėmesio, o vienintelis skirtumas glūdi tik teksto ir skyrių pavadinimų suformulavime.

Taigi nors asmens pareigoms demokratinėse valstybėse konstitucinėje doktrinoje ir konstitucijose paprastai neskiriama daug dėmesio, tačiau tai galėtų būti paaiškinta tuo, jog nėra susiformavusio vieningo pareigų katalogo<sup>46</sup>. Nepaisant to, pagrįstai galima daryti išvadą, jog bendro pobūdžio pareigų įvardijamas<sup>47</sup> konstitucijose, kartu atsižvelgiant ir į atitinkamos valstybės vidaus reglamentavimo specifiką, papročius ir pan., nereiškia jokio „nukrypimo“ nuo demokratinio režimo, juo labiau, kai egzistuoja bendrasis principas, jog *nėra teisių be pareigų*.

Toliau kalbant apie žmogaus teisių ir laisvių konstitucinį reglamentavimą, kaip dar vieną pavyzdį galima būtų pateikti šiuo metu galiojančią 1958 metų Prancūzijos Respublikos Konstituciją, kurioje žmogaus teisių ir laisvių reglamentavimui iš viso nėra skiriamas nei vienas Konstitucijos skirsnis. Tik preambulės pirmajame sakinyje deklaruojamas žmogaus teisių ir laisvių pripažinimas: „Prancūzijos liaudis iškilmingai skelbia savo ištikimybę žmogaus teisėms ir nacionalinio suvereniteto principams, tokiems, kokie jie buvo išdėstyti 1789 metų Deklaracijoje, patvirtinti ir papildyti 1946 metų Konstitucijos preambuleje“<sup>48</sup>. Taigi 1789 metų žmogaus ir

<sup>46</sup> Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. Ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 340.

<sup>47</sup> Pavyzdžiui, Italijos Konstitucijos 4 straipsnyje yra įtvirtinta bendro pobūdžio pareiga kiekvienam asmeniui pagal galimybes ir pasirinkimą vykdyti funkcijas, kurios skatintų materialinį ir dvasinį visuomenės progresą, 53 straipsnyje įtvirtinta pareiga mokėti mokesčius, o 54 straipsnyje – visų pareiga laikytis Konstitucijos ir įstatymų.

<sup>48</sup> Užsienio šalių konstitucijos. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004. P. 7.



pileičio teisių deklaracija bei 1946 m. spalio 27 d. Konstitucijos preambulė yra laikytinos Prancūzijos Konstitucijos sudėtinėmis dalimis, kas paaiškina, kodėl pačiame Konstitucijos tekste žmogaus teisės ir laisvės nėra reglamentuojamos. Tuo tarpu Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindiniame įstatyme<sup>49</sup> žmogaus teisės ir laisvės yra įtvirtintos pačiame pirmame Pagrindinio įstatymo skyriuje „Pagrindinės teisės“, o valstybės valdymo formai bei pagrindiniams valstybės valdymo principams skiriant ne pirmąjį, bet antrąjį Pagrindinio įstatymo skyrių.

Lyginant paminėtų valstybių, t. y. Turkijos, Lietuvos, Prancūzijos bei Vokietijos, Konstitucijose esamą žmogaus teisių ir laisvių reglamentavimą bei šių teisių detalizavimą, neabejotinai galima daryti išvadą, jog Turkijos Konstitucija pasižymi plačiausiu ir detaliausiu žmogaus teisių ir laisvių garantavimu<sup>50</sup>, todėl, pavyzdžiui, asmeniui siekiant ginti savo pažeistas konstitucines teises remiantis Konstitucijoje įtvirtintais žmogaus teisių ir laisvių apsaugos imperatyvais, tai padaryti vadovaujantis Turkijos Konstitucijoje įtvirtintomis normomis asmeniui būtų lengviau ir patogiau dėl išsamaus teisių ir laisvių sąrašo<sup>51</sup>. Taigi šiuo metu galiojanti Turkijos Konstitucija, išsamiai reglamentuodama žmogaus teises ir laisves bei skirdama šiam konstituciniam objektui prioritetinę reikšmę (teksto išdėstymo prasme), konstitucinės justicijos prasme galėtų būti laikoma klasikiniu pavyzdžiu, kadangi asmens teisinio statuso įtvirtinimas, jo apsauga prieš valstybės savivalę yra laikoma viena iš konstitucijos atsiradimo priežasčių apskritai<sup>52</sup>.

Faktą, jog Turkija ilgą laiką nuo minimos Konstitucijos įsigaliojimo vis įgyvendino teisės demokratizavimo procesą patvirtina ir priimtos Konstitucijos pataisos. Antai Konstitucijos 133 straipsnyje buvo įtvirtintas aiškus ir tiesioginis valstybės reguliacinis vaidmuo radijo ir televizijai, nurodant, jog radijo ir televizijos kanalai gali būti įsteigti išimtinai valstybės. 1993 metų Konstitucijos pataisa šis valstybės monopolinis vaidmuo buvo panaikintas, įtvirtinant leidimą veikti ir kurtis privatiems radijo ir televizijos kanalams. Vėliau, t. y. 2005 metais, buvo praplėstos Konstitucijoje deklaruojamos politinės teisės ir laisvės, pavyzdžiui, studentai ir universitetų darbuotojai įgijo teisę dalyvauti politinėje veikloje, sumažintas balsavimo amžius nuo 20 iki 18 metų. 2001 metų Konstitucijos pataisa buvo eliminuoti spaudos, asociacijų laisvių ribojimai.

---

<sup>49</sup> Ten pat. P. 40-48.

<sup>50</sup> Šiuo atveju kalbama tik apie pačius Konstitucijos tekstus, o ne apie realų tų teisių įgyvendinimą.

<sup>51</sup> Žmogaus teisių ir laisvių įtvirtinimo Konstitucijoje kontekste paminėtina ir tai, kad Turkija yra ratifikavusi pagrindinius tarptautinius dokumentus: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą, Tarptautinį ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktą, taip pat tokias konvencijas kaip Vaiko teisių apsaugos konvenciją, Visų diskriminacijos formų prieš moteris draudimo konvenciją ir kt.

<sup>52</sup> Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. Ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 118.

Turkijos teisės demokratizacijos procesą pagrindžia ir tokie faktai kaip 2004 metų Konstitucijos pataisa, kuria Turkijoje buvo galutinai panaikinta mirties bausmė, ją eliminuojant iš Konstitucijos 15, 17 ir 87 straipsnių (minėta, jog Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 protokolą dėl mirties bausmės panaikinimo Turkija ratifikavo 2003 m. lapkričio 12 d.). 2002 metais buvo atsisakyta atitinkamų demokratinei santvarkai „netinkamų“ terminų (frazių), tokių kaip „nuteisimas už ideologinius ir anarchistinius nusikaltimus“, šią frazę pakeičiant į „nuteisimas už teroristinius nusikaltimus“<sup>53</sup>. 2004 metais buvo pakeistas Konstitucijos 10 straipsnis, kuriame buvo teigiama, jog „visi žmonės yra įstatymui lygūs, nediskriminuojant jų dėl kalbos, rasės, spalvos, lyties, politinės nuomonės, filosofinių įsitikinimų, religijos“, pakeičiant ir detalizuojant šią konstitucinę nuostatą, jog „vyrai ir moterys turi lygias teises. Valstybė yra įpareigojama šią lygybę įgyvendinti“.

Be šių Konstitucijos pakeitimų, svarbu pažymėti tai, kad Turkijos vyriausybė 1987 metais pripažino teisę kiekvienam individui dėl savo teisių pažeidimo kreiptis į Europos žmogaus teisių komisiją, o 1990 metais pripažino Europos žmogaus teisių teismo sprendimų privalomumą, kas yra laikytina akivaizdžiu Turkijos siekiu liberalizuoti ir demokratizuoti savo teisinę sistemą<sup>54</sup>.

Turkijos kaip demokratinės ir žmogaus teises bei laisves propaguojančios valstybės bruožas atsiskleidžia ir per Konstitucijoje įtvirtintą valdžių padalijimo principą (Konstitucijos 7 - 9 straipsniai), kuris laikytinas svarbiausiu demokratinės valstybės valdžios organizacijos ir veiklos principu, ir kurio paskirtis – „garantuoti asmens teises ir laisves, padėti visuomenei išvengti despotizmo“<sup>55</sup>. Kadangi šiuo tyrimu be kita ko siekiama atskleisti Turkijos kaip Islamo religiją išpažįstančios valstybės integravimosi į Europos Sąjungą kaip į Vakarų teisės kūrinių problemas, t. y. kartu atsakyti į klausimą, ar Turkijos teisinė sistema gali būti laikoma „tinkama“ integracijai į Vakarų teisę (o tai atsiskleidžia per demokratinius institutus, o ypač žmogaus teisių ir laisvių apsaugą, garantavimą bei pripažinimą) valdžių padalijimo principo kontekste išskirtinas Turkijos Konstitucijoje įtvirtintas teisminės valdžios nepriklausomumas. „Teismo nepriklausomybė – esminė piliečių teisių garantija. (...) Teisminės valdžios nepriklausomybė įkūnija valdžių padalijimą, ji saugo asmenį, garantuoja, kad valstybė gerbs teisę“<sup>56</sup>.

Šiuo metu galiojanti 1982 metų Konstitucija garantuoja teismo nepriklausomumą ir draudžia bet kokiai kitai valstybės valdžios institucijai ar individui kištis į teisminės valdžios veiklą (Konstitucijos 9 straipsnyje nustatyta, jog teisminė valdžia yra įgyvendinama nepriklausomų teismų, veikiančių Turkijos Tautos vardu). Teismų nepriklausomumas Turkijos

<sup>53</sup> 2002 metų Konstitucijos pataisa.

<sup>54</sup> <http://countrystudies.us/turkey/74.htm>. Prisijungimo laikas 2009-11-23.

<sup>55</sup> Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 675.

<sup>56</sup> Ten pat. P. 682.

Konstitucijoje garantuojamas ne tik draudimu kitoms valstybės valdžioms ar atskiriems individams kištis į teismų veiklą<sup>57</sup>, bet ir įtvirtinant atitinkamas teisėjų garantijas, jų atleidimo pagrindinius principus, kadencijos trukmę, imunitetą ir kt., kas taip pat laikoma teismų nepriklausomumo garantija<sup>58</sup>.

Itin svarbi Konstitucijos 138 straipsnio 4 dalies nuostata, kurioje yra įtvirtintas konstitucinis teismų sprendimų privalomumo tiek įstatymų leidžiamajai, tiek vykdomajai valdžioms principas, teigiant, jog įstatymų leidžiamieji bei vykdomieji organai (institucijos) yra įpareigojamos laikytis teismų sprendimų, taip pat nurodant, jog šie organai negali nei keisti, nei atidėti teismų sprendimų vykdymo. Konstitucinėje doktrinoje yra laikomasi nuomonės, jog būtent privalomumas paklusti teisminės valdžios sprendimams visiems subjektams (tame tarpe ir valdžios organams) betarpiškai yra pagrindinis ir svarbiausias teismo kaip valstybės valdžios požymis<sup>59</sup>.

Pagrindiniai Turkijos Konstitucijoje įtvirtinti teismo proceso principai, tokie kaip teismo posėdžių viešumas, sprendimų privalomumas, apeliacijos teisė (teismų instancinė sistema), taip pat yra demokratinės valstybės, pripažįstančios ir siekiančios užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių apsaugą bei įgyvendinimą, bruožas.

**Religijos įtaka Turkijos konstituciniam reglamentavimui.** Kadangi tyrimas yra siejamas su Vakarų bei Islamo teisės galima sankirta, t. y. orientuotas ir apimantis religijos įtaką skirtingoms teisės sistemoms, svarbu išanalizuoti ir Islamo religijos įtaką Turkijos Konstitucijos tekstui.

Turkijos Konstitucijos 24 straipsnis garantuoja kiekvieno asmens teisę į religijos laisvę, t. y. teisę išpažinti pasirinktą tikėjimą, Konstitucijos tekste pabrėžiant, jog ši asmens laisvė ir teisė nėra laikytina grėsme valstybės nedalijamam vientisumui. Svarbu pabrėžti, kad tame pačiame straipsnyje yra įtvirtintas konstitucinis draudimas versti ką nors išpažinti ar dalyvauti religinėse ceremonijose bei ritualuose, atskleisti savo religinius įsitikinimus ar būti dėl jų apkaltintam. Nors šiame straipsnyje yra įtvirtintas privalomas religinis lavinimas pradinėse ir vidurinėse mokyklose<sup>60</sup>, tačiau yra paliekama teisė kitas religijas išpažįstantiems mokiniams jų atstovų pageidavimu gauti kitokį religinį lavinimą. Be to, nei Konstitucijos Preambulėje, nei kituose Konstitucijos skirsniuose islamo religija nėra nurodoma kaip valstybės valdymo bei jos egzistavimo pagrindas. Priešingai, kaip matyti iš trumpos žmogaus teisių ir laisvių sąrašo,

---

<sup>57</sup> Tame tarpe ir įstatymų leidžiamajai bei vykdomajai valdžioms komentuoti, diskutuoti ar daryti pareiškimus apie teisme nagrinėjamą bylą (Konstitucijos 138 straipsnis).

<sup>58</sup> Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. Ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 682.

<sup>59</sup> Ten pat. P. 770.

<sup>60</sup> Tačiau nenurodant konkrečiai, kad būtent Islamo religija, nors, atsižvelgiant į tai, kad didžioji dauguma Turkijos gyventojų išpažįsta Islamo tikėjimą, galima pagrįstai teigti, jog šiame Konstitucijos straipsnyje yra būtent ir kalbama apie Islamo religijos mokymą.

įtvirtinto Konstitucijoje, apžvalgos, jokios teisės ar laisvės Turkijoje nėra siejamos su Islamo religijos išpažinimu.

Tuo tarpu kaip pavyzdį imant Irano Konstituciją, jau pats oficialus šalies bei Konstitucijos pavadinimas<sup>61</sup> suponuoja šios šalies teisinės sistemos orientavimą į Islamo religijos taisykles. Konstitucijos<sup>62</sup> Preamble skelbiama, jog Irano Islamo Respublikos Konstitucija nustato kultūrinius, socialinius, politinius ir ekonominius institutus, grindžiamus islamo principais bei taisyklėmis, bei atspindi fundamentinius islamo žmonių troškimus. Jau pirmame Konstitucijos skyriuje, reglamentuojančiame pagrindinius principus, visos įtvirtintos taisyklės yra paremtos Islamo religijos nustatytų principų bei tikėjimo. Pavyzdžiui, Konstitucijos 2 straipsnyje yra teigiama, jog Islamo Respublika yra grindžiama tikėjimu vienu dievu (kaip įtvirtinta frazėje „Nėra jokio kito dievo, išskyrus Alachą“), jo išimtinu suverenumu (aukščiausia valdžia) ir teise leisti įstatymus, privalomu jo įsakymų vykdymu. Kaip įtvirtinta Konstitucijos 4 straipsnyje, „visi civiliniai, baudžiamieji finansiniai, ekonominiai, administraciniai, kultūriniai, kariniai, politiniai ir visi kiti įstatymai bei reglamentavimas privalo būti paremti islamiškuoju kriterijumi (*islamic criteria*). Šis principas yra taikomas absoliučiai ir pagrindinai visiems Konstitucijos straipsniams, taip pat kitiems įstatymams ir teisiniam reglamentavimui“. Vien iš šių Irano Konstitucijos paminėtų dviejų nuostatų ir preambulės, net neanalizuojant tolesnio konstitucinio reglamentavimo, galima aiškiai ir neabejotinai teigti, jog visa Irano teisinė sistema yra privalomai grindžiama islamiškuoju kriterijumi, nedarant jokių išimčių bei nuolaidų<sup>63</sup>. Įdomu tai, kad 2 skyriuje įtvirtintos žmogaus teisės yra siejamos ne su visais asmenimis, bet tik su iraniečiais, t. y. 19 Konstitucijos straipsnyje yra aiškiai pabrėžiama, jog Irano žmonės, nesvarbu kokiai etninei grupei ar giminei (genčiai) priklausytų, turi vienodas teises, o spalva, rasė ir visa susiję nesuteikia jokių privilegijų. Atkreiptinas dėmesys, jog apie religinį aspektą čia neužsimenama, kas visai suprantama ir paaiškintina tuo, kad to paties straipsnio 2 dalyje visų (tiek vyrų, tiek moterų) lygybė vėl gi yra grindžiama islamiškuoju kriterijumi. Taigi ir visas tolesnis Konstitucijos tekstas, tiek kalbant apie žmogaus teisių ir laisvių sąrašą, tiek apie kitus konstitucinius institutus, yra paremtas Islamo kriterijaus privalomumu ir absoliutumu.

Turkijos Konstitucijos tekste tuo tarpu nėra jokių užuominų apie religinį aspektą (turima omenyje – Islamo religijos arba kriterijaus). Nei viename Turkijos konstitucijos straipsnyje apskritai nėra minimos tokios sąvokos kaip „dievas“, „islam“, „Alachas“, „musulmonai“, be

<sup>61</sup> Šalies oficialus pavadinimas – Irano Islamo Respublika, o konstitucija – Irano Islamo Respublikos Konstitucija

<sup>62</sup> <http://www.alaviandassociates.com/documents/constitution.pdf>. Prisijungimo laikas 2009-12-09.

<sup>63</sup> Oficiali religija, vadovaujantis Konstitucijos 12 straipsniu, yra islamo religija. Jokių kitų religinių mažumų, išskyrus žydų, krikščionių ir zoroastrizmą išpažįstančių asmenų, Konstitucija nepripažįstama., Konstitucijos 13 straipsnyje pabrėžiant jog šias religijas išpažįstančios mažumos, vadovaujantis atitinkamais įstatymuose įtvirtintais draudimais, yra laisvos atlikti savo religinius ritualus bei ceremonijas ir turi teisę savo asmeniuose santykiuose ir religiniame lavinime vadovautis savo taisyklėmis.

to, Turkijos Konstitucijoje nėra įtvirtinta jokia valstybinė religija, o priešingai – pripažįstama religijų įvairovė<sup>64</sup>. Vienintelis religinis aspektas šiek tiek atsispindi minėtame Konstitucijos 24 straipsnyje, be kita ko įtvirtinančiame privalomą religinį lavinimą pradinėse ir vidurinėse mokyklose, tačiau jis nėra siejamas su jokiais kitais Turkijos teisinės sistemos institutais kaip jų pagrindas ar apskritai turintis įtakos veiksnys. Taigi nepaisant to, kad tiek Turkijoje, tiek Irane vyrauja Islamo religijos išpažinimas, Turkijos teisė, kaip matyti iš analizuoto Konstitucijos teksto, nėra sietina su Islamo religijos dogmomis, o religija apskritai nėra laikytina teisinės sistemos dalimi.

**Turkijos teisės šaltiniai.** Turkijos teisės šaltiniai bei jų hierarchija taip pat yra itin svarbus kriterijus nustatant, ar Turkijos teisės sistema yra orientuota į Vakarų teisės tradiciją, ar veikia kaip „kita“, atskira teisės sistema.

Pagrindiniais Turkijos teisės šaltiniais yra laikomi konstitucija, įstatymai, ordonansai<sup>65</sup>, tarptautinės sutartys, nutarimai<sup>66</sup> (poįstatyminiai teisės aktai) ir potvarkiai<sup>67</sup>.

1. Konstitucija yra aukščiausios galios Turkijos teisinės sistemos šaltinis, grindžiamas Konstitucijos viršenybės principu, įtvirtintu 11 straipsnyje, teigiančiame, kad Konstitucijos nuostatos yra fundamentalios teisės taisyklės, privalomos įstatymų leidžiamajai, vykdomajai ir teisminei valdžioms, administracinėms valdžioms ir kitoms institucijoms bei individams, kurioms negali prieštarauti įstatymai. Turkijos Konstitucijos nuostatų viršenybę bei teisės aktų konstitucingumą užtikrina Turkijos Konstitucinis teismas, kuriam Konstitucijos 148 straipsniu yra suteikti įgaliojimai vykdyti teisės aktų konstitucingumo kontrolę tiek formos, tiek turinio (esmės) atžvilgiu.

2. Įstatymai, sutinkamai su Konstitucijos 87 straipsniu, yra Turkijos Nacionalinės Asamblėjos priimti teisės aktai, kurie negali prieštarauti Konstitucijos nuostatomis ir kurie, juos priėmus atitinkama Asamblėjos balsų dauguma (priklausomai nuo įstatymo pobūdžio), privalo būti pasirašyti Turkijos prezidento bei įsigalioja tik viešai paskebus oficialiame valstybės leidinyje (biuletenyje)<sup>68</sup>.

3. Ordonansai<sup>69</sup>, yra tokios pat teisinės galios aktas kaip ir įstatymas. Ordonansai, vadovaujantis Turkijos Konstitucijos 91 straipsniu, yra deleguotos įstatymų leidybos aktas, kurį

---

<sup>64</sup> Kaip pavyzdį galima paminėti tai, kad Vokietijos Federacijos Pagrindinio įstatymo Preambulės pirmajame sakinyje sąvoka „dievas“ egzistuoja, teigiant, jog „Suvokdama savo atsakomybę prieš Dievą ir žmones <...>, priėmė šį Pagrindinį įstatymą.“

<sup>65</sup> Angl. *Law amending ordinances*.

<sup>66</sup> Angl. *Regulations*.

<sup>67</sup> Angl. *By-laws*.

<sup>68</sup> Angl. *Official Gazette*.

<sup>69</sup> Pavyzdžiui, deleguotą įstatymų leidybą pripažįsta Prancūzija. Šiuo metu galiojančio Prancūzijos Respublikos 1958 metų Konstitucijos 38 straipsnyje yra nustatyta, jog „Vyriausybė, vykdydama savo programą gali prašyti parlamento leisti tam tikrą apibrėžtą laiką ordonansais nustatyti priemones, kurios paprastai priklauso įstatymų sričiai“.

Turkijos Nacionalinės Asamblėjos įgaliojimu (delegavimu) priima Ministrų Taryba. Konstitucija išskiria dvi ordonansų kaip teisės aktų rūšis: ordonansai, priimti normaliomis sąlygomis, bei ordonansai, priimti nepaprastosios padėties ar karo metu. Minimu Konstitucijos straipsniu yra pabrėžta, jog pagrindinės teisės ir pareigos, įtvirtintos Konstitucijos antrosios dalies pirmajame ir antrajame skyriuose, taip pat politinės teisės ir pareigos įvardintos Konstitucijos ketvirtajame skyriuje, negali būti reguliuojamos ordonansais, išskyrus nepaprastosios ar karo padėties metu.

Teisės aktas, kuriuo deleguojamas atitinkamo ordonanso priėmimas Ministrų Tarybai, turi tiksliai apibrėžti ordonanso paskirtį, apimtį, principus ir galiojimo laiką. Ordonansai įsigalioja juos paskelbus oficialiame valstybės leidinyje, prieš tai juos pateikus Turkijos Nacionalinei Asamblėjai.

4. Tarptautinės sutartys taip pat yra laikomos Turkijos teisės šaltiniu. Vadovaujantis Turkijos Konstitucijos 90 straipsnio 5 dalimi tarptautinės sutartys, kurios yra tinkamai įsigaliojusios yra tokios pat teisinės galios kaip ir vidiniai įstatymai. Skundai Turkijos Konstituciniam Teismui negali būti pateikiami tuo pagrindu, kad tarptautinė sutartis yra antikonstitucinė. Laikomasi konstitucinės taisyklės, jog tuo atveju, jeigu prieštarauja viena kitai galiojanti tarptautinė sutartis, nustatanti pagrindines teises ir laisves, ir vidiniai įstatymai, sutinkamai su skirtingu to paties klausimo reglamentavimu, taikomos tarptautinės sutarties normos. Taigi Turkijos ratifikuotos ir galiojančios tarptautinės sutartys teisės šaltinių hierarchijoje užima vietą tarp Konstitucijos ir įstatymų.

Svarbu pažymėti, jog iki 2004 metų Konstitucijos pataisos, buvo vadovaujama ne šiuo minėtu teisės aktų kolizijos sprendimo principu, o principais, jog vėlesnis įstatymas keičia ankstesnį bei principu, kad specialios teisės normos nurungia bendrąsias<sup>70</sup>. Pagrįstai galima manyti, jog šios konstitucinės pataisos priėmimas buvo dar vienas Turkijos teisės sistemos žingsnis link Vakarų teisės, kuri tarptautines sutartis laiko aukštesnę galią turinčiu teisės aktu, lyginant su vidaus įstatymais<sup>71</sup>, link.

5. Nutarimai arba poįstatyminiai teisės aktai Turkijos teisės šaltinių hierarchijoje užima trečią pagal svarbą vietą. Šie aktai laikytini Konstituciją ir įstatymus įgyvendinančiais

<sup>70</sup> <http://www.nyulawglobal.org/globalex/turkey1.htm>. Prisijungimo laikas 2009-12-05.

<sup>71</sup> Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, priešingai nei Turkijos, nėra įtvirtintas bendras tarptautinių sutarčių viršenybės prieš nacionalinius įstatymus principas (Konstitucijos 138 straipsniu tarptautinės sutartys yra tik pripažįstamos Lietuvos teisinės sistemos dalimi). Įstatymo ir ratifikuotos tarptautinės sutarties kolizijos klausimas Lietuvos teisinėje sistemoje yra sprendžiamas kitų teisės aktų pagalba, antai Civilinio kodekso 1.13 straipsnis, kuriame teigiama, jog tuo atveju, jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių nustatyta kitaip nei numato šis kodeksas ir kiti Lietuvos Respublikos įstatymai, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių normos. Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymo 11 straipsnio 2 dalyje numatytas ratifikuotų sutarčių viršenybės principas įstatymų ir tarptautinių sutarčių prieštaravimo atveju, nustatant, kad jeigu įsigaliojusi ratifikuota Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nustato kitokias normas nei Lietuvos Respublikos įstatymai, kiti teisės aktai, galiojantys šios sutarties sudarymo metu arba įsigalioję po šios sutarties įsigaliojimo, taikomos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties nuostatos.

teisės aktais, kuriuos priima Ministrų Taryba. Šie Ministrų Tarybos priimami aktai negali prieštarauti galiojantiems teisės aktams (Konstitucijos 115 straipsnis), jie turi būti peržiūrėti Valstybės Tarybos, pasirašyti Prezidento bei oficialiai paskelbti kaip ir įstatymai. Šių poįstatyminių teisės aktų teisėtumo kontrolė, vadovaujantis Konstitucijos 125 straipsniu, yra priskiriama administracinių teismų kompetencijai<sup>72</sup>.

6. Potvarkiai pagal Konstitucijos 124 straipsnį yra Ministro Pirmininko, ministerijų ir kitų valdžios įstaigų leidžiami teisės aktai, užtikrinantys įstatymų bei poįstatyminių teisės aktų įgyvendinimą konkrečioje sferoje, bei negalintys prieštarauti nei įstatymams nei poįstatyminiams teisės aktams. Įstatymu yra nustatoma, kurie potvarkiai turi būti oficialiai skelbiami.

7. Teisminė praktika Turkijoje, priešingai nei anglosaksų teisės tradicijų valstybėse, nėra laikoma vienu iš pagrindinių teisės šaltinių. Tačiau negalima teigti, jog teismų sprendimai neturi įpareigojamosios (privalomosios galios) Turkijos teisei, kadangi aukščiausių teismų sprendimai turi privalomąją galią žemesnių instancijų teismams<sup>73</sup> be to yra privalomi be išimties visiems subjektams.

Tuo tarpu nepaisant fakto, kad Irane taip egzistuoja galiojanti Konstitucija, tačiau aukščiausia teisė – tai Islamo religijos normos, kadangi viskas, t. y. visa teisė yra paremta imperatyviu konstituciniu principu, kuris kartojamas visame Irano Islamo Respublikos Konstitucijos tekste, jog visi šalis įstatymai turi būti paremti islamiškuoju kriterijumi. Atsižvelgiant į tai, kad neatitinkantys islamiškojo kriterijaus teisės aktai nėra legitimumūs, galima teigti, jog pagrindinis ir aukščiausia galią turintis teisės šaltinis Irano Islamo Respublikoje – tai pati Islamo religija ir šios religijos dogmas įtvirtinantys dokumentai.

Apžvelgus Turkijos teisės šaltinius vėl gi galima daryti išvadą, jog, nepaisant išspažįstamos Islamo religijos, Islamo religijos normos (dogmos) nėra laikytinos teisės šaltiniu ir neįeina į teisės šaltinių hierarchiją. Tai dar kartą pagrindžia išvadą, kad **Turkijos teisė nėra lygu sąvokai „Islamų teisė“ ir kad religija bei teisė Turkijoje užima skirtingas vietas, „nesikišdamos“ į viena kitos reguliuojamą sferą.**

Įvertinus šiame tyrime apibrėžtus Vakarų ir Islamo teisės esminius požymius, pozityviosios teisės šaltinius, religijos įtaką teisiniui reguliavimui, **galima tvirtinti, kad Turkijos teisė šiandien yra orientuota į Vakarų teisės tradicijos vertybes.** Vis dėlto, ar galime Turkijos teisės sistemą priskirti prie Vakarų teisės tradicijos?

---

<sup>72</sup> Analogiškai poįstatyminių teisės aktų teisėtumo kontrolės funkcija yra įgyvendinama Lietuvoje (Administracinių bylų teisenos įstatymo 15 straipsnyje įtvirtinta administracinių teismų kompetencija, pagal kurią administracinių teismų kompetencijai priskiriama poįstatyminių teisės aktų bei valdžios institucijų (pareigūnų) veiksmų teisėtumo kontrolės funkcija).

<sup>73</sup> Be to, minėta, kad Turkijos vyriausybė 1990 metais pripažino Europos žmogaus teisių teismo sprendimų privalomumą.

Turkija, kaip valstybė, pripažįsta savo istorines ištakas<sup>74</sup>. Turkijos Respublikos Konstitucijoje teigiama, kad Turkija vertina savo tautos istorines ir moralines vertybes, tačiau būtent kurias, nėra pasakyta. Šio tyrimo metu nustatyta, kad Turkijos istorija pasižymėjo pirmiausia tuo, kad istorijos kontekste iki pat XIV a. buvo krikščioniška Bizantijos imperija, o nuo XIV a. tapo didžios Osmanų imperijos dalimi, t. y. imperijos, kurios pagrindas buvo Islamo teisė. Todėl galima manyti, jog Turkija ir šiandien ieško savo istorinių šaknų identiteto. Turkijos istorinis identitetas, kaip bus matyti iš šio tyrimo 4 dalies, šiandien tapo ne tik Turkijos, bet ir visos Europos problema, arba tiksliau dilema, kuri suponuoja toli siekiančius padarinius.

Tačiau kalbant konkrečiai tik apie Turkijos teisės sistemą, pripažįstamus konstitucinius principus bei aptartą konstitucinį reguliavimą, galima teigti, jog Turkijos teisė pasižymi sekuliarumu. Ji atskira, nepriklausoma ir racionali sistema, kurios turinį nustato specialistai - teisininkai.

Turkijos teisės sistema pasižymi Vakarų teisės sistemai būdingais bruožais:

1. Įtvirtinta ir pripažįstama pagarba bei apsauga žmogaus teisėms ir laisvėms;
2. Įtvirtinti pagrindiniai konstituciniai Vakarų teisės pripažįstami principai (įstatymų viršenybės, valdžių padalijimo, tautos suvereniteto, žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos, nuosavybės neliečiamumo ir kt.);
3. Užtikrinama teisės aktų atitiktis pagrindiniam šalies įstatymui kontrolė;
4. Egzistuoja atskira ir nepriklausoma teismų sistema;
5. Teismams suteikta teisė aiškinti ir plėtoti teisės turinį;
6. Įtvirtintas netiesioginis teisės precedento (kaip Aukščiausiojo teismo teisė formuoti vienodą teisės praktiką) principas;
7. Teisė ir religija nėra tapatinamos, o egzistuoja kaip dvi atskiros sistemos;
8. Teisės šaltiniais nėra pripažįstamos religinės nuostatos.

Taigi galima daryti išvadą, kad **Turkijos teisė ir visa teisės sistema yra orientuota į Vakarų teisės tradiciją. Turkijos pavyzdys įrodo, kad net ir religiniu požiūriu grynai islamiška valstybė<sup>75</sup> turi priemonių, būdų ir galimybių įgyvendinti demokratijos ir Vakarų teisei priimtinius teisės principus.** Taigi išnagrinėjus Vakarų ir Islamo teisės, taip pat Turkijos teisės sistemos pagrindinius bruožus ir priėjus išvados, jog Turkijos teisės sistema nėra „Islamо teisės“ sistema, o orientuota į Vakarų teisę, šio tyrimo 4 dalyje bus bandoma atskleisti galimas tikrąsias Turkijos integracijos į Europos Sąjungą problemas ir galbūt esamus sankirtos taškus, šiandien neleidžiančius užbaigti Turkijos įstojimo į Europos Sąjungą proceso.

<sup>74</sup> <http://www.hri.org/docs/turkey/>. Prisijungimo laikas 2009-12-09.

<sup>75</sup> „Islamiška“ gali būti pavadinta tik išpažįstamos religijos, o ne teisine, prasme (priešingai nei pavyzdžiu imta Irano Islamо Respublika).



Šiandien atsiranda nuomonių, kad būtent Islamo teisės nekintamumas yra esminė Islamo teisės ir Vakarų teisės nesusikalbėjimo priežastis. Šiame tyrime verta išanalizuoti Vakarų ir Islamo teisės sistemų santykį su kitais socialiniais reiškiniiais, taip pat ir valstybės vaidmenį kiekvienoje iš šių sistemų tam, kad galima būtų patvirtinti arba paneigti šį ir įvykdyti kitus šiame tyrime keliamus uždavinius.

### 3. TEISĖS SANTYKIS SU KITAIŠ SOCIALINIAIS REIŠKINIAIS

Vakarų ir Islamo teisės sistemų lyginimas įvairiais aspektais visais atvejais atveda prie klausimo „kodėl?“, o pats įdomiausias ir svarbiausias tokio palyginimo uždavinys yra sugebėti paaiškinti šių dviejų teisės sistemų panašumus ir skirtumus. Išsiaiškinus šių dviejų teisės sistemų panašumus ir skirtumus, bus galima atsakyti į daugelį kitų klausimų.

Šiame tyrime jau buvo išanalizuotos istorinės Islamo ir Vakarų teisės sistemų vystymosi kryptys, kurios parodė, kad **Islamą, nors ir buvo plačiai veikiamas krikščioniškosios bei judėjų kultūrų, tačiau pasirinko ir išplėtojo savitą teisės ir kultūros sistemą.** Perėjus nuo istorinės prie šių laikų abiejų šių teisės sistemų analizės, **pasitvirtino tas faktas, kad Islamo ir Vakarų teisės sistemų skirtumų, arba šiandien vadinamos sankirtos, priežastys slypi būtent šių sistemų ištakose ir formavimosi laikotarpyje.** Verta išnagrinėti tiek Vakarų teisės, tiek Islamo teisės sistemų santykį su ekonomika, politine sistema ir ideologija, religija ir kultūra, o taip pat atskleisti valstybės vaidmenyje kiekvienoje ir kiekvienai iš šių teisės sistemų. Išanalizavus ir padarius pagrįstas išvadas ne tik apie tai, kaip kiekviena iš šių teisės sistemų veikia, bet ir kokiais būdais yra susijusi su svarbiausiomis šiandienos gyvenimo sritimis, bus galima atsakyti į klausimą, ar Vakarų ir Islamo teisės sistemos yra sankirtoje.

#### 3.1. TEISĖ IR EKONOMIKA

**Vakarų teisės sistema.** Kiekvienas, net ir nebūdamas marksistinių pažiūrų šalininkas, pripažįsta, kad teisės sistema yra aukščiausio lygio sandara, kuri yra paremta visuomenės ekonomine sistema<sup>76</sup>. Teisės sistema dažniausiai yra sukurta ir nuolat tobulinama iš esmės, be kitų priežasčių, tam, kad aptarnautų ekonominę sistemą. Be abejo, nereikia šio teiginio suprasti kaip kraštutinumo. Pripažįstama, kad beveik kiekvienas tiki, jog žmonės atrado galimybę pirkti ir parduoti tuomet, kai buvo priimtas įstatymas, numatantis tokią galimybę, tačiau tiesa yra šiek tiek kita. Teisė atsirado ir įgavo (ir vis dar įgauna) savo reikšmę ekonominiuose santykiuose tik

<sup>76</sup> Constantinesco. Rechtsvergleichung, Vol. 2, P. 292-293.

tam, kad sureguliuotų ir apsaugotų tuos dažnus reiškinius, kuriuos mes vadiname pirkimu ir pardavimu ar kitomis kategorijomis, nors jie jau kurį laiką egzistavo tam tikroje ekonominėje erdvėje. Šio skyriaus uždavinys yra išsiaiškinti, kokių santykiu teisė ir ekonomika Vakarų teisės tradicijos ir Islamo teisės tradicijos šalyse sąveikauja tarpusavyje ir atsakyti į klausimą, kodėl.

Prieš pradėdant kalbėti apie Vakarų teisės tradicijos ir Islamo teisės tradicijos teisės ir ekonomikos santykį, verta pažymėti, kad daugelio šiuolaikinių teisės ir ekonomikos autorių yra pripažįstama, kad demokratinėse valstybėse vyrauja ir joms yra būdinga rinkos ekonomikos sistema. Šis ryšys tarp demokratinės sistemos ir rinkos ekonomikos yra paaiškinamas trimis aplinkybėmis<sup>77</sup>:

1. Rinkos ekonomika yra veiksmingas ekonomikos modelis;

Ši aplinkybė aiškinama tuo, kad diktatūrų valdžioms nėra naudinga rinkos ekonomika, nes ji, būdama veiksminga, išlaisvina žmones ir jie gali laisviau reikšti savo nepasitenkinimą valdymo principais ar laisvai diskutuoti laisvų rinkimų tema ir pan. Diktatūroms būdinga suplanuota ekonomika, kuri visų pirma sukelia didelį nepasitenkinimą visuomenėje, o šis nepasitenkinimas yra tiesioginė visuotinės baimės priežastis, tai reiškia, kad tokios būsenos visuomenė yra mažiau linkusi viešai reikšti savo nepasitenkinimą.

2. Rinkos ekonomika nesuteikia valdžiai visiškos visuomenės kontrolės;

Teigiama, kad valstybėje, kurioje vienintelis darbdavys, vienintelis žemės savininkas, vienintelis sveikatos apsaugos ir švietimo teikėjas ir t.t. yra valstybė, žmonės yra visiškai priklausomi nuo valdžios geros valios ir palankumo.

3. Rinkos ekonomika gali tinkamai veikti tik tuo atveju, jeigu yra užtikrinama lygybė įstatymų atžvilgiu.

Valstybėse, kuriose vyrauja diktatūra, lygybės įstatymų atžvilgiu principas nėra įgyvendinamas. Dar daugiau, galima teigti, kad šis principas nėra pageidaujamas apskritai. Be abejo, valstybių pavyzdžių, kuriose šis principas buvo sėkmingai įgyvendintas, istorijoje yra. Verta pažymėti Ispaniją generolo Franko valdymo metais. Nors generolas Frankas vykdė stiprią diktatorišką politiką, tačiau lygybės įstatymų atžvilgiu principas taip pat buvo gyvas ilgą laiką ir leido gyvuoti rinkos ekonomikai. Tačiau pastarasis pavyzdys yra labiau išimtis, o ne taisyklė.

Visos trys aukščiau apžvelgtos aplinkybės natūraliai tinka apibūdinant Vakarų teisės tradicijos teisės ir ekonomikos santykį. Vakarų teisės tradicijos šalyse, nediskutuojant kiekvienos iš jų atskirai politinės sistemos, teisė vaidina dvejopą vaidmenį: pirma, ji nustato ir įtvirtina pagrindines ekonomikos vystymosi kryptis, ir antra, užtikrina šios ekonomikos sistemos tinkamą funkcionavimą ir teisėtumą. Atkreiptinas dėmesys, kad pradiname teisės kūrimo etape, kai yra nustatomos pagrindinės ekonomikos vystymosi kryptys, teisė ne nurodo, kokia linkme ir kaip

---

<sup>77</sup> Bogdan M. SvJT. 1991. P. 785-786.

turėtų veikti ekonominė sistema, o tik įtvirtina jau susiformavusį interesą. Taigi teisė, veikianti daugelio kitų reiškinių visuomenės gyvenime, tiek pradiniam, tiek ir tolesniuose ekonomikos funkcionavimo etapuose atlieka reguliuotojo ir prižiūrėtojo funkcijas, t.y. užtikrina šios sistemos teisėtumą. Teisė nenurodinėja ir neįvedinėja naujų ekonomikos kategorijų sistemoje, kuri pati savaime veikia efektyviai. Laisva ir liberali ekonomika pati savaime turi pakankamai priemonių užtikrinant tinkamą ekonominės sistemos funkcionavimą. Teisės reikšmė ir vaidmuo išryškėja tada, kai šios savireguliacijos priemonės nėra pakankamos tam tikroms problemoms išspręsti. Kaip yra žinoma, teisė atsirado kaip visuomenės noras apsaugoti savo interesus. Tokį patį vaidmenį teisė atlieka ir ekonominėje sistemoje: saugo ekonomikos dalyvių interesus.

**Islamo teisės sistema.** Kaip teigia E. Vareikis, sąvoka „Islamo ekonomikos doktrina“ politikos ir ekonomikos žinyuose galime rasti, todėl tikrai galime apie ją kalbėti ir svarstyti jos įtaką Islamui ir visam pasauliui<sup>78</sup>. Islamo teisės ir ekonomikos Islamo teisės tradicijos šalyse santykių reikėtų aiškinti atsižvelgiant į faktą, kad teisė Islame yra tik vienas iš Islamo religijos aspektų. Islamo teisė auga ir vystosi, tačiau ji nėra ir negali būti kuriama. Teisė Islame gali būti tik interpretuojama, kadangi Šaryja yra Alacho valia, o ne žmogaus kūrinys, ir todėl žmogus negali pakeisti Alacho valios. Iš to išplaukia pagrindinis Islamo teisės ir ekonomikos santykio aspektas: ekonomika privalo prisitaikyti prie esančių teisės taisyklių. Šis ekonomikos prisitaikymas prie Islamo teisės taisyklių atrodo visiškai nesuderinamas su šiuolaikinio pasaulio interesais, tačiau verta atkreipti dėmesį į keletą aspektų. Pirma, Islamo teisė atsirado tuo metu, kai ekonominiai santykiai jau egzistavo. VII a. plačiai buvo vykdoma prekyba, o taip pat ir tarptautinė. Antra, Islamo teisei didelę reikšmę turėjo Romos ir Persijos teisės sistemos, kuriose Islamo teisės atsiradimo metu jau buvo žinomi ekonomikos dėsniai. Taigi Islamas nuo pat jo gyvavimo pradžios jau žinojo pagrindinius ekonomikos dėsnius ir nebuvo bei nėra vien tik moralinių normų visuma. Islamo valstybės ilgus šimtmečius sėkmingai vadovavosi ekonomikos dėsniais ir iki šiol tai daro. Be abejo, tenka pripažinti, kad Islamo teisė dėl savo archajiškumo sudaro nemažai kliūčių vystyti ekonomikos sistemai, kadangi pačiame Korane yra keletas taisyklių, tiesiogiai draudžiančių arba iš dalies draudžiančių tam tikras ekonomikos priemones, pavyzdžiui, iš dalies neteisingsomis yra laikomos procentinės paskolos. Kita vertus, Islamo teisė sparčiai plėtojasi interpretuodama Korano nurodymus ir sėkmingai prisitaiko prie šiuolaikinių ekonomikos tendencijų. Žmonės yra tam tikri laikini Alacho teikiamų gėrybių valdytojai ir turi vykdyti Alacho valią, t.y. esant reikalui – turtą kaupti, esant reikalui – jo atsisakyti. Svarbūs Islamo ekonomikos logikos elementai yra išmaldos davimas (*zakat*), pelno viešas padalijimas (*qirad*). Šykštumas ir betikslis išlaidavimas smerktini, smerkiamas lošimas (*gharar*), lošimo

<sup>78</sup> Vareikis E. Morali islamo ekonomika? Straipsnis skelbtas žurnale Naujasis židinys – Aidai. Nr. 3-4, 2005.

namai – nuodėmės šaltinis. Derybos ir kompromiso paieškos yra leistinos, tik iš dalies smerkiamas kreditavimas bei palūkanos (*riba*). Neteisingomis ir neteisėtomis yra laikomos visos draudimo formos, kooperatyvai, monopolijos. Spekuliacija brangiaisiais metalais taip pat laikoma nedoru užsiėmimu. Oficiali doktrina darbą laiko ir gėrybių šaltiniu, priima privačią nuosavybę kaip teisingą, bet tik tam tikrose ribose. Privatizacija yra reguliuotina ir gera. Islamo teisė, lyginant su Vakarų teise, taip pat atlieka dvi funkcijas: nustato ekonomikos pagrindus ir užtikrina jų teisėtumą. Koranas ir kiti Islamo teisės šaltiniai nustato pagrindinius ekonomikos veikimo principus, o jų pritaikymas prie šiuolaikinių tendencijų ir visuomenės poreikių vyksta per Islamo teisės interpretavimą. Tačiau kitaip nei Vakaruose, Islamo teisės sistemoje ekonomikos gerovė niekada nebuvo Islamo valstybės tikslas.

Taigi Vakarų ir Islamo teisės sistemos yra susijusios su ekonomika kaip viena kitą aptarnaujančios sistemos. **Abi šios teisės sistemos pripažįsta, kad ekonomikos paskirtis yra užtikrinti visuomenės piniginių santykių sklandų egzistavimą. Skirtumai išryškėja tuo metu, kai analizuojamos konkrečios priemonės, kurių ekonomika imasi ir tikslas, kuriam ekonomika egzistuoja.** Vakaruose ekonomika skirta visuotinės gerovės siekimui, Islame – vykdyti Alacho valią. Atsižvelgiant į tai, akivaizdu, kad teisė tiek Vakaruose, tiek Islame formuoja ekonomikos supratimą, o kadangi pagrindinis ir vienintelis Islamo teisės šaltinis – Alacho valia, jo valiai vykdyti tarnauja ir ekonomika.

### 3.2. TEISĖ IR POLITINĖ SISTEMA BEI IDEOLOGIJA

**Vakarų teisės sistema.** Teisės sistema apskritai yra labai žymiai įtakojama politinės sistemos ir ideologijos. Politinė sistema ir ideologija ypatingai veikia tokias teisės šakas, kaip konstitucinė teisė, baudžiamoji teisė ir šeimos teisė.

Kalbėdami apie teisės ir politinės sistemos bei ideologijos santykį Vakaruose, aptarkime politikos, ideologijos ir kiekvieno iš šių reiškinių santykį su teise. Toks politikos ir ideologijos teorinis išskyrimas yra tam tikru aspektu prasmingas, nes praktikoje dažnai pasitaiko, kad dvi tos pačios Vakarų politinės sistemos valstybės yra paremtos skirtinga ideologija. Pavyzdžiui, dvi Vakarų teisės tradicijos puoselėtojos Švedija ir Šveicarija net ir turėdamos labai daug politinės sistemos panašumų, skirtingai įsivaizduoja visuomenės lygybės ir valstybės pareigos rūpintis savo piliečiais principus, o šie skirtumai yra labiausiai pastebimi socialinės apsaugos ir mokesčių teisėje. Taigi politika ir ideologija nėra tapačios kategorijos, o jų skirtumai net ir pačiais netikėčiausias atvejais gali atsakyti į daug klausimų. Tačiau vis dėlto šio skyriaus uždavinys nėra itin detalus atskirų politinių sistemų ir ideologijų tyrimas, todėl bus vadovaujamasi bendra nuomone, kad politika ir ideologija net ir įvertinus tam tikrus jų skirtumus, iš esmės atspindi tas

pačias pamatines vertybes ir siekia to paties tikslo. Politinė sistema ir ideologija neabejotinai viena kitą veikia ir lemia viena kitos turinį. Akivaizdu, kad pasikeitus tam tikrai politinei sistemai, ideologija taip pat transformuojasi. Ir atvirkščiai, ideologijos vystimasis išplečia supratimą apie politinę sistemą.

Vakarų teisės tradicijos politinė sistema ir ideologija bei teisė sąveikauja tarpusavyje kaip tikslas, priemonė ir rezultatas. Minėtos sąvokos yra sąlyginės ir tai paaiškės vėliau šiame tyrime. Ideologija yra tas tikslas ir toji vertybė, kurios yra siekiama tam tikra teisės norma. Politinė sistema tampa priemone, padėsiančia tam tikrai teisės normai atsirasti. Teisės norma yra tas gėris, kuris tiesiogiai visuomenėje įgyvendina tam tikras siekiamybes. Teisės norma, kaip minėta, tik sąlyginai gali būti vadinama rezultatu, kadangi tikrasis rezultatas yra realus tam tikros teisės normos veikimas, o ne jos egzistavimas. Taigi tam tikra ideologija formuoja politinės sistemos atsiradimą ir realią įtaką įgyja tuomet, kai yra įtvirtinama teisėje. Vakarų teisės tradicijos ideologija paremta asmens laisvių ir teisių, lygybės ir solidarumo idėjomis, o šios idėjos yra materializuojamos sukuriant politinę sistemą ir sukuriant teisę, kuri pateisina pačią ideologiją. Vakarų ideologija tiesiogiai įtakoja tam tikros politinės sistemos sukūrimą, nes kitu atveju ideologijos pagrindai nebūtų įgyvendinti.

**Islamo teisės sistema.** Islamo teisė yra Islamo ideologijos atspindys ir, lygiai kaip ir Vakarų teisės tradicijoje, pateisina pačią ideologiją. Tačiau ideologija Islame pati savaime yra pakankamas pagrindas veikti ir reguliuoti visuomenės gyvenimą, nes Islamo religija apima visas gyvenimo sritis, o ne tik pamatines vertybes. Islamo ideologija ir teisė, kaip ir Vakaruose, tiesiogiai įtakoja tam tikros politinės sistemos atsiradimą. Pažymėtina ir tai, kad kaip ir Vakarų ideologija, Islamo ideologija nepateikia vieno atsakymo, kokia turėtų būti politinė sistema, o nurodo kryptį, todėl praktikoje esame atvejų, kai ta pati ideologija įgauna prasmę skirtingose politinėse sistemose.

**Teisės ir politinės sistemos bei ideologijos tiesioginis santykis tiek Vakaruose, tiek Islame yra akivaizdus. Nenuginčijama, kad vyraujanti ideologija formuoja ir daro įtaką politinės sistemos ir teisės sąrangai.** Vėlgi tenka pripažinti, kad šiuo aspektu Vakarų ir Islamo teisės sistemos nėra ypač prieštaraujančios viena kitos atžvilgiu, nors tam tikras neatitikimas jaučiamas. Neatitikimas pastebimas ne klausimu, kaip teisė ir politinė sistema bei ideologija veikia viena kitą, o tuo aspektu, kad būdamos iš prigimties skirtingos Vakarų ir Islamo ideologijos savitai formuoja savo politinę sistemą ir daro įtaką teisės suvokimui bei jos kategorijoms.

### 3.3. TEISĖ IR RELIGIJA

**Vakarų teisės sistema.** Visuomenės religinės pažiūros ir įsitikinimai gali turėti didelę reikšmę valstybės teisės sistemai. Kai kurios valstybės į savo teisės sistemą perkėlė nemažai religinių dogmų. Tokiu pavyzdžiu galėtų būti Izraelis, kurio teisė perėmė daug Senojo Testamento nuostatų.

Vakarų teisė daro aiškų skirtumą tarp to, kas yra teisė ir tarp to, kas yra religija. Teisė Vakaruose yra pasaulietiška. Ji yra nepriklausoma nuo religinių nuostatų, o religiniai įsitikinimai nedaro įtakos teisės sistemai. Be abejo, vertinant Vakarų teisės santykį su religija retrospektyviai, galima tvirtinti, kad krikščionybė padarė neabejotiną įtaką šiuolaikinei Vakarų teisei. Daugelis tiek teisės, tiek religijos požiūrių, o ypač jų pamatinių vertybių, sutampa. Tačiau šiandien neretai teisės nuostatos prasilenkia su religijos dogmomis ir tai, kas yra leidžiama įstatymo, dar nereiškia, kad yra vertinama teigiamai religiniu aspektu. Asmuo yra pasaulietiškas ir privalo gyventi pagal tą tvarką, kuri yra nustatyta jo gyvenamoje teritorijoje. Religiniai įsitikinimai negali būti priežastimi pažeisti įstatymą. Tikėjimas religinėmis dogmomis nėra privalomas ir asmuo turi teisę pasirinkti, ar jomis tikėti. Gali atsirasti manančių, kad ne visais atvejais teisė ir religija yra atskirtos. Pavyzdžiui, Anglijos karalienė yra ne tik aukščiausia valstybės vadovė, bet ir Anglijos bažnyčios galva. Šis pavyzdys greičiau iliustruoja ne tai, kad teisė ir religija Anglijoje yra persipynusios, o tai, kaip įvairiai klostėsi Vakarų istorija. Esminis teisės ir religijos Vakaruose skirtumas nuo teisės religijos Islame yra tai, kad Vakaruose teisė ir religija reguliuoja dvi visuomenės sferas – pasaulietinę ir dvasinę. Islamo teisė ir Islamo religija šio skirtumo nedaro. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šiuolaikinė teisė tam tikrais atvejais įpareigoja asmenis vadovautis geros valios, sąžiningumo ir teisingumo principais, todėl gali susidaryti išpūdis, kad teisė šiais atvejais suartėja su religija. Minėti geros valios, sąžiningumo ir teisingumo principai yra moralės kategorijos, todėl jų turinys turėtų būti aiškinamas ne religijos, o tam tikros visuomenės tradicijų, papročių ir nusistovėjusios gyvenimo tvarkos kontekste. Teisės ir moralės santykio problematika yra nagrinėjama visame pasaulyje ir daugumos nuomone, šių dviejų kategorijų visiškai izoliuoti negalima<sup>79</sup>.

**Islamo teisės sistema.** Kalbėdami apie Islamo teisės ir religijos santykį, taip pat galime prisiminti Izraelio pavyzdį, nors tarp šių dviejų atvejų randama ir skirtumų. Islamo teisė, kaip buvo ne kartą akcentuota anksčiau, yra tik vienas iš Islamo religijos aspektų. Jų santykis yra tiesioginis, nes Islamo teisė yra Islamo religijos dalis, o Islamo religija – Islamo teisės vadovas. Kiekvienas, studijuojantis Islamo teisę, privalo gerai išmanyti Islamo religiją. Islamas sujungia

<sup>79</sup> Lyons D. Moral aspects of legal theory. Cambridge University Press: USA, 1993.

du lygmenis – dvasinį ir pasaulietinį – į vientisą sistemą, todėl netinkamas elgesys yra baudžiamas ir dvasinėmis, ir fizinėmis bausmėmis.

Apibendrinti šioje dalyje išdėstyti teiginius nėra sudėtinga. Aišku yra viena, kad teisės ir religijos santykis Vakaruose ir Islame nėra artimas. Priešingai, šis **abiejų teisės sistemų ir religijos santykio skirtumas yra esminis, nes Vakarų teisė iš esmės yra atskirta nuo religijos, o Islamo teisė – susieta**. Tačiau tokią išvadą galima daryti tik kalbant apie šiuolaikinius laikus. Šis skirtumas istorijos kontekste ne visada buvo toks ryškus. Prisiminkime, kad Vakaruose ilgą laiką pasaulietinė ir bažnytinė valdžios buvo glaudžiai susijusios. Be to, kaip atskleidė Turkijos raidos analizė, Bizantijoje jos valdovai iki pat šios imperijos žlugimo palaikė labai glaudžius santykius su bažnyčios hierarchais. Bizantijos valdovai net patys tiesiogiai nurodinėjo ir vadovavo bažnyčiai. Tačiau bėgant amžiams Vakarų teisė nutolo nuo religijos, o Islamo – pasiliko jos dalimi. Tai vertintina kaip natūralus procesas, nes nuo pat kiekvienos iš šių teisės sistemų pradžios, jos buvo kildinamos iš skirtingų šaltinių: Vakaruose – iš visuomenės, Islame – iš Alacho. **Teisės kilmės šaltinis yra esminė šių dienų Vakarų ir Islamo priešpriešos priežastis.**

### 3.4. TEISĖ IR KULTŪRA

**Vakarų teisės sistema.** Teisės ir kultūros santykis Vakarų teisės ir Islamo teisės tradicijose yra nevienodas, nors ir nesukeliantis esminių padarinių.

Vakarų teisės tradicijoje teisė yra sukurta žmogaus. Ji nuolat kinta dėl nuolatinės žmogaus veiklos ir egoistiško intereso apsaugoti savo interesus. Tuo tarpu žmogaus kūryba yra vadinama kultūra plačiąja šio žodžio prasme. Pasak prof. A. Vaišvilos, teisė tik todėl yra kultūros reiškiny, kad ji – žmogaus kūrinys. (...) Teisės kūryba, kaip ir materialioji gamyba, yra tas pats dvasios materializavimasis<sup>80</sup>. Taigi teisė savo esme yra kultūros reiškiny, tačiau tai ne vienintelis teisės ir kultūros santykio aspektas. Aplinkybė, kad teisė yra kultūros reiškiny, lemia tai, kad teisė yra nuolat veikiamą kitų kultūros reiškinių ir šių reiškinių yra skatinama keistis. Teisės ir kitų kultūros reiškinių santykis gali būti iliustruotas pasitelkiant populiariosios kultūros (*pop culture*) pavyzdį. Populiariąją kultūrą šiandien ir šio klausimo nagrinėjimo aspektu vadiname visa tai, kas yra perduodama visuomenei per filmus, televiziją, teatrą, literatūrą, laikraščius ar net skelbimus<sup>81</sup>. Populiarioji kultūra, skleisdama tam tikrą informaciją visuomenei, formuoja šios nuomonę. Tuo atveju, jeigu tam tikra informacija yra skleidžiama visuomenei ilgą laiką ir suformuoja visuomenės nuomonę, teisė taip pat keičiasi, nes teisė yra visuomenės

<sup>80</sup> A. Vaišvila. Teisės teorija. Justitia: Vilnius, 2004. P 66-67.

<sup>81</sup> Cotterrell R. Law, Culture and Society. Ashgate: England, 2006. P. 101.

intereso atspindys. Kaip teigia T. Tetzlaff, popularioji kultūra yra būdas padaryti visuomenei svarbius pareiškimus. Be to, popularioji kultūra parodo skirtumus tarp vietinio identiteto ir pasaulinės sistemos<sup>82</sup>, t.y. to, ką visuomenė turi ir ko ji pageidauja. Galima teigti, kad teisė Vakarų teisės tradicijoje yra laikoma kultūros reiškiniu dėl tos priežasties, kad teisė yra žmogaus kūryba. Taigi teisės ir kultūros santykis yra labai glaudus. Būdama kultūros reiškiniu teisė ypatingai jautriai reaguoja į kitus kultūros reiškinius, kurie įtakoja jos turinio pasikeitimus. Ir priešingai, teisė turi didelę reikšmę kitiems kultūros reiškiniams.

**Islamo teisės sistema.** Islamo teisė nėra žmogaus kūrybos vaisius. Islamo teisė yra dieviškosios valios išraiška ir iš esmės formaliai yra nekintanti. Siekiant suprasti Islamo teisės ir kultūros santykį, svarbu įvertinti Islamo savitumą ir išskirtinumą. Tai, kad Islamo religija reguliuoja visas žmogaus gyvenimo sritis, neabejotinai turėjo įtakos visam teritorijū, kuriose Islamas paplito, ir žmonių, išpažįstančių šią religiją, kultūros susiformavimui ir plėtrai. Būtent Islamo religija ir jos mokymas suformavo ir formuoja tam tikrą kultūrinį identitetą. Islamo teisė, būdama vienu iš Islamo religijos aspektų, taip pat turėjo ir iki šiol turi įtakos kultūrai. Paminėtina ir tai, kad Islamo apskritai suformavimui didelę reikšmę turėjo tuo metu arabų teritorijoje jaučiama kitų kultūrų įtaka. Todėl Islamo teisės ir kultūros tarpusavio santykis yra abipusis. Kaip buvo minėta, Islamo teisė yra nekintanti, todėl gali kilti klausimas, kaip Islamo teisė formavo ir iki šiol formuoja kultūrą, arba kaip kultūra formuoja Islamo teisę. Islamo teisės nekintamumas yra formalus. Tenka pripažinti, kad Islamo teisės taisyklės tikrai yra nekeičiamos, tačiau tik formos prasme. Islamo teisės taisyklių turinys per ilgus šimtmečius kito ir iki šiol kinta dėl to, kad Islamo teisininkams yra suteikta teisė interpretuoti šias taisykles. Taigi Islamo teisės ir kultūros santykis tam tikra prasme gali būti lyginamas su Vakarų teisės ir kultūros santykiu dėl to, kad kultūra įtakoja teisės turinio pasikeitimus ir priešingai, teisės interpretacijos įtakoja kultūrą. Kita vertus, Islamo teisė dėl savo savitumo negali šios įtakos priimti taip greitai ir visa apimtimi.

Apibendrinant teisės ir kultūros santykį Vakaruose ir Islame dar kartą pažymėtina šių dviejų teisės sistemų šaltinių svarba. **Vakarai, teisės šaltiniu pripažįstantys visuomenę, suponuoja išvadą, kad teisė yra kultūros reiškinys. Tuo tarpu Islamo teisė ir kultūra yra tik dvi to paties reiškinio sudedamosios dalys. Būdamos to paties reiškinio sudedamosios dalys, teisė ir kultūra neabejotinai nėra viena kitos įtakoje tokiu mastu, kaip tai yra Vakaruose. Tačiau tenka pripažinti, kad Islamo teisė ir kultūra, nors ir nežymiai, keičiasi, atsizvelgiant į besikeičiantį Islamo požiūrį ir atsirandant vis naujų Islamo teisės interpretacijų.**

---

<sup>82</sup> Freeman M. Law and Popular Culture. Oxford University Press: New York, 2005. P. 19.



Taigi Islamo ir Vakarų teisės sistemos jaučia didelę kultūros įtaką, nors ir nėra vienodai įtakojamos. Įtakos skirtumai kyla iš to fakto, kad Vakaruose kultūra ir teisė nuolat yra veikiamos viena kitos, o Islame kultūros ir teisės kitimas pastebimas labai mažai, nes abi šios Islamo sritys priklauso Alacho valiai, kuri iš esmės formaliu požiūriu yra nekintanti.

### 3.5. VALSTYBĖS SUVOKIMAS IR VAIDMUO ISLAME IR VAKARUOSE

Valstybės ir teisės teoretikai valstybės kilmės ir raidos priežastis aiškina skirtingai. „Dar ir šiandien nesutariama dėl valstybės susidarymo priežasčių, sąlygų, prigimties ir pobūdžio“<sup>83</sup>.

Vertinant valstybės susidarymo priežastis istoriniu aspektu, galima daryti išvadą, kad pagrindinės valstybės susidarymo ir raidos priežastys buvo moralė, religija, ekonomika ir socialinis žmonių gyvenimas. Kiekviena iš šių priežasčių turėjo nevienodą įtaką valstybės (o kai kurioms iš viso neturėjo) susidarymui ir raidai. Šiame skyriuje bus apžvelgta Vakarų ir Islamo valstybių susidarymo ir raidos istorija, pristatyti Vakarų ir Islamo valstybėms būdingi bruožai ir atsakyta į klausimą, kuo skiriasi valstybės vaidmuo Vakaruose ir Islame.

**Vakarų teisės sistema.** Valstybės Vakaruose kūrėsi savitu ir kitiems regionams nebūdingu būdu. Lemiamas Vakarų valstybių susidarymo veiksnys – visuomenės sluoksnių atsiradimas. Pirmosios valstybės susidarymo pavyzdžiu galėtų būti laikomi Atėnai. Čia valstybė kūrėsi pertvarkant gimininės santvarkos institucijas ir įtvirtinant tikrąsias valdžios institucijas. Šios karinės demokratijos sąlygomis formavosi privatinė nuosavybė, didėjo ekonomiškai stiprios grupės įtaka. Tuo pat metu ir vėliau Senovės Spartoje, Romos ir Frankų valstybėse buvo sukurti galingi valstybės aparatai vien dėl to, kad būtų galima malšinti įvairių socialinių grupių priešišumą ir išlaikyti paklusnius vergus. Taigi valstybė, jos formavimosi pradžioje, pakeitė gimininę gentinę santvarką, o šis pakeitimas lėmė tai, kad neliko pirmykštės visų lygybės, pirminės bendruomeninės nuosavybės formos ir visuomenė susiskaldė. Pagrindinės pirmųjų Vakarų valstybių susidarymo priežastys buvo ekonomika ir socialinis žmonių gyvenimas. Valstybę kuria žmonės dėl geresnio gyvenimo.

Per ilgus šimtmečius Vakarų valstybės buvo įtakojamos daugelio priežasčių ir dėl šių priežasčių kito pačios valstybės suvokimas ir vaidmuo, jos santykis su visuomene. Skatinama socialinio žmonių gyvenimo ir ekonominių interesų susikūrė feodalinė valstybė, augant gamybos apimtims, o pačioje gamyboje vis plačiau taikant šiuolaikinius metodus, kūrėsi pirmosios kapitalistinės ir socialistinės valstybės. Valstybės suvokimas taip pat keitėsi. Valstybė feodalizmo laikotarpiu buvo suprantama kaip valdžios įrankis, o valdžia priklausė ekonominiu

<sup>83</sup> Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Justitia: Vilnius, 2000. P. 11.

atžvilgiu vyraujančiai klasei. Kapitalistinėje visuomenėje papilto valstybės apibrėžimas, kad tai yra žmonių sąjungos, žmonių gyvenamosios teritorijos ir valdžios visuma. Socialistai teigė, kad valstybė – tai forma, kai valdančiajai klasei priklausantys individai įgyvendina bendrus savo interesus ir sutelkiama visa pilietinė visuomenė.

Šiuolaikinė Vakarų valstybė apibrėžiama kaip visos visuomenės politinė organizacija, užtikrinanti jos vienybę ir vientisumą, tvarkanti visuomenės reikalus, suverenia viešąja valdžia suteikianti teisei bendrai privalomą reikšmę, garantuojanti piliečių teises, laisves, teisėtumą ir teisėtumą. Kaip matome iš šio apibrėžimo, valstybė tapo ne atskirų visuomenės grupių, o visos visuomenės organizacija. Valstybė nustojo būti vyraujančia ir tapo tarnaujančia organizacija. Dar daugiau, valstybė yra tik priemonė, padedanti visai visuomenei įgyvendinti bendrus interesus ir užtikrinanti bendros tvarkos laikymąsi. Ši bendra tvarka pasiekama visos visuomenės sutarimo būdu ir yra įtvirtinama teisėje. Taigi šiuolaikinė Vakarų valstybė – tai teisinė valstybė.

Teisinė valstybė, kaip teigia S. Vansevičius, nesusilieja su visuomene arba su kitomis politinėmis organizacijomis. Ji turi specifinių, taip pat bendrų valstybės požymių. Pasak prof. A. Vaišvilos, teisinės valstybės požymiai yra skirstomi į turininguosius ir formaliuosius<sup>84</sup>:

1. Turiningieji požymiai:

- 1.1. tautos suverenitetas kaip valstybinės valdžios legitimizacijos ir demokratinio teisėkūros būdo, valdžios institucijų ir pareigūnų atsakomybės teorinis pagrindas. Konstitucinis žmogaus teisių bei laisvių įtvirtinimas;
- 1.2. visa teisinė sistema remiasi societine arba pilietine teisės samprata, kuri teisę kildina iš visuomenės, teisės netapatina su įstatymu, taip pat įstatymą laiko tik pagrindine teisės išreiškimo forma;
- 1.3. teisės viršenybė arba valstybinės valdžios ir pačių piliečių susisaistymas teise (prigimtinėmis žmogaus teisėmis);
- 1.4. pilietinės (atviros) visuomenės bei savivaldos institucijų buvimas.

2. Formalieji požymiai:

- 2.1. valdžia padalijama į tris šakas (įstatymų leidžiamąją, įstatymų vykdomąją ir teisminę);
- 2.2. konstitucinio ir administracinio teismų vykdoma valstybinės valdžios veiksmų teisėtumo kontrolė;
- 2.3. veiksmingas žmogaus teisių gynimas nepriklausomuose bendruosiuose teismuose;
- 2.4. valstybės ir piliečių abipusės atsakomybės sistemos sukūrimas.

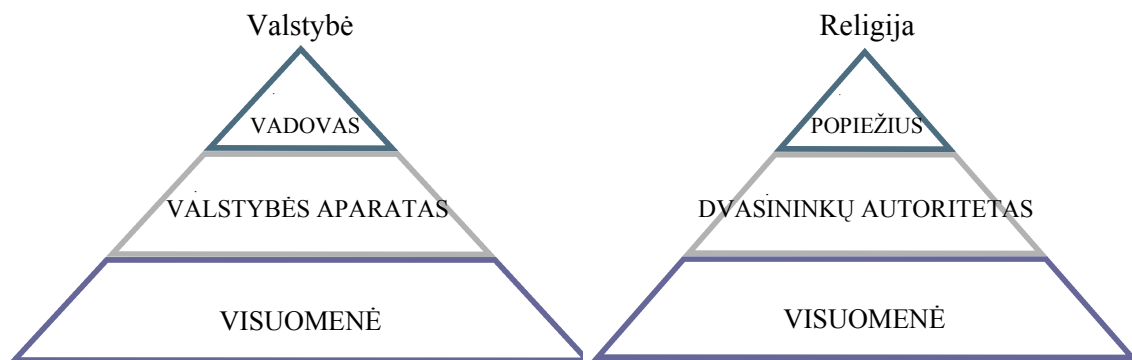
---

<sup>84</sup> Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Litimo: Vilnius, 2000. P. 83-84.

Šie teisinės valstybės požymiai išreiškia tautos suvereniteto idėją, rodančią, kad tauta yra visos valdžios šaltinis.

Kalbant apie valstybės ir teisės santykį Vakarų teisės tradicijos šalyse, pažymėtina, kad šiuolaikinė Vakarų teisės sistema yra orientuota į pilietinę teisės sampratą. Kaip pažymi prof. A. Vaišvila, pilietinė teisės samprata teisės ir valstybės santykio klausimą sprendžia teisės naudai<sup>85</sup>. Teisės pirmumas reiškia tai, kad valstybė nustato teisės normas ne savavališkai, o atsižvelgdama į žmogaus vertybes ir dėl jų sudarytas piliečių tarpusavio sutartis. Ji įtvirtina visuomenėje susiklosčiusias pažiūras į teisingumą. Taigi, kurdama teisę, valstybė yra saistoma šalia jos egzistuojančių vertybių – pagrindinių žmogaus teisių. Visuomenė per valstybę ir jos padedama kuria teisę.

Pav. 3



Apibendrinant tai, kas buvo pasakyta aukščiau, galima teigti, kad valstybė Vakarų teisės šalyse yra suprantama kaip visuomenės politinė organizacija, per kurią ši visuomenė kuria teisę. Valstybės teisėtumo pagrindas yra būtent visuomenė. Nors valstybė pati savaimė nekuria teisės ir negali nustatyti elgesio taisyklių prieš visuomenės valią, valstybės vaidmuo yra ypač svarbus tuo aspektu, kad valstybė užtikrina visuomenės nustatytos tvarkos teisėtumą, jeigu iškyla pavojus pagrindinėms žmonių vertybėms.

**Islamo teisės sistema.** Arabų teritorijose, kuriose įsivyravo Islamo teisė, valstybės raida prasidėjo nuo gentinės bendruomeninės tvarkos. Pirmosios gentinės bendruomenės atsirado tose teritorijose, kurios pasižymėjo derlingomis žemėmis ir dažniausiai buvo išsidėstę upių žemupiuose. Derlingos žemės lėmė tai, kad sparčiai didėjo darbo našumas, o dėl jo atsirado galimybė materialiai išlaikyti nieko negaminantį, bet reikalingą visuomenės raidai valdininkų

<sup>85</sup> Ten pat.

aparata. Būtent šio ypatingo žmonių sluoksniu, negaminančio materialijų dalykų, o užsiimančio vien valdymu, atsiradimas yra laikomas pirmuoju valstybės požymiu.

Pirmieji ikiislaminiai valstybės dariniai išsivystė iš klajoklių genčių, apsistodavusių sėsliai gyventi tam tikrose teritorijose ir iš esmės besirūpinančių ne kaimyninių genčių grobimu, o žemdirbystės plėtra. Žemdirbystės plėtrai reikėjo kasti kanalus, plėsti irigacijos sistemas ir panašiai, todėl reikėjo suvienyti atskiras bendruomenes ir joms centralizuotai vadovauti. Taigi kiek kitaip nei Vakaruose, čia valdžios atsiradimas buvo paremtas išimtinai ekonominiais interesais. Ilgą laiką žemė išliko visuomeninės nuosavybės forma. Valstybė jos aušroje buvo suprantama kaip ekonominė sąjunga, tenkinanti visų jos narių interesus per nuosavų išteklių gausinimą. Administraciniai valstybės dariniai dėl ekonominio būtinumo atsirado anksčiau nei privatinė nuosavybė.

Vėlesniais amžiais šių valstybės darinių raida pasižymėjo privačios nuosavybės, valdančiųjų sluoksniu atsiradimu. Galiausiai didėjant kolektyvinio darbo korporacijai formavosi valstybės, turinčios atskiras valdymo institucijas. Šioms valdymo institucijoms išsilaikyti valdžioje ir užtikrinti prievartą neabejotinai padėjo tuo pat metu atsiradusi Islamo religija. Valstybės samprata tuo metu buvo suprantama Islamo religijos rėmuose. Valstybės ir valdžios prigimtis buvo dieviškoji. Valstybė buvo reikalinga tik tam, kad užtikrintų dieviškojo intereso apsaugą ir padėtų įgyvendinti socialinę taiką. Valdžia kildinta taip pat iš Dievo ir suprantama kaip Dievo vietininkas žemėje.

Klausimas, kas iš tikrųjų yra islamiška valstybė, buvo pradėtas kelti dar kalifatininkų judėjimo laikais, tačiau nors ilgai jis darėsi vis aktualesnis, į jį taip ir nebuvo patenkinamai atsakyta. Būtinybė atsakyti į šiuos klausimus iškilo islamiškoms kultūroms susidūrus su Europa. Kaip pažymi K. Armstrong: „Musulmonams buvo sunku suvokti, kaip reaguoti į Vakarus, nes šis iššūkis neturėjo precedento“<sup>86</sup>.

Šiuolaikinė Islamo valstybė mažai kuo pasikeitė nuo jos susiformavimo. Islamas nepripažįsta sekuliarizmo ir tai yra pagrindinis bruožas, apibūdinantis šiuolaikinės Islamo valstybės sampratą ir vaidmenį šiuolaikiniame pasaulyje. Valstybė Islame – tai administracinę veiklą įgyvendinanti organizacija.

Bene labiausiai dominantis šiuolaikinius politologus klausimas yra šiuolaikinės valstybės dilema. Mokslo darbuose dažniausiai yra išskiriami tokie valstybės požymiai kaip suverenitetas, nepriklausomybė, atstovavimas, legitimumas. Štai viename iš tokių mokslo darbų yra išskiriami net penki šiuolaikinės valstybės bruožai.

Pirma, šiuolaikinė valstybė prasideda nuo tam tikros teritorijos, kuri apibrėžia valstybės ribas; viešosios valdžios, atskirtos nuo visuomenės; valdytojų – profesionalų atsiradimo. Net ir

---

<sup>86</sup> Armstrong K. Islamas: trumpa istorija. Vilnius: Tyto alba, 2003. P. 195.

mažai išmanančiam apie islamiškas kultūras aišku, jog neverta ginčytis dėl teritorijos, kaip valstybės požymio, realumo. Viešojo valdžia ir valdytojų – profesionalų klasė, rodos, taip pat nekelia abejonių. Juk štai Irane, bent teoriškai, funkcionuoja Islamo Konsultacinė Asamblėja, kuri renkama visuotiniuose rinkimuose; vykdomosios valdžios vadovas yra respublikos prezidentas, kuris turi įgaliojimus parinkti vyriausybę.

Antra, šiuolaikinė valstybė negali vadintis šiuolaikine be suvereniteto, kaip aukščiausios valdžios tam tikroje teritorijoje. Vakarų civilizacijos šalyse vieningai sutariama, kad suverenitetas priklauso tautai, kuri jį deleguoja valdžiai tiesiogiai ją rinkdama. Suvereniteto idėja gyvuoja ir islamiškose valstybėse, tačiau kyla klausimas dėl jo šaltinio. Suvereniteto kilmę reikėtų aiškinti per Šaryją. Pati Šaryja yra visuma įsakymų, kurie tvarko žmogaus gyvenimą, nes Dievas yra vienintelis įstatymų leidėjas. Taigi, visas musulmono gyvenimas yra įpintas į Šaryją ir jis turi tik vieną pasirinkimą – elgtis pagal Dievo žodį. Galima pagrįstai teigti, kad Alachas yra ta aukščiausiaji valdžia tam tikroje teritorijoje, jam priklauso suverenitetas.

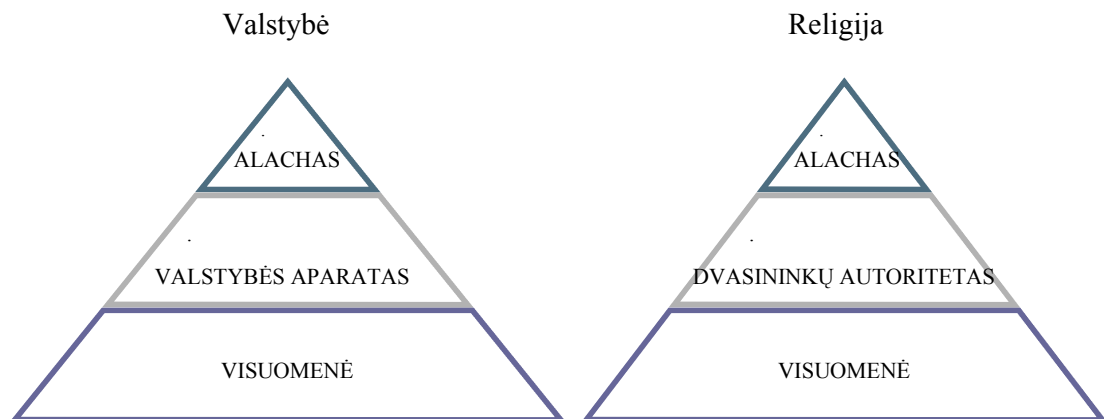
Trečia, šiuolaikinėje valstybėje teisė grindžiama prievartos panaudojimo monopolija. Ši funkcija vykdoma, panaudojant prievartos aparatą (policija, kalėjimai, saugumo tarnybos, teismų sistema). Akivaizdu, kad islamiška valstybė pagal šį požymį niekuo nesiskiria nuo Vakarų (šiuolaikinių) valstybių. Joje efektyviai veikia tiek policija, tiek kalinimo sistema. Kyla klausimas dėl šios sistemos demokratiškumo ir suderinamumo su žmogaus teisių apsauga, tačiau tai jau kitos diskusijos tema. Paminėtina, kad islamiškoje valstybėje pagal savo prigimtį atsakomybė yra dualistinė – dieviškoji ir žmogiškoji. Šis faktas vėl gi susijęs su religijos ir politikos persipynimu.

Ketvirta, šiuolaikinėje valstybėje yra užtikrinta išskirtinė valstybės teisė leisti įstatymus, privalomus visiems gyventojams. Pastarasis yra glaudžiai susijęs su antruoju – suvereniteto – požymiu. Kaip buvo minėta, Islamo šventraštis Koranas yra etalonas ir Šaltinių Šaltinis. Jis reguliuoja išimtinai visas gyvenimo sritis, ne tik tas, kurios domina valstybę ar visuomenę. Patys musulmonai nepripažįsta jokio žemiškojo teisės kūrėjo autoriteto. Štai todėl, manau, valstybė neturi teisės leisti įstatymų. Valstybė turi įgaliojimus juos interpretuoti atsižvelgiant į besikeičiančius poreikius, tačiau niekada negali sukurti visiškai naujos taisyklės. „Islamo požiūriu ne žmonės, o Dievas suteikia vyriausybei teisėtumą“<sup>87</sup>. Kaip ir daugelyje visuomeninio gyvenimo sričių, taip ir politikoje (valstybės valdyme) Islamas nepripažįsta sekuliarizmo. Religija ir valstybė yra vienas junginys, kurio pamatas – nekintama ir neklystanti Alacho duota taisyklių visuma.

---

<sup>87</sup> Schimmel A. Islamo įvadas. Vilnius: Regnum, 2001. P. 87.

Pav. 4



Penkta, prie šiuolaikinės valstybės požymių yra priskiriama teisė rinkti mokesčius iš gyventojų ir ūkio subjektų. Galbūt kelia nuostabą Islamo valstybėse egzistuojančių mokesčių pavadinimai, tačiau nenuginčijamas yra faktas, kad mokesčiai yra mokami ir renkami. Abejonių kelia, kaip jau buvo minėta, kieno vardu mokesčiai yra renkami. Kadangi pripažinome, jog ne įstatymų leidybos institucijos, ne revoliucijos vadai yra aukščiausiosios valdžios saugotojas ir vienintelis šaltinis, darytina išvada, kad mokesčius nustatyti gali tik dieviškoji teisė. Ir tik vieninteliui ir amžinam Dievui jie mokami, išreiškiant paklusnumą, atsidavimą ir tarnystę.

Darytina išvada, kad pati **šiuolaikinės valstybės koncepcija, net ir demokratijos, nėra nesuderinama su Islamu**. Kaip pažymi K. Armstrong savo knygoje „Islam: trumpa istorija“: „Islamo teisė skelbė *Šūros* (tarybos) ir *Idžma* (kai įstatymui priimti reikia didelės bendruomenės dalies konsensuso) principus. *Rašidai* buvo renkami balsų dauguma. Visa tai gana gerai atitiko demokratijos idealą“<sup>88</sup>. Vis dėlto musulmonams yra sunku įkurti demokratinę nacionalinę valstybę. Tačiau ar kas nors išdrįstų ją pavadinti nešiuolaikine? Kyla kitas klausimas – kas yra šiuolaikinė valstybė? Juk Vakarai laikė būtina atskirti religiją ir politiką, siekdami išlaisvinti vyriausybę, mokslą ir technologiją iš konservatyvios religijos gniaužtų. Europoje nacionalizmas pakeitė tikėjimą, kuris anksčiau vienijo visuomenę. Tačiau netrukus išryškėjo šio devynioliktojo amžiaus eksperimento problemiškas. Kaip parodė nacių holokaustas ir sovietų gulagas, pasaulietinės ideologijos yra kraugeriškos.

**Valstybės suvokimas ir vaidmuo Vakaruose ir Islame yra vertintinas dvejopai.** Pirma, teigtina, kad valstybė abiejose šiose teisės sistemose atlieka tą pačią – administracinę – funkciją. Antra, valstybė siekia to paties tikslo, t.y. tenkinti savo piliečių interesus. Trečia, valstybė savo funkcijas įgyvendina naudodama tas pačias priemones: mokesčius, visiems privalomų taisyklių nustatymą, prievartos monopoliją ir kt. Kita vertus, valstybės prigimtis

<sup>88</sup> Armstrong K. Islamas: trumpa istorija. Vilnius: Tyto alba, 2003. P. 199.

Vakaruose ir Islame skiriasi. Vakarų valstybė vykdo tautos valią, Islamo valstybė – Alacho. Taigi kalbėdami apie valstybės suvokimą ir vaidmenį Vakaruose ir Islame neturime pamiršti fakto, kad Islamo religija yra paremta tarnyste dieviškajam pradui, t.y. pradui, kuriam tarnauja visi šios religijos kūriniai. Valstybė šiuo aspektu taip pat nėra išimtis. Valstybė Islame ne visuomenės kūriny, o duotybė. Tikriausiai dėl tokio požiūrio daugelis Islamo valstybių pasižymi griežta autokratine valdžia ir tai šiose šalyse yra priimama visiškai natūraliai. Kaip išsiaiškinome ankstesniuose šio tyrimo skyriuose, Islamo valstybė naujaisiais amžiais plačiai naudojo Vakarų valstybių sukauptą patirtį, o ypač pasinaudodami jų konstitucijomis, tačiau jų neadaptavo savo teisės sistemai visiškai. Islamo teisė, net ir pasinaudojusi Vakarų teisės sistemos laimėjimais, liko ištikima savo šaknims ir pamatinėms vertybėms.

Teisės santykis su kitais socialiniais reiškiniiais atskleidžia tikruosius Vakarų ir Islamo teisės sistemų skirtumus. Be abejo, viena yra šiuos skirtumus atskleisti, kita – nustatyti, ar šie skirtumai tokie svarbūs, kad trukdytų šioms dviems pasaulinėms teisės sistemoms susikalbėti.

Svarbu šiame skyriuje pažymėti, kad iš pirmo žvilgsnio, Vakarų ir Islamo teisės sistemų skirtumai santykiuose su kitais socialiniais reiškiniiais yra pakankamai svarbūs, kad laikytumėme šias teisės sistemas esančias sankirtoje. Ypatingai sunku įsivaizduoti, kad Islamo teisės ir religijos santykis galėtų drastiškai pasikeisti per keletą ateinančių šimtmečių. Jeigu iš viso galėtų. Tačiau vis dėlto tenka pripažinti, kad, **išskyrus Islamo teisės ir religijos santykio išskirtinumą, Vakarų ir Islamo teisės sistemų santykiai su kitais socialiniais reiškiniiais neatrodo tokie nesuderinami.** Teisės ir ekonomika Vakaruose ir Islame, taip pat teisės ir valstybės santykis bei santykis su politine sistema ir ideologija iš esmės skiriasi priemonėmis, kurias įgyvendina kiekviena iš jų, tačiau svarbiausia, kad patys tiek vienos, tiek kitos sistemos tikslai išlieka analogiški. Be to, verta pažymėti dar kartą, kas jau buvo minėta aukščiau šiame tyrime, kad Islamo teisė šiandien turi daug galimybių plėtotis, nes iš esmės Islamo teisė yra lygiai tiek pat lanksti, kiek ji yra nekintanti. Taigi, vertinant šių dviejų teisės sistemų santykį su kitais socialiniais reiškiniiais, galima daryti išvadą, kad Vakarų ir Islamo teisės sistemos šiuo atžvilgiu negali būti laikomos visiškai nesuderinamomis (išskyrus santykį su religija). Šiuo atžvilgiu, manytina, kad tam tikri neatitikimai yra vertintini tiesiog kaip skirtumai, tačiau jokia būdu ne sankirta. Sankirta savo ruožtu reiškia, kad dvi tam tikros kategorijos negali būti suderintos. Tuo tarpu Turkijos valstybės pavyzdys rodo, kad Vakarų ir Islamo teisės sistemas, nors ir ne visa apimti, suderinti galima.

Darydami išvadą, kad Turkijos pavyzdys rodo, kad Vakarų ir Islamo teisės sistemas, nors ir ne visa apimtimi, tačiau suderinti galima, panagrinėkime esamą Turkijos valstybės esamą situaciją jos bandymų integruotis į Europos Sąjungą kontekste. Ši analizė parodys, kur iš tikrųjų

slypi Vakarų ir Islamo teisės sistemų skirtumai ir, ar šie skirtumai tokie esminiai, kad užkerta kelią šioms sistemos dalyvauti bendrame darbe ir siekti bendrų tikslų.

#### **4. TURKIJOS TEISĖS SISTEMOS INTEGRACIJA Į EUROPOS SAJUNGOS TEISĘ**

Turkijos dalyvavimas tarptautiniuose junginiuose apskritai prasidėjo kartu su Mustafa Kemalio Atatürko atėjimu į valdžią ir jo padarytomis reformomis, kuriomis norėta Turkiją paversti šiuolaikiška ir demokratiška valstybe.

Šiandien Turkija dalyvauja daugelio tarptautinių organizacijų veikloje<sup>89</sup>. Galima pastebėti, kad Turkijos dalyvavimas tarptautinėse organizacijose neapsiriboja vienu kriterijumi. Turkija sėkmingai bendradarbiauja su kitomis pasaulio valstybėmis ekonominiu pagrindu, sėkmingai dirba kultūros, švietimo ir mokslo srityse, taip pat kartu su kitomis Islamo valstybėmis sprendžia tik šioms valstybėms kylančias specifines problemas. Atrodo, kad tapimas visų šių organizacijų nare Turkijai nebuvo itin problemiškas, tačiau šiandien Turkija vis dar bando rasti kelią į Europos Sąjungos organizaciją. Dabar į Europos Sąjungą kandidatuoja trys valstybės: Kroatija (kandidatė nuo 2004 metų), Makedonija (kandidatė nuo 2005 metų) bei Turkija (kandidatė nuo 1999 metų). Pastarosios siekis įstoti į Europos Sąjungą sukėlė nemažai ginčų ir klausimų. Kodėl būsimas Turkijos dalyvavimas Europos Sąjungoje sulaukia tiek daug reakcijos tiek visoje Europoje, tiek Turkijoje? Kita vertus, Kroatijos ir Makedonijos pasiruošimas narystei yra tarsi nematomas ir nesulaukia tiek prieštaringų vertinimų. Ar Turkijos nesėkmingos pastangos integruotis į Europos Sąjungą yra lemiamos jos teisės sistemos nesuderinamumo su Europos sąjungos teise?

##### **4.1. TURKIJOS INTEGRACIJOS Į EUROPAŲ DOSJĖ**

Turkijos kelias į plačią Europos integraciją prasidėjo 1959 metais, kai Turkija kreipėsi į Europos Ekonominę Bendriją dėl narystės šioje organizacijoje. Europos Ekonominė Bendrija pradėjo savo veiklą 1958 metais, kai įsigaliojo jos steigimo, arba Romos, sutartis.

---

<sup>89</sup> Turkija dalyvauja pasaulinio dydžio organizacijose, pavyzdžiui, Jungtinių Tautų Organizacijoje, Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacijoje, Ekonominio bendradarbiavimo organizacijoje, taip pat pareiškė norą dalyvauti Tarptautinio baudžiamojo teismo veikloje; kontinentinėse organizacijose – Europos Taryboje, Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijoje, Juodosios jūros karinių jūrų pajėgų organizacijoje; islamo organizacijose – Islamo konferencijos organizacijoje, Augančiųjų aštuoneto (D8) organizacijoje. Dalyvaudama šių organizacijų veikloje Turkija yra pripažinusi visą eilę tarptautinių dokumentų, yra tapusi daugelio tarptautinių konvencijų nare žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių, ekonominio bendradarbiavimo, karinio saugumo srityse.



Europos Ekonominė Bendrija savo veiklos būtinumą grindė ekonominio stabilumo ir saugumo interesais. Jos steigimo, arba Romos, sutartyje pateikiamos veiklos sritys, kuriose šalys, šios bendrijos narės, įsipareigoja bendradarbiauti ir panaikinti esamus netinkamo bendradarbiavimo barjerus<sup>90</sup>:

1. Muitų ir prekių importo bei eksporto kiekybinių apribojimų bei visų kitų lygiavėčio poveikio priemonių tarp valstybių narių panaikinimas;
2. Bendro maitų tarifo ir bendros prekybos politikos nustatymas trečiosioms šalims;
3. Laisvam asmenų, paslaugų ir kapitalo judėjimui tarp valstybių narių trukdančių kliūčių panaikinimas;
4. Bendros politikos žemės ūkio srityje priėmimas;
5. Bendros politikos transporto srityje priėmimas;
6. Sistemos, užtikrinančios, kad konkurencija bendrojoje rinkoje nebūtų iškraipoma, sukūrimas;
7. Tvarkos, kuri leistų koordinuoti valstybių narių ekonominę politiką ir atitaisyti jų mokėjimų balanso sutrikimus, taikymas;
8. Toks valstybių narių įstatymų derinimas, koks reikalingas bendrajai rinkai veikti;
9. Europos socialinio fondo sukūrimas siekiant darbuotojams sudaryti geresnes galimybes įsidarbinti ir prisidėti prie jų gyvenimo lygio kėlimo;
10. Europos investicijų banko įkūrimas siekiant sudaryti sąlygas ekonominei Bendrijos plėtrai sukuriant naujų išteklių;
11. Užjūrio šalių ir teritorijų asociacija, kad būtų plečiama prekyba ir kartu skatinama ekonominė bei socialinė plėtra.

Kaip matyti iš aukščiau pateikto veiklos sričių sąrašo, Europos Ekonominė Bendrija iš esmės buvo ekonominio bendradarbiavimo forma, o jos tikslas – tapti konkurencinga pasaulio rinkoje Jungtinėms Amerikos Valstijoms, Japonijai ir Rusijai. Ši nuomonė pasitvirtina toliau nagrinėjant Romos sutarties tekstą, kurios 2 straipsnyje teigiama, kad „Bendrija, įkurdama bendrąją rinką bei palaipsniui derindama valstybių narių ekonominę politiką, kelia sau uždavinį visoje Bendrijoje skatinti darnią ekonominės veiklos plėtrą, nuolatinę ir suderintą plėtotę, vis didesnę stabilumą, greitesnę gyvenimo lygio gerėjimą ir glaudesnius valstybių narių santykius“<sup>91</sup>.

Kėlusį sau tikslą skatinti darnią ekonominės veiklos plėtrą, Europos Ekonominė Bendrija šalims, pageidavusioms tapti šios organizacijos narėmis, kėlė ir atitinkamai ekonominio pobūdžio kriterijus. Nors narystės šioje bendrijoje kriterijai kiekvienai valstybei buvo nustatomi individualiai, galima teigti iš Romos sutarties preambulės, kad pagrindiniais narystės principais

<sup>90</sup> <http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/dat/11957E/word/11957E.doc>. Prisiųgimo laikas 2008-12-01.

<sup>91</sup> Ten pat.

buvo pripažįstami ekonominė ir socialinė pažanga, ekonomikos vienybė ir jos darni plėtra, tarptautinės prekybos apribojimų panaikinimas ir kt. Verta pažymėti tai, kad šiame Europos vienijimosi etape, nebuvo politinių ir kitų narystės kriterijų, o taip pat, kas yra labai svarbu, nebuvo keliami teisės suderinamumo klausimai<sup>92</sup>, nesusiję su prekyba ir ekonomika. Taigi Turkija, būdama strategiškai patrauklioje geografinėje ir prekybinėje vietoje bei turėdama glaudžius santykius tiek su Europa, tiek su Azija, 1963 m. rugsėjo 12 d. pasirašė asociacijos sutartį su Europos Ekonominė bendrija. Šios asociacijos sutarties<sup>93</sup> 2 straipsnyje teigiama, kad šios asociacijos sutarties tikslas yra skatinti ir stiprinti prekybos ir ekonominius santykius tarp Turkijos ir asociacijos sutartį pasirašiusių Europos šalių. Taigi, Europai, kaip ekonominio bendradarbiavimo formai, Turkijos dalyvavimas buvo priimtinas. Kaip buvo minėta, Turkija buvo kryžkelėje tarp Vakarų ir Rytų, jos rinka labai plati, o ekonomika sparčiai auganti. Šiame Turkijos integracijos į Europą etape nekilo ypatingų sunkumų Turkijos įsiliejimui į bendrą rinką su Europa.

Po Asociacijos sutarties pasirašymo Turkijos ir Europos santykiai išgyveno kilimą. Ypatingas kilimas buvo pastebimas po 1970 metų, kai Turkija ir Europos Ekonominės Bendrijos šalys pasirašė papildomus prekybos ir finansų susitarimus, kurie galiausiai davė pagrindą sukurti muitų sąjungą. Turkija daugiau kaip pusė savo prekybos vykdė per Europos valstybes ir Turkijos ekonomika sparčiai augo. Kita vertus, politikos srityje buvo nemažai problemų, tačiau jų buvimas netrukdė plėtoti ekonominius ir prekybos santykius. Galima manyti, kad tik dėl to, jog Europos Ekonominė Bendrija buvo iš esmės ekonominė sąjunga, politinėms Turkijos ir Europos problemoms nebuvo skiriamas ypatingas dėmesys.

1987 metais Turkija pateikė pareiškimą dėl narystės Europos Bendrijoje, tačiau 1989 metais Europos Komisija pareiškė atsisakanti nedelsiant pradėti derybas su Turkija dėl šalies politinės padėties, o būtent prastų santykių su Graikija ir jų konflikto dėl Kipro teritorijos, bet patvirtino galutinį tikslą – pilnateisę narystę. Įdomu pastebėti, kodėl Europos Bendrija, iki šiol rodžiusi palankumą Turkijai ir jos vykdomai ekonomikos bei prekybos politikai, atsisakė pradėti derybas. Šis požiūris į Turkiją pasikeitimas sietinas su pasikeitimais pačios Europos Bendrijos politikoje, o būtent su 1986 metais priimtu dokumentu, žinomu Europos Suvestinio Akto vardu. Europos Suvestinio Akto<sup>94</sup> preambulėje teigiama, kad aktą pasirašančios šalys yra „pasiryžę įgyvendinti Europos Sąjungos idėją, kuri būtų pagrįsta, pirma, Bendrijomis, veikiančiomis pagal savo taisykles, ir, antra, valstybių signatarių Europos bendradarbiavimu užsienio politikos

<sup>92</sup> Nors vis dėlto galima teigti, kad netiesioginis Turkijos teisės sistemos ir Europos teisės harmonizavimas vyko, kadangi buvo sukurtos ir įgyvendintos bendros prekybos ir ekonominės politikos nuostatos, taip pat įgyvendinti muitų sąjungą reglamentuojantys teisės aktai. Taigi pradiniam Europos ir Turkijos suartėjimo etape ekonominiai ir su jais susiję teisės klausimai buvo suderinti ir Turkijos integracija nebuvo problema.

<sup>93</sup> <http://www.ena.lu/>. Prisijungimo laikas 2009-11-24.

<sup>94</sup> <http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/dat/11986U/word/11986U.doc>. Prisijungimo laikas 2009-11-25.

sirtyje, taip pat suteikti šiai Sąjungai būtinas veikimo priemones“, o taip pat „pasiryžę gerinti ekonominę ir socialinę padėtį, plėtoti bendrąsias politikos kryptis ir siekti naujų tikslų bei užtikrinti sklandesnę Europos Bendrijų veiklą, kad jų institucijos galėtų vykdyti savo įgaliojimus laikydamosi Bendrijos interesų“. Kaip matyti, Europos Bendrija po šio akto pasirašymo iš grynai ekonominės organizacijos tampa taip pat ir politine organizacija. Tokiu būdu Turkijos politinės problemos tapo aktualios ir jų buvimas neleido Turkijai integruotis į Europą taip sėkmingai, kaip ji tai padarė 1963 metais. Europos Komisija 1989 m. gruodžio 18 d. ataskaitoje pažymėjo, kad Turkijos tinkamumas įstoti į Europos Bendriją nėra svarstomas klausimas, nes jos pareiškimas dėl narystės yra priešlaikinis<sup>95</sup>. Tiek šioje Europos Komisijos ataskaitoje, tiek vėlesnėse, kurios buvo patvirtintos 1997 ir 2000 metais, pažymėta, kad Turkija privalo tęsti pradėtus demokratijos ir žmogaus teisių užtikrinimo procesus bei stiprinti gerus kaimynystės santykius su Graikija, taip pat spręsti Kipro problemą.

1999 metais Europos Konsulatas pripažįsta Turkiją lygią su kitomis šalimis kandidatėmis. 2002 metais Europos Konsulatas po to, kai Turkija ėmėsi sparčiai įgyvendinti demokratijos procesus šalyje ir po to, kai Europos valstybės Prancūzija ir Vokietija atsisakė savo prieštaravimų, o Graikija pradėjo įgyvendinti lankstesnę politiką Kipro klausimu, pareiškia, jog pradės derybas su Turkija, jeigu ji išpildys Kopenhagos kriterijus. Kopenhagos kriterijais vadinami kriterijai, kuriuos turi atitikti į Europos Sąjungą norinčios įstoti šalys. Šiuo kriterijus 1993 m. gruodžio 22 d. nustatė Europos Taryba susitikime Kopenhagoje, kuriame buvo ruošiamasi Europos Sąjungos plėtrai į Rytus. Iš viso buvo nustatytos trys kriterijų, kuriuos turi atitikti šalys kandidatės, grupės:

1. Politiniai;

Politiniai kriterijai yra institucinis stabilumas, demokratinė ir teisinė valstybės tvarka, pagarba žmogaus teisėms ir mažumų teisių apsauga.

2. Ekonominiai;

Ekonominiai kriterijai yra veiksminga rinkos ekonomika, sugebėjimas konkuruoti bendrojoje Europos Sąjungos rinkoje.

3. Teisės suderinamumo.

Teisės suderinamumo kriterijus reiškia sugebėjimą perimti Europos Sąjungos nariams keliamus įsipareigojimus ir tikslus.

Kopenhagos kriterijų nustatymas šio tyrimo kontekste, o ypač nagrinėjant Turkijos ir Europos Sąjungos teisės sistemų suderinamumą, yra ypatingai svarbus momentas, nes pirmą

---

<sup>95</sup> <http://www.ena.lu/>. Prisijungimo laikas 2009-11-25.

kartą Europa oficialiai patvirtinimo teisės suderinamumo reikalavimą, kaip būtiną kriterijų, siekiant integruotis į Europą. Teisės suderinamumo kriterijus buvo pradėtas taikyti kaip savarankiškas kriterijus, nesusiejant jo su šalies ekonomikos ir politikos klausimais. Iš to galima daryti dvi išvadas. Pirma, Europos Sąjunga susiejo save su tam tikra teisės sistemos tradicija, o tuo pačiu ir tam tikra kultūra. Antra, teisės suderinamumo kriterijus išplėtė Europos Sąjungos veikimo sferą ir ji perėjo į aukštesnį susivienijimo lygį, t.y. šalia bendros ekonomikos ir bendros politikos formavimo ir įgyvendinimo pradėjo taikyti vienodą teisės supratimą.

Europos pasiūlymas Turkijai pradėti derybas buvo rizikingas, nes taip pačiais 2002 metais Turkijoje vykusius palamento rinkimus laimėjo Teisingumo ir Pažangos Partija (*Adalet ve Kalkinma Partisi*), kurios programai didelę įtaką darė Islamo nuostatos. Iš karto po šių rinkimų šios partijos lyderis Recep Tayyip Erdoğan pareiškė, kad gerbia nuomonių ir tikėjimų laisvės principus ir paspartino demokratijos įtvirtinimo Turkijoje procesus tam, kad Turkija kuo greičiau prisijungtų prie Europos, t.y. būtų ten, kur ji ir turėtų būti. Tokiu būdu buvo patvirtinta ir atsakyta į skeptikų nuogaštavimus, kad Turkija laiko save Europos dalimi ekonomikos, politikos ir teisės aspektais.

2005 m. spalio 3 d. oficialioji Ankara pradėjo stojimo derybas į Europos Sąjungą.

Kaip galima manyti iš Turkijos integracijos į Europą apžvalgos, Turkijos siekimas tapti Europos Sąjungos nare nebūtinai gali baigtis jos įstojimu į šią organizaciją, nors Europos istorijoje nėra buvę atvejo, kad šalis, pradėjusi stojimo derybas, netaptų visateise Europos Sąjungos nare. Viena vertus, **Turkijos ekonomikos ir prekybos potencialas yra milžiniškas.** Tą pripažino ir pripažįsta Europa, o šio teiginio įrodymas yra Europos Ekonominės Bendrijos ir Turkijos sudaryta Asociacijos sutartis. Be to, **Turkijos teisės sistema, nors jos harmonizavimo su Europos Sąjungos teise procesas dar nėra baigtas, kaip išanalizavome ankstesniuose šio tyrimo skyriuose, nėra nepriimtina ar priešinga Europos Sąjungos teisei,** o ypač jos nuostatos, reglamentuojančios prekybą ir ekonomiką. Taigi, darytina išvada, kad du iš trijų Kopenhagos kriterijų Turkija bus pajėgi įvykdyti. Šiandien Europai daugiausia klausimų kelia Turkijos politikos sistema. Dar daugiau, **Europa ne tik diskutuoja, ar Turkija sugebės užtikrinti demokratijos plėtrą, žmogaus ir mažumų teisių apsaugą, bet ir iškelia klausimą, ar Turkija yra Europos dalis.** Verta vien prisiminti pastarojo meto Prancūzijos prezidento ir Vokietijos kanclerės išsakytas mintis, kad Turkija nėra Europos dalis<sup>96</sup>. Leiskime vis dėlto sau iškelti klausimą, ar Turkijai pakaks įvykdyti tik Kopenhagos kriterijus ir tapti Europos Sąjungos nare. O galbūt yra kitos priežastys, kurių nenorima garsiai pripažinti?

---

<sup>96</sup>[http://www.esnaujienos.lt/index.php?option=com\\_content&view=article&id=972:turkija-pyksta-dl-prancz-ir-vokiei-pastab&catid=88:es-turkijos-santykiai&Itemid=86](http://www.esnaujienos.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=972:turkija-pyksta-dl-prancz-ir-vokiei-pastab&catid=88:es-turkijos-santykiai&Itemid=86). Prisijungimo laikas 2009-11-25.

## 4.2. TURKIJOS IR EUROPOS SAJUNGOS TEISĖS SISTEMOS

Šiame tyrime jau buvo aptartos Vakarų ir Islamo teisės sistemos, nustatyta jų kilmė, aptarti raidos etapai ir esminiai jų bruožai. Kartu su šiais atradimais suvokta, kokia iš tikrųjų yra Turkijos teisės sistema Vakarų ir Islamo teisės sistemų kontekste. Akivaizdu, kad Turkijos teisės sistema gyveno keletą gyvenimų, kurie vienas kitam netgi prieštarauja. Šioje dalyje bus nagrinėjama Turkijos teisės sistema Europos Sąjungos teisės kontekste. Juo labiau, kai išanalizuoti Turkijos teisės sistemos integracijos į Europos Sąjungos teisę procesus skatina ir šio tyrimo pradžioje iškelti tikslai. Pastebėtina, kad šiuolaikinės Turkijos teisės, o ypač jos pozityviosios dalies, klausimus jau nagrinėjome kituose šio tyrimo skyriuose, todėl šioje dalyje, siekiant tyrime nekartoti tų pačių teiginių ir suteikti tyrimui daugiau atspalvių, bus apsiribojama Turkijos teisės sistemos analize tiek, kiek tai yra ar gali būti susiję su Europos Sąjungos teise.

Turkijos teisės sistemos integracijos į Europos Sąjungos teisę tyrimą verta pradėti prisimenant, kad Turkijos teisės sistema per visą jos gyvavimo laikotarpį galima suskirstyti į tris etapus:

1. Pirma, religinės teisės etapas, kuris truko nuo XIII a. iki XIX a. pirmos pusės;

Šiame etape Osmanų imperija buvo klasikinės monarchijos pavyzdys. Imperiją valdė sultonas, kurio dispozicijoje ir valdžioje buvo valstybė, žemė, jos turtai ir netgi žmonių gyvenimai ir kuris buvo absoliutus valdovas. Be abejo, kalbėti apie konstitucijos ar į ją panašaus teisės akto egzistavimą šiuo laikotarpiu net neverta. Islamo taisyklės buvo vienintelė teisė šioje imperijoje.

2. Antra, Islamo ir sekuliarios teisės taikymo etapas, kuris prasidėjo XIX a. pirmoje pusėje ir truko iki XX a. pirmosios pusės;

Šio etapo pradžia sietina su 1839 metais priimta Reorganizacijos konvencija, kuri pasuko Turkijos teisės sistemą Vakarų teisės sistemos kryptimi. Pagrindinis šios konvencijos tikslas buvo sultono absoliučios valdžios panaikinimas, asmens ir nuosavybės teisių suteikimas ir diskriminacijos dėl religijos panaikinimas. Šios konvencijos priėmimas sudarė sąlygas priimti baudžiamąjį ir komercijos kodeksus (pagal Prancūzijos pavyzdį), civilinę kodeksą (pagal Šveicarijos pavyzdį) ir pirmąją šios šalies istorijoje konstituciją. Pasak prof. A. Can Tuncay, šie pasikeitimai sulaukė teigiamos reakcijos Vakaruose<sup>97</sup>, taigi galime spręsti, kad priimti dokumentai pasižymėjo ne tik kiekybe, bet ir kokybe;

3. Trečia, sekuliarios ir vakarietiškos teisės sistemos etapas, kurio pradžia sietina su Turkijos Respublikos paskelbimu 1923 metais, kuris trunka iki šiol ir šio tyrimo kontekste labiausiai domina.

<sup>97</sup> <http://www.ialsnet.org/meetings/enriching/tuncay.pdf>. Prisijungimo laikas 2009-11-26.

Ši trečiąją Turkijos teisės sistemos etapą, kuris trunka beveik vieną šimtą metų, drąsiai galima vadinti teisės viešpatavimo etapu. Didžiausiomis šio etapo reformomis pripažįstamos naujojo civilinio kodekso, kuris ideologiškai buvo įtakojamas Romanų-Germanų teisės sistemos, priėmimas (pagal Šveicarijos pavyzdį), viešosios teisės ir privačios teisės atskyrimas, paveldėtas iš romėnų teisės ir būdingas kontinentinei teisės sistemai, naujo baudžiamojo kodekso priėmimas (pagal Italijos pavyzdį), naujo komercijos kodekso priėmimas (pagal Vokietijos ir Šveicarijos pavyzdžius) ir kt.

Turkija, orientuodama savo teisės sistemą į Vakarų teisės sistemą, nesiekė tik epizodiškai pasiskolinti atskiras jos nuostatas, o įvykdė visišką Vakarų teisės principų inkorporavimą į Turkijos teisės sistemą. Be to, pažymėtina ir tai, kad šiuolaikinėje Turkijos teisės sistemoje nėra jokių Islamo teisės taisyklių ir principų, o pati sistema yra paremta klasikinėmis romėnų ir kontinentinės teisės sistemomis<sup>98</sup>. Šiuolaikinei Turkijos teisės sistemai žinomi ir tapę esminiais yra vyrų ir moterų lygybės, teisingumo sistemos nepriklausomumo, teisės viršenybės, žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ir sekuliarumo principai. Išsamiau analizuojant šiuolaikinę Turkijos teisės sistemą, galima pastebėti, kad labiausiai ją suvoksime išskyrę pagrindinius jos principus.

Turkijos pagrindiniame įstatyme yra įtvirtinti šie ir, kaip buvo aptarta kituose šio tyrimo skyriuose, Vakarų teisėje pripažįstami principai:

1. Demokratiškos valstybės;
2. Valdžių atskyrimo;
3. Žmogaus teisių pripažinimo<sup>99</sup>;
4. Sekuliarumo (religijos ir valstybės valdžios);
5. Socialinės valstybės;
6. Teisės viršenybės;
7. Teismų nepriklausomumo;
8. Lygybės ir tiesioginio konstitucijos taikymo.

Vertinant Turkijos ir Europos Sąjungos teisės atitikimą jose įtvirtintų konstitucinių principų prasme, darytina išvada, kad abi paminėtos teisės sistemos pripažįsta tas pačias vertybes. Europos Sąjungos sutarties 6 straipsnyje teigiama, kad „Sąjunga yra grindžiama laisvės, demokratijos, pagarbos žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms bei teisinės valstybės principais, t.y. principais, kurie valstybėms narėms yra bendri<sup>100</sup>. Be to, Europos Sąjunga, kaip ir Turkija, gerbia pagrindines teises, kurias užtikrina Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių

<sup>98</sup> Ten pat.

<sup>99</sup> Pažymėtina ir tai, kad Turkijos teismai tiesiogiai taiko Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją.

<sup>100</sup> Vitkus G. Europos Sąjunga. Steigimo dokumentai ir sutartis dėl konstitucijos Europai. Vilnius: Eugrimas, 2005. P. 20.

apsaugos konvencija. Atsižvelgiant į tai, kad Europos Sąjungos teisės aktai nėra tokie nuodugnūs ir išsamūs, kad išspręstų visas išskylančias problemas, pripažįstamų ir taikomų teisės principų katalogą išplėtojo Europos Teisingumo Teismas. Šis teismas taiko šiuos bendruosius teisės principus: lygybės (draudimo diskriminuoti), teisinio tikrumo, teisėtų lūkesčių ir pagrindinių žmogaus teisių<sup>101</sup>. Taigi, susipažinus su kiekvienos iš šių teisės sistemų pamatiniais principais, galima daryti išvadą, kad šios teisės sistemos yra artimos ir jų kooperacijos problema neturėtų būti aktuali. Tačiau tai tik viena to paties medalio pusė, kuri atskleidžia, kad Turkijos teisės sistema yra artima Europos Sąjungos teisei savo idėja, tačiau ar jos teisės sistemos turi pakankamai instrumentų priimti Europos Sąjungos teisės specifika. Nagrinėtinas Europos Sąjungos teisės santykis su šalių narių teisės sistemomis, siekiant atsakyti į klausimą, ar Turkijos teisės sistemos integravimasis į Europos Sąjungos teisę gali būti problema.

Nėra abejonių, kad Europos Sąjunga pagal savo pobūdį yra precedento neturinti viršnacionalinė organizacija, todėl ir jos sukurta teisės sistema iš esmės skiriasi tiek nuo nacionalinių teisės sistemų, tiek nuo universalių tarptautinių organizacijų kuriamos teisės sistemos, tiek ir nuo tarptautinės teisės sistemos. Kitaip tariant, Europos Sąjungos teisė sudaro *sui generis* teisės sistemą, t.y. savarankišką teisės sistemą, kuri turi tik jai būdingų savybių. Europos Sąjungos teisės ir šios organizacijos narių teisės sistemų santykį galima apibūdinti įvardijant tris esminius Europos Sąjungos teisės principus<sup>102</sup>:

1. Pirma, Europos Sąjungos teisės tiesioginis taikymas;

Tiesioginio taikymo koncepcija yra minima Europos Bendrijos sutarties 249 straipsnyje<sup>103</sup>. Šis straipsnis aiškiai nustato, kad tik reglamentai yra „tiesiogiai taikomi visose valstybėse narėse“. Dėl to reglamentai tampa valstybių narių teisės sistemos dalimi ir nereikia, kad nacionalinės institucijos priimtų sprendimus dėl jų inkorporavimo.

2. Antra, Europos Sąjungos teisės tiesioginis veikimas;

Tiesioginis Europos Sąjungos teisės veikimas gali būti apibūdintas kaip mechanizmas, suteikiantis asmeniui teisę pasiremti Europos Sąjungos teisės nuostata savo nacionaliniame teisme ar valstybės valdymo institucijoje, kurie privalo pripažinti, ginti ir įgyvendinti tokios nuostatos suteikiamas teisę. Ši Europos Sąjungos teisės aktų savybė nustatyta ir pagrįsta Europos Teisingumo Teismo išdėstytais kriterijais.

3. Trečia, Europos Sąjungos teisės viršenybė.

Šį principą iš esmės pripažįsta ir Europos Sąjungos institucijos, ir valstybės narės, nors nei Europos Sąjungos, nei Europos Bendrijos sutartyse Europos Sąjungos teisės viršenybės

<sup>101</sup> [http://www.lb.lt/lt/leidiniai/integracija2000\\_1/teise2.pdf](http://www.lb.lt/lt/leidiniai/integracija2000_1/teise2.pdf). Prisijungimo laikas 2009-11-26.

<sup>102</sup> <http://rome.usembassy.gov/ussso/files/EU.pdf>. Prisijungimo laikas 2009-11-26.

<sup>103</sup> Vitkus G. Europos Sąjunga. Steigimo dokumentai ir sutartis dėl konstitucijos Europai. Vilnius: Eugrimas, 2005. P. 156.

principas neįtvirtintas. Tačiau pagal minėtų sutarčių sistemą ir tikslus bei Europos Teisingumo Teismo praktiką sprendžiant bylas, galima teigti, kad šis principas yra pripažįstamas.

Turkijos teisės sistemos sandara ir jos santykis su tarptautinių organizacijų teise yra apibrėžiama Turkijos pagrindiniame šalies įstatyme – konstitucijoje. Atsižvelgiant į tai, kad Turkijos konstitucija atskirai nereguliuoja Turkijos teisės ir Europos Sąjungos teisės santykio, šio palyginimo pagrindu nagrinėsime Turkijos konstitucijos nuostatas, reguliuojančias tarptautinių sutarčių galiojimo ir įgyvendinimo Turkijos teisėje aspektus. Vertinant Turkijos teisės sistemos atitikimą aukščiau minėtiems Europos Sąjungos teisės esminiams principams, galima teigti, kad Turkijos pagrindiniame šalies įstatyme – konstitucijoje – nėra jokios ir bet kokios teisės nuostatos ar bent mažiausios užuominos, kad Turkijos teisės sistemoje negalimas Europos Sąjungos teisės tiesioginis taikymas ir veikimas, o taip pat nebūtų pripažįstama Europos Sąjungos teisės viršenybė. Be to, Turkijos konstitucijoje taip pat nėra draudimo jungtis į tokios rūšies organizacijas kaip Europos Sąjunga. Nagrinėjant iš esmės, atkreiptinas dėmesys į Turkijos konstitucijos 90 straipsnį, kuris reguliuoja tarptautinių sutarčių ratifikavimo ir įsigaliojimo aspektus. Šis Turkijos konstitucijos straipsnis taip pat nustato tarptautinių sutarčių (tiek su valstybėmis, tiek su organizacijomis) vietą Turkijos teisės aktų hierarchijoje. Taigi vadovaujantis minėtu straipsniu, tarptautinės sutartys Turkijos teisės aktų hierarchijoje užima vietą po pagrindinio šalies įstatymo kartu su Turkijos įstatymais. Atrodo, kad Turkijos teisės sistema pripažįsta tarptautinėms sutartims tokią pat teisinę galią kaip ir šalies įstatymams, tačiau pažymėtina gana įdomi tame pačiame Turkijos konstitucijos straipsnyje numatyta išimtis. Ši išimtis nustato, kad galimybės pateikti pareiškimą Konstituciniam Teismui dėl to, jog tam tikra tarptautinė sutartis prieštarauja Turkijos konstitucijai, nėra. Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, kad tarptautinės sutartys Turkijos teisėje užima netgi aukštesnę vietą Turkijos teisės aktų hierarchijoje negu šalies įstatymai, kadangi pareiškimą dėl bet kokio šalies įstatymo konstitucingumo pateikti galima. Pažymėtinas ir dar vienas svarbus aspektas. 2004 metais buvo priimta Turkijos konstitucijos pataisa, pagal kurią tarptautinėms sutartims, reguliuojančioms pagrindines žmogaus teises ir laisves, buvo suteikta aukštesnė teisinė galia už šalies įstatymų teisinę galią.

Apibendrinant tai, kas buvo išdėstyta ir aptarta aukščiau šioje tyrimo dalyje, verta dar kartą pažymėti, kad **Turkijos teisės sistema išgyveno skirtingus raidos etapus, tačiau jau daugiau kaip du šimtmečius teisėkūroje vadovaujasi Vakarų teisės principais.** Šių dviejų paskutiniųjų šimtmečių Turkijos teisės pasiekimai ir spartus demokratijos ir Vakarų teisės principų inkorporavimas jaučiamas pagrindiniame Turkijos įstatyme ir jo nuostatose, kurios yra svarbiausias įrodymas, kad Turkijos teisės sistema yra artima Europos Sąjungos teisei ir jos idėjoms. Turkija pripažįsta ir gerbia Europos Sąjungos teisės ir demokratijos principus, o jos



**teisės sistema ir jos sandara yra atvira Europos Sąjungos teisės tiesioginiam taikymui, veikimui ir viršenybei.** Nesuteikiant šiam teiginiui absoliutaus pobūdžio, galima teigti, kad **Turkijos teisės sistemos integravimosi į Europos Sąjungos teisę (arba atvirkščiai) problema nėra aktuali, nes prielaidos sėkmingai teisės integracijai yra nenuginčijamos.**

### 4.3. EUROPOS SĄJUNGOS TAPATUMAS

Nuo tada, kai 1957 metais buvo pasirašyta Romos sutartis, pagal kurią įkurta Europos Ekonominė Bendrija ir inicijuotas vis dar tebesitęsiantis Europos integracijos procesas, Vakarų visuomenės ėmė sparčiai, drastiškai ir iš pažiūros negrįžtamai sekuliarizuotis. Tuo pat metu Europos integracijos procesas, Europos Sąjungos plėtra rytų kryptimi ir Europos konstitucijos rengimas iškėlė fundamentalius klausimus, susijusius su europiniu tapatumu. Kaip ir kur derėtų nubrėžti išorines teritorines ir vidines kultūrinės Europos Sąjungos ribas? Ar prielaida, kad Turkijos narystės Europos Sąjungoje klausimas bus išspręstas tik tuomet, kai Europa sugebės atsakyti į savo tapatumo dilemą, yra teisinga? Tai bus nagrinėjama žemiau šioje tyrimo dalyje.

Europos Sąjungos steigimo dokumentų tikslai ir šiems tikslams pasitelkiamos priemonės laikui bėgant, nors ir nedrastiškai, tačiau natūraliai keitėsi: iš Europos Ekonominės Bendrijos, kaip ekonominio bendradarbiavimo formos, ji tapo ekonomine-politine sąjunga, o vėliau ir vieninga Vakarų teisės tradicijos puoselėtoja ir įgyvendintoja. Su šiais pokyčiais keitėsi ir pačios Europos sąvokos turinys ir supratimas. Šis iš pirmo žvilgsnio nežymus pasikeitimas Europos Sąjungos dokumentuose gali paaiškinti daugelį nežinomųjų, o galbūt ir atsakyti į labiausiai šiame tyrime dominantį klausimą.

1957 metais Europos Ekonominės Bendrijos steigimo, arba Romos, sutarties preambulė prasideda žodžiais, kad šią sutartį pasirašančios šalys apsisprendė išdėstyti pagrindus glaudžiai sąjungai, kokia ji nebuvo iki šiol, tarp Europos žmonių, arba pasiryžę sukurti glaudesnės Europos tautų sąjungos pamatus<sup>104</sup>. Europa šioje steigimo sutartyje nėra apibūdinama ar apibrėžiama bet kokio pobūdžio kriterijais. Be to, Europa netgi negalėtų būti laikoma esmine šio preambulės teiginio ašimi, kadangi Europos tautos pripažįsta ne Europos, o Europos žmonių sąjungą. Įvertinus to laikmečio padėtį ir situaciją, darytina išvada, kad to meto Europa kitaip elgtis ir negalėjo. Tuo metu buvusias galias socialines problemas reikėjo spręsti ne mažiau, nei ieškoti būdų ekonomikos augimo skatinimui. Be to, pažymėtina, kad to meto visuomenė tiesiog reikalavo imtis greitų ir efektyvių būdų gyvenimui pagerinti. Taigi, pradėjusi vienyti Europą Europos Ekonominė Bendrija šį vienijimąsi pradėjo nuo socialinių ir ekonominių problemų sprendimo. Europos tapatumo klausimams tuo metu dar nebuvo atėjęs tinkamas metas.

<sup>104</sup> [http://www.univie.ac.at/RI/eur/20041101/LT\\_ECTreaty20041101.pdf](http://www.univie.ac.at/RI/eur/20041101/LT_ECTreaty20041101.pdf). Prisijungimo laikas 2008-11-26.

Postūmis Europos tapatumo apibrėžimo link įvyko kartu su vėlesniais Europos Sąjungos dokumentais. 1986 metais priimtas ir 1987 metais įsigaliojęs Europos Suvestinis Aktas, kaip matyti iš jo preambulės teksto, po truputį atsigręžia į Europos tapatumo paiešką. Europos Suvestinio Akto preambulėje pripažįstama Europos demokratinių tautų idėja<sup>105</sup>. Tai galima vertinti kaip vieną iš pirmųjų Europos Bendrijos bandymų apibrėžti Europos išorines ribas.

Paskutiniuju Europos tapatumo paieškos etapu galima laikyti Maastrichto sutarties priėmimą. Maastrichto sutarties analizė ir palyginimas su ankstesniais dokumentais Europos tapatumo aspektu yra ypatingai svarbus, kadangi joje pirmą kartą Europos Sąjungos istorijoje viešai pripažįstama bendra Europos istorija, kultūra ir tradicijos<sup>106</sup>. Šie trys kriterijai, galima daryti išvadą, apibrėžė Europos tapatumo idėją. Toks apibrėžimas reiškė tik viena, kad Europa pradėjo matyti save kaip vieningą junginį, kurį sieja ne tik ekonominiai ir politiniai interesai, bet kartu ir bendra istorija, bendra kultūra ir bendros tradicijos. Svarbu ir kartu prieštaringa ir tai, kad Maastrichto sutartyje buvo įtvirtinti papildomi (tapatumo) reikalavimai valstybėms, norinčioms tapti Europos Sąjungos narėmis, tai valstybės: „suvokiančios Europos žemyno padalijimo pabaigos istorinę svarbą“, „siekiančios stiprinti savo tautų solidarumą, kartu gerbdamos jų istoriją, kultūrą ir tradicijas“, „apsisprendusios toliau kurti vis glaudesnę Europos tautų sąjungą“, „pasiryžusios skatinti savo tautų ekonominę ir socialinę pažangą“, t.y. ateityje siekiančios susijungimo į vieną bendrą darinį. Taigi Europos Sąjunga pirmą kartą įtvirtino savo tapatumo kriterijus ir nustatė Europos Sąjungos vidines kultūrinės ribas, susiedama jas su istorija, kultūra ir tradicijomis. Tačiau Europos Sąjunga šiuo savo tapatumo įvardijimu, šio tyrimo autoriaus nuomone, ne suteikė aiškumo, o priešingai – susipainiojo savo deklaruojamose idėjose, nes neatsisakė sekuliarumo, kaip vieno iš pamatinių šios organizacijos plėtros principų. Manytina, kad neįmanoma tuo pačiu metu pripažinti dviejų nesuderinamų tarpusavyje idėjų: vieningos savo istorija, kultūra ir tradicijomis Europos Sąjungos ir atviros sekulios Europos Sąjungos.

Europos Sąjungai pripažinus, o tiksliau įvardijant, pabandžius pripažinti savo tapatumą, Turkijai šalia ekonominių, politinių ir teisinių narystės Europos Sąjungoje kriterijų teko užduotis atsakyti į klausimą, ar ji atitinka „naujosios“ Europos Sąjungos tapatumo idėją. Nors daugelis galėjo abejoti Turkijos ryžtu pripažinti save Europos, o kartu ir Vakarų, dalimi dėl tuo metu Turkijos valdžioje įvykusių pasikeitimų, kai valdžia atiteko musulmoniškosios pusės atstovams, Turkijos vyriausybė nedviprasmiškai pakartojo tą patį, ką anksčiau teigė visos iki tol buvusios „pasaulietinės“ administracijos. Taigi ir pasaulietinio, ir musulmoniškojo Turkijos sparno

<sup>105</sup> <http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/dat/11986U/word/11986U.doc>. Prisijungimo laikas 2009-12-02.

<sup>106</sup> Vitkus G. Europos Sąjunga. Steigimo dokumentai ir sutartis dėl konstitucijos Europai. Vilnius: Eugrimas, 2005. P. 18.

atstovai kalbėjo unisonu. Atrodo, kad turkų visuomenė pasiekė bendrą sutarimą, parodydama, kad priklausymo Europos Sąjungai, o kartu ir „Vakarų klubui“, atžvilgiu ji jau nėra atplėšta šalis. Tačiau atsakyti į tą patį Turkijos atitikimo Europos tapatumo idėjai klausimą turėjo atsakyti ir Europos Sąjunga. Šio klausimo nagrinėjimas tęsiasi iki šiol ir, kaip galima teigti, atskleidė tikrąsias Turkijos narystės Europos Sąjungoje atidėjimo priežastis. Kaip teigia J. Casanova, pirmoji atvira, nors ir neformali, diskusija dėl Turkijos kandidatūros per 2002 metų viršūnių susitikimą Kopenhagoje palietė atvirą įvairių europinės „publikos“ sluoksnių nervą. Visuotinės diskusijos atskleidė, kad esminis klausimas buvo iškreipta „Islamo“ kaip Europos „kito“ išraiška, o ne tai, ar Turkija pasirengusi patenkinti griežtas ekonomines ir politines sąlygas, keliamas visoms naujoms narėms<sup>107</sup>. Ilgą laiką viešai nediskutavusi Turkijos atitikimo Europos tapatumo idėjai klausimu, šiandien Europos Sąjunga pripažįsta, kad šiam klausimui turėtų būti skiriamas ypatingas dėmesys. 2004 metų spalio mėnesį Europos Komisija priėmė rekomendacijas dėl Turkijos pažangos rengiantis narytei Europos Sąjungoje, kuriose pripažino, jog akivaizdu, kad būtina skatinti dialogą dėl iš Europos Sąjungos ir Turkijos kylančių problemų. (...) Reikia sukurti keletą valstybių narių ir Turkijos gyventojus suvienijančių forumų, skatinančių nuoširdžiai ir atvirai diskutuoti apie susirūpinimą keliančius klausimus ir išsakyti nuomones. Jie apimtų dialogą dėl kultūrinių ir religinių skirtumų (...) <sup>108</sup>.

Akivaizdu, kad **Turkijos integracijos į Europos Sąjungą procesas šiandien susiduria ne tik su ekonomiais, politiniais ir teisiniais, o taip pat ir su kultūriniais iššūkiais.** Šiandien to neneigia nei Turkijos, nei Europos Sąjungos vadovai. Susidariusi situacija verčia susimąstyti, ar integracija negalima dėl to, kad „negalima“, ar dėl to, kad „nenorima“. Galima sutikti su S. Huntingtono mintimis, jog Turkija atitinka bent du iš trijų dalykų, kurie būdingi kraštui, siekiančiam sėkmingai pertvarkyti savo civilizacinį tapatumą: pirmiausia, politinis ir ekonominis šalies elitas turi iš esmės entuziastingai pritarti tokiam veiksmui; antra, viešoji nuomonė turi būti bent kiek palanki šiam tapatumo pertvarkymui; trečia, priimančios civilizacijos dominuojantys, dažniausiai Vakarų, elementai turi norėti priimti atsivertėlį. Šio trečiojo dalyko trūksta<sup>109</sup>. Darytina išvada, kad minėto trečiojo dalyko trūksta dėl to, jog **Europos Sąjunga šiandien vis dar yra nepajėgi atsakyti į klausimą, ar europinio tapatumo išorinės ir vidinės ribos turi būti apibrėžiamos bendru krikščionybės ir Vakarų civilizacijos paveldu, ar moderniomis pasaulietinėmis liberalizmo, universalių žmogaus teisių, politinės demokratijos, tolerancijos ir atviro daugiakultūriškumo vertybėmis.**

<sup>107</sup> [http://www.eurozine.com/articles/article\\_2008-01-16-casanova-lt.html](http://www.eurozine.com/articles/article_2008-01-16-casanova-lt.html). Prisijungimo laikas 2009-11-30.

<sup>108</sup> <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004DC0656:LT:HTML>. Prisijungimo laikas 2009-12-01.

<sup>109</sup> Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: 1996. P. 139.

#### 4.4. TURKIJOS INTEGRACIJA: UŽ IR PRIEŠ

Turkijos integracija į Europos Sąjungą šiandien, kaip buvo aptarta kituose šio tyrimo skyriuose, vis dar vyksta. Tiek Europos Sąjungos pusėje, tiek Turkijos pusėje yra prieštaringų vertinimų ir nuomonių Turkijos narystės Europos Sąjungoje klausimu. Turkijos integracijos skeptikai teigia, kad vargu ar Turkijai pavyks visus šiuos kriterijus įgyvendinti.

Pasak jų, viena iš didžiausių Turkijos problemų siekiant integruotis į Europos Sąjungą yra jos ekonomika. Turkijoje jaučiamas labai didelis atotrūkis tarp turtuolių ir skurdžiai gyvenančių žmonių. Tačiau pastarieji keli metai teikia vilties, kad ši problema bus nugalėta. Turkijos ekonomika yra viena iš labiausiai augančių visoje Europoje. Turkijos valdžia pelnę šlovę stabilizavusi ekonomiką, kai gavo paskolą iš Tarptautinio Valiutos fondo, po gilios krizės 2001 metais, privedusios 69 milijonus gyventojų turinčią šalį prie bankroto ribos. Turkijos ekonomika per praėjusius metus išsaugo 9 procentais, pralenkdama net Kiniją<sup>110</sup>. Kaip mano Lietuvos ambasadorius Turkijoje V. Naudužas, Turkijos ekonomika jau pasiekė neblogą lygį ir dinamiškai vystosi toliau. Be to, Turkija yra strategiškai, visų pirma geoekonomiškai, svarbi kaip energetinių resursų tranzito šalis (kas ypač svarbu dabar, kai Europoje yra didelis susirūpinimas dėl energetinio saugumo). Šia prasme Turkija yra naudinga Europos Sąjungai kaip nauja narė<sup>111</sup>.

Kita problema – emigracija. Yra manoma, kad Turkijai įsiliejus į Europos Sąjungą, atsivertų sienos ir sustiprėtų emigracija, kuri ir dabar yra viena iš didžiausių problemų Vakarų Europoje. Žinoma, didžioji jos dalis yra nelegali. Vien Vokietijoje šiandien gyvena apie trys su puse milijono turkų – tiek pat, kiek iš viso gyventojų gyvena Lietuvoje. Kita vertus, kodėl Europa, skatindama laisvą darbuotojų judėjimą ir iki šiol pati esanti pakankamai nemobili, bijo šalies, kuri atvers plačias galimybes ne tik Turkijai, bet ir visai Europai. Kaip teigia J. Paleckis, Europos Sąjungai šiuo metu rūpi didinti mobilumą<sup>112</sup>.

Turkija geografiškai yra išsidėsčiusi dviejuose žemynuose – nedidelis Marmuro jūros regionas Europoje ir Anatolijos pusiasalis Azijoje. Apie 90 procentų Turkijos teritorijos geografiškai yra Azijoje. Turkijai įstojus į Europos Sąjungą, jos išorinės sienos nusitęstų iki Viduriniųjų Rytų šalių, tokių kaip Iranas, Sirija, Azerbaidžanas. Turkija iki šiol konfliktuoja su savo kaimynėmis: su Graikija ir Gruzija dėl pasienio ginčų, su Armėnija dėl Osmanų imperijos vykdyto armėnų genocido, su Iraku dėl kurdų separatistų išpuolių. Tačiau vienas iš didžiausių ginčų – tai Kipras. 1974 metais Turkija įsiveržė į šiaurinę Kipro dalį ir ją okupavo. Ten įsikūrusi

<sup>110</sup> [http://www.politika.lt/index.php?cid=9316&new\\_id=6220](http://www.politika.lt/index.php?cid=9316&new_id=6220). Prisijungimo laikas 2008-12-21.

<sup>111</sup> <http://www.geopolitika.lt/?artc=418>. Prisijungimo laikas 2008-12-21.

<sup>112</sup> <http://www.paleckis.lt/Default.aspx?Element=ViewArticle&TopicID=10&ArticleID=65&Lang=LT>. Prisijungimo laikas 2008-12-21.

turkų mažuma įkūrė Šiaurės Kipro Turkų Respubliką, kurią pripažino tik viena šalis – Turkija. Šiaurinėje dalyje gyvenę graikai buvo priversti palikti savo namus ir bėgti į pietus ar į Graikiją. Dalis graikų buvo paimti į nelaisvę ir kalinti Turkijoje. Turkija iki šiol nepripažįsta pietinės Kipro dalies. Turkijos uostai iki šiol uždari laivams su Kipro vėliavomis. Kipras dabar yra Europos Sąjungos narė, todėl kol Turkija nepripažins Kipro Respublikos, tol negalės prisijungti prie Europos Sąjungos. Tačiau pastarųjų metų Turkijos pažanga verčia abejoti šiomis Turkijos integracijos į Europos Sąjungą skeptikų spėlionėmis. Europos Komisija 2004 metais pažymėjo, kad Turkijos užsienio politika teigiamai prisideda palaikant stabilumą regione. Turkija taip pat aktyviai rėmė ir remia pastangas išspręsti Kipro problemą: Turkija sutiko su Jungtinių Tautų Generalinio sekretoriaus siūlomą taikos plano sprendimu<sup>113</sup>. 2009 metų spalio mėnesį Europos Komisija patvirtino metinę Europos Sąjungos plėtros strategiją. Europos Komisijos narys O. Reinas šioje strategijoje pareiškė, kad Europos Komisija džiaugiasi pastarojo meto konsultacijomis dėl svarbios kurdų iniciatyvos, po kurių, viliamasi, bus imtasi konkrečių veiksmų užtikrinant visų Turkijos gyventojų teises. Jis taip pat pažymėjo, kad Turkija ir Armėnija ėmėsi tarpusavio santykių normalizavimo veiksmų, turėsiančių istorinę reikšmę<sup>114</sup>.

Taigi įstojusi į Europos Sąjungą, Turkija būtų didžiausia Europos Sąjungos šalis, antra pagal populiaciją ir vienintelė, kurioje gyventojų daugumą sudaro musulmonai. Pasak kai kurių Europos politikų, Turkija Europos Sąjungoje atrodytų lyg „balta varna“. Tačiau Turkija turi senas sekuliarizmo tradicijas ir neturi oficialios religijos.

Kaip pažymėjo Europos Komisijos atstovybės Lietuvoje pranešėjas politiniams reikalams dr. Ramūnas Janušauskas, Europos Komisija išreiškė pasitenkinimą pastarojo meto politiniais įvykiais Turkijoje. Remdamasi aukštais tarptautiniais standartais ir konstitucija Turkija nepaprastai sklandžiai įveikė politinę ir institucinę krizę. Šalyje demokratiškai išrinktas prezidentas ir parlamentas, skubiai sudaryta nauja vyriausybė<sup>115</sup>. Komisija taip pat išreiškė pasitenkinimą, kad siekdama pagerinti demokratijos sąlygas bei išplėsti asmens laisves naujoji vyriausybė prisijungimo prie Europos Sąjungos procesus bei politines ir konstitucines reformas laiko prioritetiniais savo darbotvarkės klausimais.

2007 m. lapkričio 6 d. Europos Komisijos Pažangos ataskaitoje dėl Turkijos atkreipiamas dėmesys į du – politinį ir ekonominį – kriterijus. Europos Komisija pažymėjo, kad rinkimai buvo demokratiniai, o naujai išrinktas parlamentas aiškiai reprezentuoja šalies politinę struktūrą. Taip pat, laikantis Konstitucijos išrinktas naujas Turkijos Prezidentas. Komisija tikisi,

---

<sup>113</sup> <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004DC0656:LT:HTML>. Prisijungimo laikas 2009-12-01.

<sup>114</sup> <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/1519&format=HTML&aged=0&language=LT&guiLanguage=en>. Prisijungimo laikas 2009-12-01.

<sup>115</sup> [http://ec.europa.eu/lietuva/documents/20071003\\_seimas\\_discussion\\_turkey\\_rj.doc](http://ec.europa.eu/lietuva/documents/20071003_seimas_discussion_turkey_rj.doc). Prisijungimo laikas 2009-11-24.

kad dabar Turkija susitelks narystės keliamų iššūkių sprendimams<sup>116</sup>. Komisija nurodė, kad Turkija gali būti vertinama kaip veikiančios rinkos ekonomikos šalis. Ji turėtų išlaikyti vidutinės trukmės konkurencinį spaudimą ir ES rinkos poveikį su sąlyga, kad šalis ir toliau tęs reikiamas reformas. Konstatuotas žymus Turkijos ekonomikos augimas, didėjantys užsienio investicijų srautai. Stipri lira ir finansinė disciplina padėjo sumažinti valstybės skolą. Komisija pastebėjo, kad naujai priimtos mokesčių lengvatos ir didesnės infrastruktūros išlaidos sąlygojo tam tikrus fiskalinius praradimus 2007 metais, todėl reikalingos atitinkamos korekcinės priemonės. Pastebėta padidėjusi infliacija, Vyriausybės ir Centrinio banko nustatyti 2007 metų infliacijos rodikliai gali būti viršyti. Sulėtėjo privatizavimo procesas. Išliko dideli regioniniai skirtumai. Planuotos reformos socialinės apsaugos ir energetikos sektoriuose nevyko. Didelė šešėlinė ekonomika neigiamai veikia bendrą verslo aplinką.

Pažymėtina ir tai, kad 2007 m. lapkričio 6 d. Europos Komisijos pažangos ataskaitoje dėl Turkijos pažymėtas bendras žymus Turkijos progresas, kuris buvo matomas tiek politinėje, tiek ekonominėje, tiek teisės suderinamumo srityse<sup>117</sup>. Komisija pažymėjo, kad išankstiniai parlamento rinkimai buvo demokratiniai, o naujai išrinktas parlamentas aiškiai reprezentuoja šalies politinę struktūrą. Taip pat, laikantis Konstitucijos išrinktas naujas Turkijos Prezidentas. Komisija tikisi, kad dabar Turkija susitelks narystės keliamų iššūkių sprendimams. Komisija taip pat nurodė, kad Turkija gali būti vertinama kaip veikiančios rinkos ekonomikos šalis. Ji turėtų išlaikyti vidutinės trukmės konkurencinį spaudimą ir ES rinkos poveikį su sąlyga, kad šalis ir toliau tęs reikiamas reformas. Konstatuotas žymus Turkijos ekonomikos augimas, didėjantys užsienio investicijų srautai. Stipri lira ir finansinė disciplina padėjo sumažinti valstybės skolą. Komisija pažymėjo sritis, kuriose vyko tam tikras progresas: laisvas prekių judėjimas, finansinės paslaugos, transeuropiniai tinklai, mokslas ir tyrimai intelektinės nuosavybės teisė, antimonopolinė politika, vartotojų ir sveikatos apsauga. Tačiau net ir pripažindama esminę Turkijos pažangą, Europos Sąjunga iškelia vis naujus reikalavimus šiai valstybei.

Kaip matyti, Turkijos pažanga siekiant narystės Europos Sąjungoje yra akivaizdi, tačiau iki šiol oficialiomis Turkijos narystės nukėlimo priežastimis įvardijamos ekonominio – politinio pobūdžio kliūtys, pavyzdžiui, problemos su demokratijos įgyvendinimu, žmogaus teisėmis, laisva rinka ir kitos. Tačiau vertėtų prisiminti paskutinį Europos Sąjungos plėtros etapą, kai Europos Sąjungos gretas papildė tokios valstybės kaip Rumunija ir Bulgarija, kurių situacija nebuvo ir nėra geresnė už Turkijos. „Tiek Rumunijos, tiek Bulgarijos atvejais didelę įtaką teisingumo sistemai tebedaro politika, o kova su korupcija ir organizuotu nusikalstamumu vos

<sup>116</sup>[http://www.esnaujienos.lt/index.php?option=com\\_content&view=article&id=157:turkijos-narysts-es-siekimo-dosj&catid=88:es-turkijos-santykiai&Itemid=86](http://www.esnaujienos.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=157:turkijos-narysts-es-siekimo-dosj&catid=88:es-turkijos-santykiai&Itemid=86). Prisijungimo laikas 2008-12-21.

<sup>117</sup>[http://www.esnaujienos.lt/index.php?option=com\\_content&view=article&id=157:turkijos-narysts-es-siekimo-dosj&catid=88:es-turkijos-santykiai&Itemid=86](http://www.esnaujienos.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=157:turkijos-narysts-es-siekimo-dosj&catid=88:es-turkijos-santykiai&Itemid=86). Prisijungimo laikas 2009-11-23.

prasadėjo. Europos standartai žmogaus teisių klausimais taip pat nepasiekti – romų bendruomenių diskriminacija išlieka gėdos dėme. Tad šia prasme visavertė narystė dar negalima: tokiose srityse kaip teisingumas, saugumas ir žemės ūkis naujokės dar kurį laiką išliks antrarūšės, nebent suskubs imtis būtinų reformų. O jei dels, rizikuoja išvis netekti europinių lėšų. Bus ribota ir judėjimo laisvė – norintiems apsigyventi ar dirbti daugumoje Europos Sąjungos šalių bulgarams ir rumunams reikės gauti atskirą leidimą“ – taip teigė vienas Šveicarijos dienraštis „Tagblatt“ iš karto po to, kai Rumunija ir Bulgarija oficialiai buvo priimtos į Europos Sąjungą<sup>118</sup>. Atsakingi už plėtrą Europos Sąjungos pareigūnai nemano, kad tai padaro Bulgariją ir Rumuniją „antrarūšėmis“ narėmis. Jų žodžiais tariant, šitaip geriau nei toliau atidėlioti įstojimą, nes proeuropietiškos reformistinės jėgos abiejose šalyse gali nusivilti ir netekti paramos. Be to, esą į Bendriją įstojusias šalis Briuselis galės kontroliuoti efektyviau nei šalis kandidates. Bet vargu ar tai tiesa. O jeigu tai ir būtų tiesa, kodėl šių Europos Sąjungos pareigūnų žodžių negalima taikyti ir Turkijai, jeigu stringančios Turkijos integracijos į Bendriją priežastys yra tik ekonominio ir politinio pobūdžio?

Manytina, kad reikėtų neatmesti A. Arbuzovo nuomonės<sup>119</sup>, kad šie **ekonominiai ir politiniai kriterijai, palyginus su valstybių būtinumu turėti teritorinį ir istorinį vientisumą, yra tik antrarūšiai**, ir tokios išvados iliustracija galėtų tapti Europos Sąjungos ir Turkijos santykiai. Turkija jau daugelį metų bergždžiai siekia tapti Europos Sąjungos nare. Tačiau Turkijos įstojimo į Europos Sąjungą data vis peržiūrima ir atidedama. **Manytina, kad tikrosios atsakymo priimti priežastys glūdi kultūriniuose Europos ir Rytų šalių skirtumuose – Europos žemyno valstybės sunkiai įsivaizduoja Turkiją savo pasaulio dalimi.** Buvęs Prancūzijos prezidentas Valeri Žiskaras d'Estenas taip apibūdino nagrinėjamą situaciją: „Turkija – ne europietiška šalis, 95 procentai turkų gyvena už šio žemyno ribų (...) Turkijos įstojimas į Europos Sąjungą reikš Europos galą. Nepaisant galimos tokio teiginio politinės potekstės, faktas, kad tokios nuomonės laikosi vienas iš Europos Sąjungos Konstitucijos kūrėjų, aiškiai parodo, kad svarbiausi narystės Europos Sąjungoje kriterijai yra ne ekonominiai ir net ne politiniai, o teritorinis ir istorinis-kultūrinis valstybių vientisumas.

#### 4.5. TURKIJOS INTEGRACIJA Į EUROPOS SĄJUNGĄ PO LISABONOS SUTARTIES

<sup>118</sup> <http://www.lndp.lt/diskusijos/viewtopic.php?t=470>. Prisijungimo laikas 2008-12-21.

<sup>119</sup> <http://46info.ru/media/lemta/?id=6082>. Prisijungimo laikas 2008-08-28.

Lisabonos sutartis įsigaliojo 2009 metų lapkričio ir gruodžio mėnesių sandūroje, t.y. kaip tik tuo metu, kai buvo rašomos šio tyrimo išvados. Šios sutarties įsigaliojimas, atsižvelgiant į tai, koks didelis dėmesys šiame tyrime buvo skirtas Europos Sąjungos dokumentams, paskatino grįžti prie Turkijos ir Europos Sąjungos integracijos klausimų ir aptarti šios integracijos perspektyvas Lisabonos sutarties kontekste.

Lisabonos sutartis yra kokybiškai naujas dokumentas Europos Sąjungos istorijoje, kuris numato procedūrų ir valdymo pasikeitimus, tačiau ne mažiau šis dokumentas yra svarbus šio tyrimo nagrinėjama tema. Ypatingai svarbūs pasikeitimai Lisabonos sutarties preambulėje, apibrėžiantys Europos Sąjungos tapatumo naujus aspektus. Šalia Europos Sąjungos, kaip vieningos istorijos, kultūros ir istorijos organizacijos apibrėžimo, Lisabonos sutarties preambulėje teigiama, kad šią sutartį pasirašančios šalys semiasi įkvėpimo iš Europos kultūrinio, religinio ir humanistinio paveldo. Šio teiginio ašimi galima laikyti religinio paveldo sąvoką, kuri pirmą kartą įtraukiama į Europos Sąjungos dokumentus. **Taigi Europos Sąjunga pirmą kartą jos istorijoje pripažįsta religinio paveldo svarbą.** Šiuo metu, kai minėta sutartis gyvena tik pirmąsias savo dienas, sudėtinga daryti apibendrinančias išvadas, tačiau galima spėti, kad religinio paveldo pripažinimas Lisabonos sutartyje gali turėti dvi reikšmes. Pirmą, Europos Sąjunga, kaip ir buvo nuo pat jos sukūrimo, vadovaujasi atvirumo ir sekuliarumo principais, kadangi tekste nėra minima konkreti religija. Antra, Europos Sąjunga religinio paveldo sąvoka išreiškia krikščioniškojo paveldo svarbą ir reikšmę. **Neabejotina, kad bet kurios iš šių dviejų religinio paveldo sąvokos reikšmių pasirinkimas turės tiesioginės įtakos tolesnei Turkijos integracijai į Europos Sąjungą, o konkrečias išvadas bus galima padaryti artimiausiu metu stebint Turkijos ir Europos Sąjungos derybas.**

Tikimasi, kad Lisabonos sutarties pasikeitimai Europos Sąjungos tapatumo apibrėžimo klausimu, buvo padaryti atsižvelgiant į Europos Sąjungos vyskupų komisijos išreikštas pastabas, kad „nors Europos kultūros šaknys yra krikščioniškos, tačiau žemynas nėra krikščionių „uždaras klubas“ ir kad integracijoje gali dalyvauti kitų religinių tradicijų tautos bei žmonės. Dėl to nereikėtų atstumti ir Turkijos, tačiau būtina atsižvelgti, kiek ši šalis atitinka dabartinės Europos Sąjungos kriterijus demokratijos, žmogaus teisių, ypač religinės laisvės srityje“<sup>120</sup>. Juo labiau, kad pati Europos Sąjunga pripažįsta, kad „**Turkijos įstojimas į Europos Sąjungą bus rimtas uždavinys tiek Europos Sąjungai, tiek Turkijai. Tinkamai su juo susidorojus, abiem pusėms atsivertų plačios galimybės**“<sup>121</sup>.

<sup>120</sup> [http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20030108/krikpas\\_01.html](http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20030108/krikpas_01.html). Prisijungimo laikas 2009-12-01.

<sup>121</sup> <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004DC0656:LT:HTML>. Prisijungimo laikas 2009-12-01.



## II. IŠVADOS

1. Islamo ir Vakarų teisės sistemos formavosi vietinių papročių pagrindu, tačiau dėl skirtingos pasaulėžiūros ir kultūros, kurių akivaizdoje šie papročiai susiformavo, šios teisės sistemos formavosi savarankiškai ir savitai.
2. Teisės šaltinio skirtumai Islamo ir Vakarų teisės sistemose buvo tik antrasis šias teisės sistemas pradėjęs skirti veiksnys. Pirmas ir pats svarbiausias veiksnys, skatinęs kiekvieną iš šių teisės sistemų plėtotis savaip, buvo kultūra, kurios aplinkoje tiek Vakarų teisė, tiek Islamo teisė atsirado.
3. Išskyrus Islamo teisės ir religijos santykio išskirtinumą, Vakarų ir Islamo teisės sistemų santykiai su kitais socialiniais reiškiniais nėra nesuderinami.
4. Teisės šaltiniu įvardijusi visuomenės interesą Vakarų teisės sistema užprogramavo save nuolatiniam kitimui, t.y. tapo dinamiška. Islamo teisė priešingai, nenutolusi nuo pamatinės savo idėjos, kad vieninteliu teisės šaltiniu yra Alacho valia, tvirtai pareiškė, kad ji savo esme yra nekintanti.
5. Turkijos teisės sistemos analizė parodė, kad Turkijos teisės sistema yra orientuota į Vakarų teisės tradiciją.
6. Turkijos teisės sistema ir jos sandara yra atvira Europos Sąjungos teisės tiesioginiam taikymui, veikimui ir viršenybei. Prielaidos sėkmingai Turkijos teisės integracijai į Europos Sąjungos teisę yra nenuginčijamos.
7. Turkijos integracijos į Europos Sąjungą procesas šiandien susiduria ne tik su ekonominiais, politiniais ir teisiniais, o taip pat ir su kultūriniais iššūkiais. Atsisakymo priimti Turkiją į Europos Sąjungą priežastys glūdi kultūrinuose Europos ir Rytų šalių skirtumuose.
8. Europos Sąjunga šiandien vis dar yra nepajėgi atsakyti į klausimą, ar europinio tapatumo išorinės ir vidinės ribos turi būti apibrėžiamos bendru krikščionybės ir Vakarų civilizacijos paveldu, ar moderniomis pasaulietinėmis liberalizmo, universalių žmogaus teisių, politinės demokratijos, tolerancijos ir atviro daugiakultūriškumo vertybėmis.
9. Lisabonos sutarties priėmimas yra ypatingas įvykis Europos tapatumo apibrėžimo link. Šiame dokumente Europos Sąjunga pirmą kartą jos istorijoje pripažįsta religinio paveldo svarbą. Tikėtina, kad religinio paveldo sąvokos reikšmės pasirinkimas turės tiesioginės įtakos tolesnei Turkijos integracijai į Europos Sąjungą.

## LITERATŪROS SĄRAŠAS

### I. Norminė literatūra:

1. Europos ekonominės bendrijos steigimo sutartis // Oficialus leidinys C, 2002, Nr. 325
2. Europos Sąjungos sutartis // Valstybės žinios, 2004, Nr. 2-2.
3. Europos Suvestinis Aktas // <http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/dat/11986U/word/11986U.doc>
4. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios, 2000, Nr. 96-3016.
5. Irano Islamo Respublikos Konstitucija // <http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Constitution/>
6. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas // Valstybės žinios, 1999, Nr. 13-308.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
8. Lisabonos sutartis//Oficialus leidinys C, 2007, Nr. 306-1.
9. Turkijos Respublikos Konstitucija // <http://www.byegm.gov.tr/sayfa.aspx?Id=78>
10. Visuotinė Islamo žmogaus teisių deklaracija // <http://www.alhewar.com/ISLAMDECL.html>

### II. Specialioji literatūra:

1. Abdullah Z. M. Human rights, crimes against humanity and state terror. Zap-critique books, 1995.
2. Al-Farugi I. Islam. Aman Pubns, 1997.
3. Armstrong K. Islamas: trumpa istorija. Vilnius: Tyto alba, 2003.
4. Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka vakarų teisės tradicijai. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
5. Berman H. J. Teisė ir revoliucija. Vilnius: Eugrimas, 2001.
6. Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. Ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
7. Bogdan M. Comparative Law. Graphic Systems: Goteborg, 1994.
8. Bogdan M. SvJT. 1991.
9. Braudel F. A history of civilizations, trans. R. Mayne. New York: Penguin, 1993.

10. Calvocoressi P. Pasaulio politika. Vilnius: Briedis, 2001.
11. Cotterrell R. Law, Culture and Society. Ashgate: England, 2006.
12. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas/vyr. redaktorius Keinys S. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. IV leidimas.
13. Dambrauskienė G., Marcijonas A. ir kt. Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius: Justitia, 2004.
14. David R. Introduction. Second International Encyclopedia. Comparative Law, 1975.
15. David R., Brierley John E. C. Major legal systems in the world today. Third edition. London: Stevens & Sons, 1985.
16. De Lange N. Judaizmas. Vilnius: Aidai, 1996.
17. Deroche F. Koranas. Pažintis su Islamo šventuoju raštu. Vilnius: Žara, 2008.
18. Edge I. Islamic law and legal theory. Great Britain: Galliard, 1996.
19. Ehrmann H. W. Comparative Legal Cultures. 1976.
20. Esposito J. Islam: the straight path. Oxford University Press, 1997.
21. Freeman M. Law and Popular Culture. Oxford University Press: New York, 2005.
22. Geda S. Koranas. Literatūrinių prasmų vertimas. Vilnius: Kronta, 2004.
23. Hadrat Mirza Bashiruddin Mahmood Ahmad. Ahmadiyyat or the True Islam. 2002.
24. Haneef S. What everyone should know about Islam and Muslims. Kazi Pubns Inc., 1997.
25. Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: 1996.
26. Kritzer H. M. Legal systems of the world. A political, social and cultural encyclopedia. Volume IV. California, Santa Barbara: 2002.
27. Lyons D. Moral aspects of legal theory. Cambridge University Press: USA, 1993.
28. Mahmood Y. Abdullah Tampering with the text and meaning of the Qur'an. Academia press, 1995.
29. Maksimaitis M. Užsienio teisės istorija. Vilnius: Justitia, 2002.
30. Marryman J. H. The Civil Law Tradition: An Introduction to the Legal Systems of Western Europe and Latin America, 1985.
31. Mernissi F. Islam and Democracy. Perseus, 1973.
32. New Oxford dictionary of English. Oxford University Press: 1998.
33. Račius E. Islamiškoji teisė – musulmonų išganymo kelrodis. Straipsnis pirmą kartą skelbtas žurnale „Katalikų pasaulis“.

34. Rives G. Le problemes fondamentaux du droit rural afghan. Rev. int. Droit compare: 1963.
35. Sabine G. H., Thorson T. L. Politinių teorijų istorija. Vilnius: Margi raštai, 2008.
36. Sawyer G. The Western Conception of Law. Second International Encyclopedia. Comparative Law, 1975.
37. Schimmel A. Islamo įvadas. Vilnius: Regnum, 2001.
38. Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. II leidimas.
39. Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2000.
40. Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000.
41. Vareikis E. Morali islamo ekonomika? Straipsnis skelbtas žurnale Naujasis židinys – Aidai. Nr. 3-4, 2005.
42. Vitkus G. Europos Sąjunga. Steigimo dokumentai ir sutartis dėl konstitucijos Europai. Vilnius: Eugrimas, 2005.
43. Rives G. Le problemes fondamentaux du droit rural afghan. Rev. int. Droit compare: 1963.
44. Rubšys A. Islamas. Religija, kultūra, valstybė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 2002.
45. Užsienio šalių konstitucijos. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
46. Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas. Vilnius: Eugrimas, 2001.

### **III. Elektroniniai šaltiniai:**

1. Aora S. Ko dar geresnio laukia? // <http://islam.8k.com/kdgl.htm>
2. Black A. Classical Islam and Medieval Europe: a comparison of political philosophies and cultures // <http://www.blackwell-synergy.com>
3. Calverley Edwin E. Religion and Life // <http://www.blackwell-synergy.com>
4. Gruodis P. Islamiškų mitų laužymas – dar didesnių mitų kūrimas // <http://ztkp.lt/2007/12/16/islamisku-mitu-lauzymas-dar-didesniu-mitu-kurimas/>
5. Islam and Human Rights // <http://www.ntpi.org/html/humanrights1.html>
6. Yilmaz I. State, Law, Civil society and Islam in contemporary Turkey // <http://www.blackwell-synergy.com>
7. Kramer M. Political Studies Books // <http://www.blackwell-synergy.com>
8. Račius E. Vakarų ir Islamo civilizacijų susidūrimas ar dialogas? // <http://www.lrytas.lt>
9. Vareikis E. Islamiškieji mitai (I) // <http://www.lrytas.lt>
10. Vareikis E. Islamiškieji mitai (II) // <http://www.lrytas.lt>

11. Voll John O. Islam and Democracy: is modernization a barrier? // <http://www.blackwell-synergy.com>

#### **IV. Kiti elektroniniai šaltiniai:**

1. <http://countrystudies.us>
2. <http://ec.europa.eu>
3. <http://europa.eu>
4. <http://eur-lex.europa.eu>
5. <http://lt.wikipedia.org>
6. <http://rome.usembassy.gov>
7. <http://rumkatkilise.org>
8. <http://www.alaviandassociates.com>
9. <http://www.ena.lu>
10. <http://www.esnaujienos.lt>
11. <http://www.eurozine.com>
12. <http://www.freewebs.com>
13. <http://www.geopolitika.lt>
14. <http://www.hri.org>
15. <http://www.ialsnet.org>
16. <http://www.lb.lt>
17. <http://www.lndp.lt>
18. <http://www.lrs.lt>
19. <http://www.nyulawglobal.org>
20. <http://www.paleckis.lt>
21. <http://www.politika.lt>
22. <http://www.univie.ac.at>
23. <http://www.xxiamzius.lt>
24. <http://46info.ru>

## SANTRAUKA

### **Magistro baigiamojo darbo tema: Islamo ir Vakarų teisės sistemų sankirta: Turkijos teisės sistemos integravimosi į Europos Sąjungos teisę problema**

*Raktiniai žodžiai: Islamas, Islamo teisė, Vakarų teisė, teisės sistema, sankirta, integracija, Europos Sąjunga.*

Tyrimo pavadinimas nubrėžia vidines ir išorines tyrimo problematikos, aktualumo, objekto ir dalyko ribas. Šio tyrimo tikslas yra išanalizuoti Islamo ir Vakarų teisės sistemas, siekiant atsakyti į klausimą, ar šios dvi teisės sistemos yra sankirtoje. Islamo ir Vakarų teisės sistemų galimos sankirtos problematika iliustruojama Turkijos Respublikos teisės sistemos integravimosi į Europos Sąjungos teisės sistemą pavyzdžiu.

Tyrimo išorinė struktūra yra suskaidyta į dvi dalis. Pirmoje dalyje yra analizuojamos Islamo ir Vakarų teisės sistemų formavimosi tendencijos ir dabartinė jų padėtis, atskleidžiami ir įvertinami kiekvienos iš šių teisės sistemų pagrindiniai bruožai, jungiantys ir skiriantys elementai. Siekiant tyrimo išsamumo analizuojami Islamo ir Vakarų teisės sistemų ryšiai su kitais socialiniais reiškiniais.

Antroji tyrimo dalis yra skirta Turkijos teisės sistemos integravimosi į Europos Sąjungos teisę problematikai atskleisti. Šioje dalyje analizuojami buvę ir esami Turkijos ir Europos Sąjungos ryšiai, įvertinamas Turkijos atitikimas Europos Sąjungos reikalavimams, atskleidžiami Turkijos teisės sistemos ir Europos Sąjungos teisės sistemos bruožai. Antroje tyrimo dalyje taip pat pristatomi Turkijos integracijos į Europos Sąjungą privalumai ir trūkumai bei padaromos išvados apie šiandien vis dar tebesitęsiančios integracijos priežastis.

Tyrimo vidinė struktūra leidžia Islamo ir Vakarų teisės sistemų galimos sankirtos bei Turkijos teisės sistemos integravimosi į Europos Sąjungos teisę problematikas analizuoti kartu. Tokiu būdu tyrimo pirmoje dalyje padaryti atradimai ir išvalgos yra naudojami antrosios tyrimo dalies teiginiams patvirtinti arba paneigti, ir priešingai.

## SANTRAUKA ANGLŲ KALBA (*SUMMARY*)

### **Master thesis subject: Intersection of Islamic and Western Law Systems: Problematic Issues of Turkey's Integration to the European Union**

*Keywords.* Islam, Islamic law, Western law, law system, intersection, integration, European Union.

The title of the analysis defines the internal and external limits of the analysis relevance, problematic issues, object and topic. The aim of the research is to analyse Islamic and Western law systems in order to reciprocate whether the two systems are in intersection. The possible intersection of the Islamic and Western law systems is being illustrated by an example of Turkey's law system integration to the European Union.

The external structure of the analysis is separated into two parts. In the first part the formation tendencies and recent situation of the Islamic and Western law systems is being analysed, as well as main connective and separating features are being disclosed and evaluated. Due to reach particularity of the analysis, connection between Islamic and Western law systems and other social relations are being revealed.

The second part of the research is intended to reveal the problematic issues of Turkey's integration to the European Union. Recent and former intercourse between the law systems of Turkey and European Union is being analysed, main features of the two legal systems are being disclosed. The advantages and disadvantages of Turkey's integration to the European Union are also being discussed in this part and conclusions on the grounds of endless integration are being drawn.

The internal structure of the research enables to analyse the possible intersection between Islamic and Western law systems and the problematic issues of Turkey's integration to the European Union thereby. Thus conclusions of the first part of the analysis are being applied to confirm or deny the findings of the second part of the research and vice versa.